

Religion og samvittighetsfrihet

*En kvalitativ studie av religiøs reservasjon i møte
Nav*

Lene Juul Frømyhr

Mastergradsoppgave i Religion og samfunn

60 studiepoeng

Det teologiske fakultet

Veileder: Professor Knut Willem Ruyter

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2023

© Lene Juul Frømyhr

2023

Religion og samvittighetsfrihet: En kvalitativ studie av religiøs reservasjon i møte med Nav

Lene Juul Frømyhr

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Forord

Først og fremst vil jeg takke mine syv informanter for at dere ønsket å delta på dette prosjektet. Dere har gitt meg ny kunnskap, innsikt og nye perspektiver på et veldig spennende felt, denne oppgaven ville ikke vært mulig å gjennomføre uten deres hjelp. Tusen takk!

Videre vil jeg takke min eminente veileder Knut Willem Ruyter. Jeg setter enormt pris på at du har vært tilgjengelig når jeg har hatt behov for det, at du har engasjert deg i prosjektet, for dine innspill, konstruktiv kritikk og for at veiledningstimene med deg alltid har vært fylt med latter. Denne oppgaven hadde aldri kommet i havn uten deg. Tusen takk!

Nå nærmer jeg meg endelig slutten på denne mastergraden, som har gitt meg verdifull kunnskap og muligheten til å studere det jeg synes er svært interessant. Det har vært en krevende reise, med både oppturer og nedturer. Det er nok hverken å anbefale for kommende studenter og de rundt å gjennomføre en mastergrad på normert tid, samtidig som en arbeider fulltid ved siden av og engasjere seg i en rekke ting på fritiden. Tross dette har jeg kommet meg igjennom, og ser frem til å endelig kunne trappe litt ned. Dette hadde derimot aldri vært mulig å få til uten menneskene rundt meg, en fantastisk arbeidsplass og Tore.

Jeg vil rette en spesiell takk til mamma og pappa for oppmuntrende ord, støtte og for at dere har hørt på klagingen min når jeg har hatt lyst til å gi opp. Takk til mamma, Tore og Liv for korrekturlesning av oppgaven, setter veldig pris på at dere ser ting jeg ikke ser. Til slutt vil jeg rette en ekstra takk til samboeren min Tore, for tålmodighet, motivasjon og heiarop gjennom hele studietiden, dette hadde aldri gått uten deg.

Lene Juul Frømyhr

Mai, 2023

Sammendrag

Religionsmangfoldet i Norge har endret seg svært mye gjennom årene, og dette mangfoldet har vært med på å sette nye problemstillinger på dagsordenen. Det har gjennom de siste årene vært en utvikling i debatten omkring reservasjoner i arbeidslivet. Tidligere har debatten i hovedsak handlet om helsepersonell sin rett til å reservere seg til å gjennomføre svangerskapsavbrudd, videre har debatten utviklet seg til reservasjonsrett generelt i arbeidslivet og blant brukere som mottar trygdeytelser fra det offentlige. Oppgaven undersøker om en bør ha mulighet til å reservere seg mot visse type arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning når en mottar trygdeytelser fra Nav. Dette gjøres ved å undersøke eksisterende uttalelser, utredninger på forskning på feltet, samt kvalitative dybdeintervjuer med ansatte ved ulike Nav-kontorer og politikere. Spørsmålene som blir reist i oppgaven er følgende: Er reservasjon på religiøst grunnlag noe som forekommer i Nav, ser de ansatte en eventuell økning i denne type reservasjoner? Er det behov for en presisering i lovverket omkring denne type reservasjoner? Kan teorien "reservasjon og samvittighetsfrihet" gi oss mulighet til å forstå i hvilken grad vi bør legge til rette for religiøse reservasjoner, samtidig som en mottar trygdeytelser?

For å ha undersøke problemstillingen i oppgaven, samt besvare forskningsspørsmålene som er stilt, er det gjennomført kvalitative intervjuer med syv informanter. Datamaterialet som er innhentet er videre analysert gjennom en tematisk analyse. Reservasjonsspørsmålet i denne sammenheng henger tett sammen med samvittighet og samvittighetsfrihet. Ved at fokuset har ligget på samvittighetsfrihet i oppgaven, har det mest egnede teoretiske perspektivet vært "reservasjon og samvittighets teori". Teorien benyttes til å undersøke hvordan reservasjon og samvittighet henger sammen med ønske om å reservere seg mot visse type arbeid, hvordan vi kan forstå ønsket om å reservere seg på religiøst grunnlag og hva som vil regnes som legitime grunner til reservasjon. Funnene fra analysen vitner om at det forekommer ønsker om å reservere seg mot bestemt arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning, samt at dette er en økende problemstilling. Hovedfunnet fra analysen er at flere informanter hadde behov for å benytte begrepet tilrettelegging, istedenfor reservasjon, og at dette kan vitne om et ønske fra informantene sin side om å tilrettelegge for at brukere skal komme seg i arbeid.

Konklusjonen reflekterer rundt om vi bør åpne for denne type reservasjoner samtidig som en mottar trygdeytelser fra det offentlige, og når dette i tilfelle kan bli tilrettelagt for.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Introduksjon	1
1.1 Tematisk presentasjon	2
1.2 Samvittighetsfrihet	3
1.3 Problemstilling	4
1.4 Avgrensninger og presiseringer	
1.5 Samvittighetsfrihet i Norge	
1.6 Religionsfrihet	9
1.7 Tidligere forskning, utredninger og uttalelser	10
1.8 Sammenlignbare saker	12
1.9 Oppgavens struktur	14
Kapittel 2 Teori: Reservasjon og samvittighet	16
2.1 Hva er reservasjon og samvittighet?	17
2.1.1 Samvittighet som en indre stemme	20
2.1.2 Ronald Dworkin: reservasjon og samvittighetsfrihet	21
2.1.3 Kritikk av det teoretiske perspektivet	22
2.2 Reservasjon og samvittighet i det offentlige og lovverk	23
2.2.1 NOU 2016:13 og teorien “indre stemme”	25
2.2.2 Definisjon i lovbestemmelser	26
2.3 Begrepsapparat	27
2.3.1 Samvittighet	27
2.3.2 Samvittighetsfrihet	28
Kapittel 3: Metode	29
3.1 Design og metodisk tilnærming	29
3.2 Metode for datainnsamling	30
3.3 Forskerrollen	31
3.4 Utvalg	33
3.5 Datainnsamling	34
3.6 Transkribering	36
3.7 Analyse	37
3.7.1 Forberedelsesfasen	38
3.7.2 Kodefasen	39
3.7.3 Kategoriseringsfasen	39
3.7.4 Rapporteringsfasen	40
3.8 Metoderefleksjon	41
3.8.1 Forforståelse	42
3.8.1 Validitet og reliabilitet	44
3.8.2 Forskningsetiske betraktninger	46
Kapittel 4: Analyse og resultat	49

4.1 Fremtredende temaer	50
4.1.1 Tema: Problemstilling som gjenkjennelig	51
4.1.2 Tema: Legitime argumenter/grunner til reservasjon	54
4.1.3 Tema: Gjeldende lovverk	57
4.2 Oppsummering av empirisk data og analyse	61
Kapittel 5: Diskusjon	63
5.1 Gjenkjennelig problemstilling	64
5.2 Legitime argumenter/grunner til reservasjon	67
5.3 Gjeldende lovverk	71
5.4 Resultat av diskusjon	74
Kapittel 6: Oppsummering	76
6.1 Refleksjoner om forskningsprosjektet	77
6.2 Veien videre	78
Litteraturliste	80
Vedlegg	83
VEDLEGG 1	84
VEDLEGG 2	87
VEDLEGG 3	89

Kapittel 1: Introduksjon

Mangfoldet av religiøs og livssynsmessig tilhørighet har utviklet seg i Norge gjennom flere tiår, og sammensetningen er svært ulik i dag enn tidligere. Ethvert spørsmål som stilles i samfunnsdebatten finner sted i en kontekst preget av lange linjer og historisk bakgrunn, samt det som beveger seg i samtiden. Sammensetningen av religioner og livssyn vi er vitne til i Norge i dag åpner for nye perspektiver, annerledes erfaringer og nye problemstillinger. Som samfunn har vi gått fra å være et samfunn med streng styring av religiøs og tros tilhørighet, til et samfunn som har økt aksept for mangfoldet og mindre koblinger mellom stat og Den norske kirke (NOU 2013:1, s.17). Når det forekommer store endringer, nye perspektiver kommer til og mangfoldet øker - fører dette også med seg at nye debatter kommer på dagsordenen og andre problemstillinger blir gjeldende.

NOU 2016:13 *Samvittighetsfrihet i arbeidslivet* konkluderer med at samvittighetsfrihet representerer en viktig menneskelig verdi, og bør etterstrebes å ivaretas i arbeidslivet. Det konkluderes med at det finnes gode argumenter for å lovregulere reservasjonsretten til arbeidstakere, tross dette legger utvalget vekt på at det vil være krevende å skulle legge til rette for en rettslig regulering (NOU 2016:13, s. 142). Forskningsartikkelen *Religion i Nav: Variasjoner i bakkebyråkraters vurderinger av religiøse reservasjoner* slår fast at det finnes store spenn i hvordan religiøse reservasjonsønsker møtes, og at dette kan føre til at tilsvarende saker innad i Nav ikke behandles likt (Iversen, 2020).

Regelverket Nav-ansatte har å forholde seg til er tilsynelatende klart, for at en bruker skal ha rett på dagpenger må en være reell arbeidssøker. Dette innebærer i praksis at bruker må undertegne på at en er villig til å ta ethvert høvelig arbeid hvor som helst i landet, uavhengig av om stillingen måtte være heltid eller deltid (Folketrygdloven § 4-5). I rundskrivet til loven kommer det frem at disse vilkårene skal følges opp nøye og praktiseres strengt (Arbeids- og velferdsetaten, 2013). Imidlertid åpner formuleringen «høvelig arbeid» for at Nav-veiledere kan utøve skjønn i disse type saker (NOU 2013:1, s.269-273).

Gjennom den relativt korte forskningsartikkelen til Iversen kommer det frem hvordan dette håndteres i praksis ved noen kontorer og det diskuteres hvordan ulike Nav-ansatte vurderer regelverket når det kommer til religiøse reservasjoner. I tillegg slås det fast at den enkelte

ansatte sin egen religiøse bakgrunn kan ha innvirkning på hvordan en møter denne type saker (Iversen, 2020).

Spørsmålet blir videre, med utgangspunkt i NOU 2016:13 og Iversens artikkel, om en bør kunne reservere seg mot visse typer arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning. Hvorfor skal en i så fall åpne opp for dette? Kan begrunnelsene forstås gjennom et samvittighetsfrihetsperspektiv? Hvilke erfaringer har Nav-ansatte med problemstillingen, og hvordan opplever de lovverket?

1.1 Tematisk presentasjon

Temaet reservasjonsrett og retten til å kunne reservere seg mot noe bestemt på bakgrunn av religion og livssyn har vært på dagsordenen i Norge gjennom flere tiår. Debatten blusset opp igjen i 2013-2014 hvor det i stor grad handlet om å gi hjemmel til en forskrift som skulle gi leger rett til å reservere seg mot både henvisning og behandling ved alvorlige samvittighetskonflikter, i praksis vil dette særlig gjelde abort (Snl, 2021). Temaet er som nevnt ikke et nytt fenomen, men ulike problemstillinger knyttet til reservasjon har vært i endring de siste årene, og kan i dag omfatte mer enn det tidligere gjorde.

I Norge har reservasjonsrett i stor grad gjort seg gjeldende i forbindelse med helsepersonell og gjennomføring av svangerskapsavbrudd de senere årene. Vi finner bestemmelsen i Abortloven § 14, hvor det heter følgende: *«tas hensyn til helsepersonell som av samvittighetsgrunner ikke ønsker å utføre eller assistere ved slike inngrep»*. Det utdypes videre i Ot.prp.nr 38 (1974-75) s.29 hvor det skrives at ingen skal tvinges til å utføre eller assistere ved svangerskapsavbrudd når dette strider med vedkommende sin alvorlige overbevisning. Det presiseres tydelig at det kun er selve inngrepet helsepersonell vil kunne fritas fra, men at øvrig behandling og annet ikke er noe en kan fritas fra på bakgrunn av samvittighetsgrunner.

Sannsynligvis vil mange av oss forbinde reservasjonsrett med nettopp svangerskapsavbrudd og helsepersonells lovbestemmelse til å kunne reservere seg. De senere årene har debatten utviklet seg rundt reservasjonsrett, hvor dette har gjort seg gjeldende i andre sammenhenger. Det er mulig at utviklingen kan ha overføringsverdi til andre type arbeid og i forkant av et eventuelt arbeidsforhold.

I Solberg-regjeringen nr. 1 ble det nedsatt et utvalg som skulle arbeide frem en NOU om “Samvittighetsfrihet i arbeidslivet” som resulterte i NOU 2016:13. Dette kom på bakgrunn av en rekke medieoppslag, saker og debatter rundt ulike temaer omkring samvittighetsfrihet i ulike yrkesgrupper. Dette utvalget skulle se bredt, og ikke begrense seg til å kun å se på helsepersonell og de eventuelle samvittighetskonfliktene som kunne oppstå der.

Jeg vil komme nærmere inn på NOU 2016:13 i deler av oppgaven, men finner det hensiktsmessig innledningsvis å gjøre kort rede for arbeidet. Utvalget har gjennom sin rapport diskutert svært mange eksempler fra arbeidslivet som viser et tydelig mangfold av saker om samvittighetsfrihet. Det ser ut til at samvittighetskonflikter kan oppstå i de fleste yrker og at den etiske vurderingen da vil bli formet av de spesielle forholdene som gjelder i det aktuelle yrket og på den aktuelle arbeidsplassen (NOU 2016:13, s.125). Det er blir gjort rede for at samvittighetsgrunner er hovedgrunnen til at noen ønsker å reservere seg mot visse type oppgaver innad i et arbeidsforhold, og det er tenkelig at disse samvittighets hensynene i stor grad kan sees i sammenheng med religiøse overbevisninger.

1.2 Samvittighetsfrihet

For å kunne se på muligheten og retten til å reservere seg, er vi nødt til å gjøre kort rede for samvittighetsfrihet. I Norge er samvittighetsfriheten i stor grad beskyttet gjennom flere lover og reguleringer, som gir enkeltmennesker rett til å ha sin egen tro og samvittighet, samt har en rett til å utøve dette fritt (Menneskerettsloven, 1999). I praksis vil dette bety at individer skal ha frihet til å velge og kunne utøve sin religion og/eller livssyn uten at en skal bli utsatt for tvang eller diskriminering.

Generelt vil en kunne si at Norge i stor grad respekterer og setter samvittighetsfriheten høyt, og at dette er et viktig prinsipp i det norske samfunnet. Tross dette vil denne studien gjøre grundig rede for hvilke konflikter som kan oppstå når samvittigheten møter arbeidslivet, og hvilke ulike problemstillinger som kan forekomme.

Tanken om religion- og samvittighetsfrihet er på ingen måte en ny tanke, og det er en rekke teoretikere som har vært avgjørende for hvordan vi tenker rundt dette i dag. Jeg ser det hensiktsmessig å innledningsvis gjøre kort rede for noen av dem som anses som førende for de tankene vi har i dag:

- John Locke var en kjent filosof som knyttet samvittighet sammen med toleranse. Han knyttet dette sterkt opp mot religion, og argumenterte for at tvang bare kunne regnes som forsvarlig dersom man vet at en har rett, og det er det ingen som vet. På denne måten knyttet han toleransebegrepet og samvittighetsbegrepet sammen (NOU 2016:13, s.26-27).
- Immanuel Kant var en tysk filosof som utviklet en teori om moralsk plikt og samvittighet. Han argumenterte for at samvittigheten er en helt grunnleggende del av menneskets moralske bevissthet, og at individet har en iboende plikt til å følge sin egen samvittighet uavhengig av det som måtte være av ytre påvirkninger (NOU 2016:13, s.27).
- Adam Smith var filosof, historiker og samfunnsøkonom, og regnes som en svært sentral tenker i opplysningstiden. Han forstår samvittigheten som noe billedlig, som kan regnes som en upartisk observatør som er med på å bedømme våre handlinger uten at det tas hensyn til egeninteressen (NOU 2016:13, s.27).

Når vi tar utgangspunkt i disse kjente filosofene og teoretikere kan en trekke slutningen om at disse har vært med på å forme det vi i dag forstår som samvittighetsfrihet i Norge, sammen med andre land i verden. Til tross for at det er noe ulik forståelse av samvittighet i møte med samfunnet og det offentlige, kan en si at det er gjennomgående at de alle hevdet at samvittighetsfrihet er noe som er iboende i oss mennesker, og noe vi i stor grad skal la oss styre av (NOU 2016:13, s.21-27). Det som derimot er interessant er hvilke mulige utfordringer og konsekvenser dette kan få, hvis vi lar samvittighetsfriheten trumfe andre elementære plikter og rettigheter i samfunnet vårt.

1.3 Problemstilling

Med bakgrunn i den tematiske presentasjonen av feltet og samvittighetsfrihet, foreligger følgende problemstilling for oppgaven:

Bør en kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag samtidig som en mottar trygdeytelser fra Nav?

Forskningsspørsmålene er disse:

- Er reservasjon på religiøst grunnlag noe som forekommer i Nav, ser de ansatte en eventuell økning av denne type reservasjoner?
- Er det behov for presiseringer i lovverket omkring denne type reservasjoner?
- Kan teorien “reservasjon og samvittighetsfrihet” gi oss mulighet til å forstå i hvilken grad vi bør legge til rette for religiøse reservasjoner, samtidig som en mottar trygdeytelser?

Problemstillingen bygger på en interesse som oppsto etter å ha lest Ragnhild Laird Iversen`s artikkel om religion i Nav, som ble publisert i 2020. Artikkelen reiste en rekke spørsmål omkring religiøs reservasjon hos brukere i Nav, og hvor lite empirisk forskning som finnes på krysningsfeltet religion og velferd. Med dette bakteppet valgte jeg den gitte problemstillingen. Målet er å begrense meg til religiøse reservasjoner som finnes hos brukere som mottar økonomiske ytelser fra Nav, og ikke andre typer reservasjoner som muligens måtte forekomme. Jeg har gått flere runder med ordlyd til problemstillingen, og har kommet frem til å formulere problemstillingen med begrepet “Bør” fremover andre innfallsvinkler, for å åpne for mer tolkning og for å sette begrensninger for oppgaven. Hadde jeg for eksempel formulert meg med “I hvilken grad” ville dette fordret et mye større forskningsprosjekt enn hva denne studien legger opp til.

Temaet for oppgaven er reservasjonsrett på bakgrunn av religiøs overbevisning i Nav-systemet. Det er tenkelig å legge til grunn at samvittighetsfrihet i denne sammenheng vil være dekkende for religiøs overbevisning. Oppgaven vil begrense seg til brukere som av ulike årsaker går på arbeidsavklaringspenger og mottar offentlige trygdeytelser i påvente av jobb, og er aktive jobbsøkere. Reservasjonsrett i denne sammenheng er en betegnelse på å unnlate å søke på eller takke ja til arbeid på bakgrunn av samvittighetsgrunner. En samvittighetsgrunn vil i denne oppgavesammenheng være begrenset til religion, men kan i utgangspunktet bygge på personlig overbevisning som ikke er religiøst forankret.

Utgangspunktet for oppgaven er at en bruker som mottar bestemte type ytelser fra Nav er pliktig til å søke på alle typer jobber en er kvalifisert til. Spørsmålet blir om en bør kunne reservere seg mot å søke på visse typer arbeid, eventuelt takke nei til tilbud om jobb, grunnet religiøs overbevisning? Type begrunnelser vil bli redegjort for senere i studien.

Hovedtemaet for oppgaven blir å undersøke om en bør kunne reservere seg i forkant av å søke eller få tilbud om en jobb. Reservasjonsrett innen visse typer arbeid er vi kjent med, dette kan være leger, helsepersonell og prester (Gisle, 2021). Disse kan reservere seg mot å delta ved gjennomføring av abort, gjennomføre svangerskapsavbrudd eller vigsel av samme kjønn. Dette er reservasjoner som finner sted innad i et arbeidsforhold, og samvittighetskonflikter som oppstår etter at kontrakten er inngått. Spørsmålet som vil bli reist for denne studien er derfor om en bør kunne reservere seg i forkant av et arbeidsforhold samtidig som en mottar offentlige trygdeytelser, og hvilke mulige konsekvenser dette vil medføre.

Jeg vil senere i studien redegjøre for reservasjoner i arbeidslivet på bakgrunn av samvittighetsgrunner og sammenlignbare saker, dette vil jeg benytte som en inngang til å forstå reservasjoner som kan oppstå i forkant av et arbeidsforhold. Jeg vil også utforske mulige problemstillinger som oppstår, så langt det er relevante for oppgaven.

1.4 Avgrensninger og presiseringer

Reservasjonsrett på bakgrunn av samvittighetsgrunner gjør seg gjeldende på ulikt grunnlag, og i ulike sammenhenger. De eksemplene vi muligens kjenner best til i offentligheten er retten til å reservere seg mot å henvise til abort eller at prester kan reservere seg mot likekjønnet vigsel. Det som imidlertid vil være det gjeldende i denne oppgaven er reservasjon på bakgrunn av samvittighetsgrunner når du er bruker i Nav systemet. Religiøse reservasjoner er en type reservasjon det er lite forsket på, og det finnes lite konkret forskning å henvise til. Jeg vil derfor i stor grad lene meg på NOU 2013:1, NOU 2016:13 og forskningsartikkelen til Iversen.

Det å reservere seg mot å søke visse type arbeid på grunnlag av religiøs overbevisning kommer ikke frem som unntak i lovteksten, som er tydelig på at en skal søke enhver jobb, heltid eller deltid og ta ethvert arbeid:

Folketrygdloven §4-5. Reelle arbeidssøkere:

“For å ha rett til dagpenger må medlemmet være reell arbeidssøker. Som reell arbeidssøker regnes den som er arbeidsfør, og er villig til

a. å ta ethvert arbeid som er lønnet etter tariff eller sedvane,

- b. å ta arbeid hvor som helst i Norge,
- c. å ta arbeid uavhengig av om det er på heltid eller deltid,
- d. å delta på arbeidsmarkedstiltak.

Dersom alder eller tungtveiende sosiale hensyn knyttet til helse, omsorgsansvar for små barn eller pleietrengende i nær familie tilsier det, kan medlemmet regnes som reell arbeidssøker selv om vedkommende søker deltidsarbeid eller bare søker arbeid innenfor et begrenset geografisk område.”

Ved at dette er en masteroppgave i religion og samfunn, og ikke en juridisk oppgave vil jeg så langt det lar seg gjøre ikke bruke mye tid og/eller plass på lovteksten eller tolkningen av denne, men heller se på om en bør kunne få muligheten til å reservere seg. Avslutningsvis vil jeg konkludere omkring problemstillingen, sett i lys av analysen og diskusjonen av det empiriske materialet.

Jeg vil bruke noe tid innledningsvis til å gjøre noen flere presiseringer rundt samvittighetsfrihet, tidligere utredninger og sammenlignbare saker som etter mitt syn vil være relevante for oppgaven. Det vil også være naturlig å gjøre plass til en del for religionsfrihet, for å stadfeste at dette og samvittighetsfrihet henger tett sammen. Dette vil være en viktig inngangsvinkel til den videre studien, og vil være med på å danne grunnlag for senere å kunne si noe om lovverket bør åpne for reserveringer i forkant av et arbeidsforhold for mottakere av trygdeytelser fra Nav, på bakgrunn av religiøse samvittighetsgrunner.

1.5 Samvittighetsfrihet i Norge

I NOU 2016: 13 *Samvittighetsfrihet i arbeidslivet* vies det stor plass til å snakke om samvittighetsfrihet i det norske arbeidslivet. Relevansen for denne oppgaven vil være å se på grunner til samvittighet, og når dette eventuelt gjør seg gjeldende i arbeidslivet. Dette vil følge oss videre gjennom studien, som danner grunnlaget for sammenlignbare argumenter og legitime grunner som muligens kan oppfattes overførbare til det som oppstår i forkant av et arbeidsforhold.

Et eksempel som tidlig blir brukt i NOU-en er med på å definere hva som regnes som en samvittighetsgrunn og ikke *“Jeg liker ikke kjøtt, og vil dermed ikke spise det til middag”*

(NOU 2016:13, s. 23). Dette utsagnet vil ikke falle under en samvittighetsytring. Hvis utsagnet derimot lyder som følger “*Jeg er vegetarianer og synes det er galt å drepe dyr, jeg vil derfor ikke spise kjøtt til middag*” vil dette vanligvis bli akseptert som en ytring som har med samvittighet å gjøre. Det avgjørende i denne sammenheng vil være hva det er ved samvittigheten som skiller den fra andre preferanser vi måtte ha som individer. Hva må ligge til grunn av nødvendigheter og tilstrekkelige kjennetegn for at vi kan definere det som samvittighet eller samvittighetsgrunner? Dette blir spesielt viktig i denne oppgavens sammenheng, hva som regnes som en samvittighetsgrunn og hva som ikke defineres som det.

NOU 2016:13 beskriver hva som kan defineres som samvittighetsgrunner på en forståelig måte, som gir gode avgrensninger for hva vi i denne oppgaven vil definere som samvittighetsgrunner. Samvittighet kan melde seg som en vurdering eller følelse som fører til at enkelte ikke utfører eller utfører en spesifikk handling. Spørsmålet blir videre når det enkelte menneske selv vet at dette er et spørsmål om samvittighet, eller når samfunnet rundt også kan konkludere og være sikre på at dette er samvittighet. Dette gjør seg spesielt gjeldende dersom det er snakk om å nekte å følge regler og lover, eller eventuelle pålagte arbeidsoppgaver. Det bør derfor stilles noen krav til hver enkelts samvittighet for at den skal kunne gi grunnlag for å nekte å følge lover og regler, eller gjennomføre arbeidsoppgaver. Spørsmålet som gjør seg gjeldende er om det er tilstrekkelig at hver person selv hevder noe dreier seg om samvittighet, eller om vi som samfunn må kreve mer når noen ikke ønsker å følge regler, lovgivning, aksepterte normer eller arbeidsinstrukser. Det aspektet som blir viktig her er om det å avstå fra eller ikke ønske å gjennomføre noe har betydning for andre eller ikke. I tillegg er det verdt å stille spørsmål rundt om noens samvittighet skal gå på bekostning av noen andres frihet. NOU 2016:13 konkluderer med at det skal ligge tre forhold til rette for at vi kan kategorisere noe som samvittighetsgrunner:

- Det må foreligge en subjektiv opplevelse av at noe er dyptgripende.
- Det må være rimelig å forvente at andre personer skal forstå hvorfor noe oppleves som dyptgripende for den det gjelder.
- Oppfatningen må kunne begrunnes moralsk.

(NOU 2016:13, s.23-24)

Politikere i Norge har tatt til orde for at samvittighetsfriheten står sterkere her enn i våre naboland, i hovedsak fordi vi har en relativt konservativ abortlovgivning - som gjør det mulig for helsepersonell å kunne reservere seg mot å delta ved gjennomføring av abort (NOU 2016:13, s.45-46). Dette ville muligens vært vanskeligere hvis vi hadde hatt en liberal abortlovgivning, hvor det muligens ville vært flere som ville reservert seg. Ikke nødvendigvis av religiøse grunner, men av etiske overbevisninger når fosteret har blitt såpass utviklet.

I NOU-en fra 2016 kommer utvalget frem til at man i Norge burde godta samvittighetsfrihet i arbeidslivet så langt tre kriterier er oppfylt. De følgende kriteriene er:

- *En dyp og viktig samvittighets overbevisning*
- *At det ikke blir inngripende for rettighetene til tredjepart*
- *At det er gjennomførbart rent praktisk*

Kulepunkt nummer to vil nok i størst grad gjøre seg gjeldende mellom helsepersonell og pasient, hvor en ikke kan beskytte seg bak samvittighetsfriheten hvis det går på bekostning av rettighetene til pasienten. Spørsmålet vil i denne studiens sammenheng være: Eksisterer det en dyp og viktig samvittighets overbevisning, at det ikke går utover en tredjepart og rent praktisk kan gjennomføres - vil dette kunne være gjeldende ved aktiv jobbsøking også?

1.6 Religionsfrihet

Religionsfriheten i Norge står sterkt, og har gjort det i lang tid. Slik vi kjenner religionsfrihet i dag handler det om retten til å kunne praktisere sin egen religion eller livssyn, uten å kunne oppleve diskriminering eller tvang fra andre individer eller myndigheter (NOU 2013:1, 18-20). Dette er en helt grunnleggende menneskerettighet, og er nedfelt i en rekke internasjonale menneskerettighetsdokumenter, som for eksempel FNs Menneskerettighetserklæring og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen.

Det innebærer at ethvert individ har rett til å tro på det en ønsker, utøve sin religion eller livssyn, eller kunne velge å ikke være tilknyttet eller tro på noen religion eller livssyn. Denne retten innebærer også at en skal kunne uttrykke sin religion eller livssyn, enten dette er i form av gudstjenester, bønn, markering av høytider eller lignende. Religionsfrihet er å regne som en svært viktig verdi i ethvert demokratisk samfunn, og det settes høyt at denne retten både skal respekteres og beskyttes (NOU 2013:1, s.24).

På lik linje som redegjorde for under punkt 1.2 om teoretikere som har vært avgjørende for de tankene vi har i dag, ser jeg det hensiktsmessig å gjøre dette her også. Gjennom tidene har det vært mange teoretikere som har bidratt til utvikling av ideene om religionsfrihet. Jeg ønsker å benytte meg av noen eksempler som har vært svært avgjørende for de tankene vi har i dag:

- John Locke var en engelsk filosof som skrev mye om politisk filosofi, og han argumenterte for at det var en naturlig rettighet at alle mennesker skulle ha frihet til å velge sin egen religion eller livssyn. Han mente også at den gjeldende styresmakt ikke skulle ha makt til å pålegge enkeltindivider hvilken religion eller livssyn de skulle ha. Han var en forkjemper for at religion og livssyn var noe som tilhørte den enkelte, og ikke noe som skulle bestemmes av myndighetene eller lignende (Brekke, 2010, s. 5-14).
- Voltaire var en fransk forfatter og filosof som gjennom 1700-tallet var en av de ledende stemmene for religionsfrihet i Europa. Han argumenterte sterkt for at respekt og toleranse for ulike religioner og livssyn var helt avgjørende og nødvendig for å bygge et fredelig og rettferdig samfunn (Brekke, 2010, s. 5-14).
- John Stuart Mill var en britisk filosof som i stor grad skrev mest om politisk frihet. Gjennom sitt arbeid argumenterte han for at enkeltmenneskes rett til å utøve sitt livssyn eller religion var en svært viktig del av friheten til å handle fritt, uttrykke seg og tenke (Brekke, 2010, s. 6-7).
- Mary Wollstonecraft var en britisk filosof og forfatter som kjempet og arbeidet mye med kvinners likestilling og rettigheter. Hun mente at kvinner skulle og måtte ha frihet til å kunne velge sin egen religion eller livssyn, og ha muligheten til å uttrykke sin tro på lik linje som menn (Brekke, 2010, s. 5-14).

Disse ulike teoretikere har også påvirket internasjonale og nasjonale rettighetsdokumenter som i dag beskytter religionsfriheten (Brekke, 2010, s.6-12).

1.7 Tidligere forskning, utredninger og uttalelser

I innledningen av denne oppgaven er det nødvendig at det blir gjort rede for tidligere forskning, utredninger og uttalelser på feltet, bakgrunnen for dette er at det eksisterer lite

tidligere forskning på krysningfeltet mellom religion og velferd. Det er gjort svært lite på reservasjonsrett i forkant av et arbeidsforhold, men det eksisterer ulike utredninger, uttalelser og noe forskning på reservasjon innad i et arbeidsforhold.

I denne delen vil jeg først gjøre rede for ulike utredninger og uttalelser på feltet i noe vid forstand, for deretter å se nærmere på forsker Ragnhild L. Iversen sin artikkel om reservasjonsrett i NAV, fra 2020.

Forskningsstipendiat Morten Magelssen ved Senter for medisinsk etikk i Oslo gikk i 2013 i bresjen for at både politiansatte og lærere skulle få muligheten til å reservere seg mot deler av sitt virke. Dette kom i kjølvannet av debatten om reservasjonsrett blant leger og øvrig helsepersonell. Magelssen har vært en tydelig stemme for at leger bør kunne reservere seg mot henvisning og gjennomføring av abort, men har ytret at det ikke er nødvendig å stoppe med én yrkesgruppe. Han tok til orde for at politiansatte kunne reservere seg mot å gripe inn i demonstrasjoner en personlig var enig med, eller at lærere skulle kunne reservere seg mot å undervise i pensum en personlig var uenig med. Disse utsagnene fra Magelssen sier noe om hvor bred reservasjonsdebatten ble på et tidspunkt, og at det ikke kun skulle handle om religiøse grunner til reservasjon - men også andre personlige overbevisninger (Magelssen, 2013, s. 315-317).

Legeforeningens landsstyre vedtok i 2013: *«At alvorlige samvittighetsgrunner knyttet til liv og død kan gi grunnlag for at leger gis reservasjonsmulighet for deltakelse i henvisning og behandling»*. (Valeur, 2013).

I tillegg til at det er gjort svært lite på reservasjonsrett i forkant av et arbeidsforhold, er det også svært lite empirisk forskning på krysningfeltet mellom religion og velferd som er relevant for denne oppgaven. Når vi ser på religion og velferd hver for seg, er dette forskningsfelt som er store, men forskning på disse sammen finnes det svært lite på. Den tidligere forskningen jeg har funnet frem til går i hovedsak på religiøse aktørers ytelse av velferdstjenester (Bäckström, Davie, Edgardh & Pettersson, 2016).

I NOU 2013:1 “Det livssynsåpne samfunn” ser vi at religionsfrihet og trygderettigheter er sett nærmere på og behandlet. Stålsett-utvalget drøfter her det gjeldende lovverket svært nøye. Drøftelsen tar utgangspunkt i en bestemt hendelse fra 2011, hvor en adventist ble nektet dagpenger etter å ha krysset av i søknadsskjemaet til Nav. Han hadde krysset av for at han ikke var villig til å ta ethvert arbeid, saken ble videre tatt til Stortinget, og daværende

arbeidsminister presiserte tydelig at Folketrygdloven ikke gir mulighet til å begrense disponibiliteten til arbeid på bakgrunn av religiøs eller livssyn overbevisning. Med denne begrunnelsen fra tidligere arbeidsminister er det etter alt å dømme grunnlag for å si at lovgrunnlaget i utgangspunktet er tydelig (NOU 2013: 1, s.269-273). Det neste spørsmålet vil derimot være om dette kan sies å være i strid med lovverket rundt diskriminering, og hvilke eventuelle konsekvenser det ville gitt om en i større grad åpner for slike hensyn.

Problemstillingen som her blir løftet frem er sensitiv og behandles, i perioden dette pågår, i flere mediasaker. Temaet kommer igjen på dagsorden og blir aktualisert i 2018 i forbindelse med Diskrimineringsnemndas vurdering av at en tjenestemottaker blir diskriminert på grunn av religion gjennom vedtak og uttalelser om redusert sosial stønad på bakgrunn av at han takket nei til lønnet stilling av religiøse årsaker (Diskrimineringsnemnda, 2018, sak 108). Når jeg ser bort fra utredningsarbeid og mediasaker finner jeg ikke studier av hvordan forholdet mellom trygderettigheter og religionsfrihet i praksis forvaltes.

Derimot er det gjort studier av hvordan somaliere, som etnisk gruppe i Norge til dels opplever seg diskriminert i møte med Nav-ansatte (Friberg & Elgvin, 2016). Det er verdt å merke seg at diskriminering og reservasjon ikke kan defineres som det samme, tross dette ser jeg det hensiktsmessig å ta med dette perspektivet for å løfte opp noe som kan kobles til det religiøse perspektivet. Identitetsmarkører som religion og etnisitet kan bli sett på som sammenvevd, og det er ikke utenkelig at opplevelsen av diskriminering også dermed er koblet til religion. Det er likevel verdt å merke seg at religion ikke behandles som en eksplisitt faktor i studiet til Friberg og Elgvin. Analysen deres av somaliske brukeres opplevelse av ydmykelse i møte med Nav, kan være relevant også i samtaler om religion. Min masteroppgave vil i hovedsak fokusere på om en bør åpne for at en kan reservere seg på bakgrunn av religion i forkant av et arbeidsforhold samt ansattes vurderinger og opplevelser av dette i praksis. Det Friberg og Elgvin sin litteratur kan bidra med av perspektiver er hvilke mulige konsekvenser som kan oppstå av Nav-ansattes vurderinger i denne type saker.

1.8 Sammenlignbare saker

Det finnes noen saker og dommer fra Diskrimineringsnemnda som jeg finner relevante for denne studien for å belyse hva problemstillingen kan innebære av ulike nyanser. Dette er saker hvor loven rundt diskriminering har trumfet andre deler av lovverket. Dette er saker

som er relevante for oppgaven, og som muligens vil gjøre det enklere å forstå hvilke type konflikter og reservasjoner enkelte brukere kan stå ovenfor.

Som tidligere nevnt benytter NOU 2013:1 seg av en sak fra diskrimineringsnemnda fra 2011 som omhandler en adventist som ble nektet dagpenger på bakgrunn av det han hadde krysset av i søknadsskjemaet til NAV. Han var ikke villig til å ta på seg ethvert arbeid, som han videre begrunnet med at han ikke hadde noe ønske om å jobbe på sabbaten, som er adventistenes helligdag. Det var i tillegg noen spesifikke jobber han ønsket å unngå å søke på, eksempler på dette var arbeid ved slakteri eller på bryggeri. Videre valgte Nav å avslå søknaden fordi han ikke var å anse som reell arbeidssøker, siden han hadde disse forbeholdene. Professor i jus Gudrun Holgersen med diskrimineringsrett og trygderett som spesialfelt hevdet at det var mange tungtveiende argumenter for at denne avgjørelsen i stor grad strider mot diskrimineringsloven. Det viste seg senere at Holgersen sitt syn var gjeldende, og adventisten vant frem i Diskrimineringsnemnda (NOU 2013:1, s. 270).

Videre vil jeg komme med tre relativt like eksempler, men som også viser diskriminering som kan oppstå i samfunnet vårt på bakgrunn av religion, og som kan være eksempler på samvittighetskonflikter noen brukere i NAV-systemet kan oppleve eller stå overfor. Eksempelene er hentet fra rapporten “Diskriminerings erfaringer blant muslimer i Norge” av Vibeke Moe og Cora Alexa Døving ved HL-senteret. I 2017 avgjorde Diskrimineringsnemnda en sak der en kvinne hevdet hun ved jobbsøking hadde blitt diskriminert på bakgrunn av sin muslimske tro. Kvinnen hadde søkt arbeid i en klesbutikk, men ikke fått jobben, som hun videre hevdet skyldtes at hun bar hijab. Nemnda kom frem til samme konklusjon som kvinnen selv, og påla den bestemte butikken å betale ut erstatning til kvinnen (Moe & Døving, 2022, 31-35).

To år senere, i 2019, behandlet nemnda en sak hvor en muslimsk kvinne hevdet hun hadde opplevd diskriminering på bakgrunn av sin religion da hun søkte stillingen som lærer ved en skole. På jobbintervjuet hadde kvinnen fått spørsmål om hun ville være komfortabel med å ikke bære hijab i undervisningssituasjoner, noe hun opplevde som diskriminerende. På lik linje som forrige sak falt nemnda ned på samme beslutning som kvinnen selv, og skolen måtte betale erstatning til kvinnen (Moe & Døving, 2022, s.31-35).

I 2020, behandlet igjen nemnda en sak hvor en muslimsk kvinne hadde opplevd å bli diskriminert i forbindelse med jobbsøkingprosessen. Hun hadde søkt jobb ved et hotell, og i

intervjusituasjonen blitt stilt spørsmål om hun var komfortabel med å ikke bære hijab på jobb. Hun opplevde dette som svært diskriminerende, og valgte å takke nei til jobben. På lik linje som de to foregående sakene falt nemnda ned på samme beslutning som kvinnen, og hotellet ble pålagt å betale erstatning til kvinnen (Moe & Døving, 2022, s.31-35).

I den første saken hentet fra NOU 2013:1 viser det at lovverket Nav er underlagt ikke samsvarer med Diskrimineringsloven, og viser tydelig at vi har noen gråsoner i lovverket vårt.

I de tre neste sakene viser det tydelig at det finnes en rekke eksempler på diskriminering i arbeidslivet, som kan oppleves som en svekkelse av retten til religion- og samvittighetsfrihet i det norske samfunnet. Dette vitner om at det kan oppstå en rekke situasjoner både i forkant av et arbeidsforhold og i etterkant av inngått arbeidsforhold, som setter lovverket og menneskerettighetene opp mot hverandre. Dette vil bli sett nærmere på videre i denne studien.

1.9 Oppgavens struktur

Måten jeg har valgt å gå frem på for å besvare problemstillingen, har resultert i en oppgave som knytter sammen ulike forskningsfelt og spørsmål relatert til reservasjon og samvittighetsfrihet. Jeg har vært nødt til å utforske forskning på tvers av religion og velferdsfeltet, samt at jeg har benyttet meg av et teoretisk perspektiv som tar for seg samvittighetsfrihet og reservasjon. Oppgavens struktur er bygget opp etter Furseth & Everett sin bok "Masteroppgaven - hvordan begynne og fullføre". I tillegg har jeg benyttet meg av boken "Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy i kvalitativ analyse for å lage et teoretisk rammeverk og gjennomføringen av analysen". Studien er kvalitativ forskning, hvor jeg har benyttet meg av tematisk analyse for å analysere det innhentede datamaterialet, som videre er med på å besvare problemstillingen.

I kapittel 2 vil jeg redegjøre for det teoretiske rammeverket for oppgaven, som baserer seg på Ronald Dworkins teori om reservasjon og samvittighetsfrihet. Kapitlet innledes med en generell redegjørelse av det teoretiske perspektivet, samt overordnet oversikt over sentrale diskusjoner knyttet til begrepene. I tillegg gjøres det rede for teorien sett i sammenheng med NOU 2016:13, for å skape en forståelse av samvittighet og reservasjon i det offentlige Norge. Litteraturen om reservasjon og samvittighetsfrihet er omfattende og jeg har valgt å benytte meg av "Taking Rights Seriously" av Ronald Dworkin som primært tar utgangspunkt i hans tanker omkring rettigheter, samvittighet og reservasjon, samt NOU 2016:13. Det teoretiske

perspektivet for studien stammer fra Dworkins litteratur, og det er denne litteraturen som er den overordnede redegjørelsen for reservasjon og samvittighetsfrihet for denne oppgaven. Deretter vil kapittelet bevege seg videre til den aktuelle teorien jeg vil benytte, som er basert på den samme litteraturen. Redegjørelsen for valg av teori vil resultere i et fullstendig teoretisk begrepsapparat som utgjør grunnlaget for mitt teoretiske verktøy i analysen av mitt empiriske datamateriale.

Kapittel 3 består av det metodiske rammeverket for oppgaven, som baserer seg på en tematisk analyse, hvor fremgangsmåten for dette er hentet fra Johannessen et.al sin bok om teori i kvalitativ analyse. I dette kapittelet vil jeg også redegjøre for de mest sentrale delene av prosessen ved utforming av oppgaven, samt en nærmere begrunnelse for valg av intervjuobjekter og materiale.

Kapittel 4 består av analyser av intervjuene som er gjennomført, her vil jeg analysere innholdet fra intervjuene gjennom en tematisk analyse.

Kapittel 5 er diskusjonskapittelet i oppgaven, hvor jeg diskuterer funnene i analysekapittelet og ser dette i lys av det teoretiske rammeverket for oppgaven. Avslutningsvis diskuterer jeg nærmere om resultatet av diskusjonskapittelet kan gi svar på problemstillingen som er stilt, samt egne refleksjoner.

Kapittel 6 vil være en oppsummering av studien, egne refleksjoner omkring forskningsprosjektet som er gjennomført og veien videre.

Kapittel 2 Teori: Reservasjon og samvittighet

I dette kapitlet legges det teoretiske rammeverket for oppgaven, basert på reservasjon og samvittighets teori. Reservasjon og samvittighets teori er et svært omfattende felt som består av et meget stort antall debatter om hva reservasjon skal innebære, hva samvittighet er og hvordan eller i hvilken grad dette påvirker samfunnet. For å kunne orientere meg i dette feltet tar jeg utgangspunkt i problemstillingen og hovedmaterialet for oppgaven. Med dette presisert følger det at jeg finner reservasjon og samvittighet interessant når en skal undersøke religiøs overbevisning i møte med det offentlige, i denne sammenheng Nav. Fokuset mitt vil ligge på det som i litteraturen ofte omtales som *samvittighet som indre stemme*. Dette er en måte å forstå samvittighet på som noe personlig, og noe som oppleves som en indre stemme i et hvert menneske. Det er tenkelig at denne måten å se på samvittighet på faller lettere for mennesker med en religiøs overbevisning, enn andre definisjoner av begrepet. En bred forståelse av samvittighet viser til at samvittighet er en del av statsapparatet, som sikres av og gjennom samfunnets offentlige autoritet og offentlige ordninger og institusjoner. Dette er ratifisert gjennom ulike lover, rundskriv og menneskerettighetene (NOU 2016:13, s.30).

Når jeg benytter meg av en slik samvittighets forståelse er det i hovedsak på bakgrunn av den gitte problemstilling som er reist i oppgaven. Det har vært avgjørende å benytte en definisjon og teori som også inneholder det religiøse aspektet, da dette er hovedessensen i oppgaven og viktige aspekter ved empirien i studien. Det er mulig at denne type definisjon og teori vil gjøre det noe mer utfordrende å skulle komme med et klart svar på problemstillingen avslutningsvis, på bakgrunn av at denne definisjonen av samvittighet er noe som ligger personlig hos ethvert menneske.

Valget av denne type teori og definisjon er ikke for å si at andre teorier om samvittighet ikke er riktige eller viktige, men sett i sammenheng med problemstillingen ligger fokuset i denne oppgaven på samvittighet hos brukere i møte med det offentlige. Ved å reise spørsmål ved forståelsen av samvittighet som ligger til grunn i konkrete lovreguleringer i Norge, vil vi sannsynligvis opparbeide en bedre forståelse av hva samvittighet hos den enkelte bruker betyr i praksis.

For å kunne analysere intervjuene og materialet i denne studien med utgangspunkt i en bestemt reservasjons- og samvittighets teori, er det helt nødvendig å etablere begreper om hvordan samvittighet kan virke inn på lovverket og regulering av nye lover.

I oppbyggingen av et slikt teoretisk verktøy vil jeg benytte meg av boken "Taking Rights Seriously" av Ronald Dworkin og NOU 2016:13 "Samvittighetsfrihet i arbeidslivet". Hovedgrunnen til at jeg benytter meg av begge er at Dworkin vil legge grunnlaget for teorien jeg vil benytte meg av for å forstå resultatet av analysen, NOU 2016:13 vil i stor grad være med å synliggjøre hva det offentlige og staten legger i de samme begrepene. Slik jeg ser det sammenfalle disse godt, og vil være med på å lage et godt begrepsapparat.

Kapittelet innledes med en overordnet redegjørelse av hva reservasjon og samvittighet er. Deretter redegjøres det for teorien jeg vil benytte i analysen, samt kritikk av det teoretiske perspektivet. Videre settes teorien i sammenheng med NOU 2016:13 for å kunne se det i sammenheng med lovbestemmelsene og det offentlige sitt syn på reservasjon og samvittighet. Avslutningsvis konkretiseres det teoretiske begrepsapparatet jeg vil benytte i analysekapittelet og resultatkapittelet.

2.1 Hva er reservasjon og samvittighet?

Begrepene reservasjon og samvittighet er gjerne to begreper som går tett sammen i ulike faglitteratur, og de er begge begreper det har blitt forsket mye på. Selve reservasjonsbegrepet har kommet i noe nyere tid, mens samvittighets begrepet er noe som har farget feltene filosofi, teologi, jus og psykologi opp igjennom historien (Lavik, Fjørtoft & Pedersen, 2014). Jeg ser det hensiktsmessig å innledningsvis dele begrepene opp hver for seg for å kunne gi en redegjørelse for hva som ligger i begrepene, og deretter se på dem sammen.

Reservasjon som begrep blir generelt definert som en handling hvor en person nekter å utføre en bestemt plikt eller oppgave på bakgrunn av samvittighetsgrunner. Dette kan oppstå når en persons samvittighet tilsier at det å gjennomføre den bestemte plikten eller oppgaven vil være i strid med personlig overbevisning eller oppleves moralsk forkastelig (NOU 2016:13, s.11). I følge Dworkin kan vi dele begrepet reservasjon opp i to ulike former, "personlig reservasjon" og "institusjonell reservasjon" (Dworkin, 2015, s. 100-104). Disse kan skilles mellom ved at personlig reservasjon refererer til det enkelte individs rett til å nekte å utføre en bestemt oppgave på grunn av samvittighetsgrunner, mens den institusjonelle reservasjonen refererer

på sin side til institusjoner eller organisasjoners rett til å tillate sine egne medlemmer å nekte å utføre handlinger eller oppgaver på samme grunnlag (Dworkin, 2015, s.100-104). I denne oppgavesammenheng vil personlig reservasjon være det som gjør seg gjeldende.

Begrepet samvittighet vil en generelt sett se på som en persons oppfatning av hva som er rett og galt (NOU 2016:13, s.11). Begrepet refererer til en indre stemme og/eller en følelse av moralsk ansvar som kan være med på å lede noen til å avstå fra visse handlinger eller gjennomføre noen bestemte handlinger. Samvittigheten kan i stor grad formes av personlige verdier, filosofiske eller religiøse overbevisninger, sosiale og kulturelle normer og en rekke andre faktorer (NOU 2016:13, s.27). Samvittighet kan være med på å påvirke en persons oppførsel i ulike situasjoner, eksempler på dette kan være mange. Det kan handle om at samvittigheten er med på å forhindre at noen stjeler, lyver eller deltar i handlinger som kan oppfattes som skadelige eller umoralske. På den andre siden kan samvittighet være med på å lede noen til å gjøre bestemte handlinger fordi de er overbevist om at dette er det moralske riktige.

Vi ser at samvittighet som begrep spiller en viktig rolle innenfor etikk- og reservasjons teori, samt at det har en avgjørende rolle i mange ulike religiøse og kulturelle tradisjoner. I faglitteraturen eksisterer det en rekke ulike definisjoner av samvittighet, og jeg velger å ta for meg noen:

1. **Følelsesmessig respons:** Dette er en vanlig definisjon av begrepet, som i hovedsak handler om at samvittighet er en følelse av anger eller skyld som oppstår når en personlig har brutt noe en tror er en norm eller moralsk standard.
2. **Indre stemme:** Denne definisjonen handler om at en som individ har en indre veileder eller stemme som gir oss en følelse av hva som oppleves som riktig eller galt.
3. **Rettferdighetssans:** Denne definisjonen legger til grunn at samvittighet er en innebygd følelse av moral og rettferdighet, som er med på å hjelpe oss mennesker å ta beslutninger og handle på en bestemt måte som er i tråd med vår overbevisning og verdier.
4. **Lært oppførsel:** Denne definisjonen kan direkte knyttes til sosial læringsteori. Definisjonen handler om at samvittighet er en lært oppførsel som påvirkes av kulturelle og sosiale faktorer, eksempler på dette kan være det du har lært av samfunnet rundt deg eller familien.

5. Biologisk fenomen: Den siste definisjonen jeg ønsker å ha med handler om at samvittighet er noe som er biologisk betinget, som har utviklet seg gjennom evolusjonen som har vært med på å tilpasse seg overlevelse og sosialt samspill. Denne definisjonen kan knyttes til evolusjonær teori. (Symes, 2022, s. 10-24).

Disse fem ulike definisjonene er med på å gi forskjellige perspektiver på hva samvittighet er, og hvordan den fungerer. Det er tydelig at det er et stort sprik i hva som defineres som samvittighet, og at ulike teoretikere ser på dette ulikt. Som nevnt står samvittighet sterkt i både reservasjons- og etisk teori, og er et begrep som i stor grad blir benyttet. I arbeidet med oppgaven har jeg lest mye litteratur, og jeg opplever at mye av den er lite relevant for problemstillingen og for å kunne forstå resultatet av analysen. Jeg ser det fortsatt hensiktsmessig å forsøke å falle ned på en definisjon av samvittighet i denne sammenheng, samtidig som det er viktig å gjøre rede for at det eksisterer svært mange ulike definisjoner av begrepet.

Definisjonen jeg mener er mest treffende til problemstillingen i oppgaven er den amerikanske rettsfilosofen og professoren Ronald Dworkin og hans tanker rundt både reservasjon og samvittighet. I hans bok "Taking Rights Seriously" argumenterer han for at samvittighet er en personlig moralsk overbevisning som fordrer at en følger sitt eget moralske kompass, uavhengig av press fra andre eller andre ytre påvirkninger. Ifølge Dworkin er dette en helt grunnleggende rettighet og en nødvendig del av personlig autonomi og frihet. Han hevdet at samvittighet ikke nødvendigvis kun knyttes til religiøs overbevisning eller religiøs tilknytning, men kan være basert på et svært bredt spekter av filosofiske og moralske synspunkter (Dworkin, 2015, s. 96-104).

Dworkin brukte ikke selv begrepet eller definisjonen "indre stemme" i sin egen beskrivelse av samvittighet, men en kan legge til grunn i hans teori at han mente samvittighet er en dypt personlig overbevisning og at denne ser ulik ut fra menneske til menneske. Det er derfor ikke utenkelig å hevde at han delte tankene om samvittighet som en indre stemme, uten å eksplisitt bruke begrepet.

2.1.1 Samvittighet som en indre stemme

En av definisjonene av samvittighet kalles “Indre stemme” og bygger på en rekke store navn vi kjenner fra filosofien, psykologien og lignende. Ronald Dworkin var også en som kunne lene seg mot denne typen forståelse av begrepet, og utarbeidet selv en teori om reservasjon og samvittighet.

Teorien om at samvittighet er en indre stemme går enkelt ut på at samvittighet er en indre opplevelse eller følelse som kan være med på å bestemme om vi handler moralsk riktig eller uriktig. Dette er en teori som vi finner langt tilbake i teologisk og filosofisk tenkning, og som senere har blitt utforsket og utfordret av en rekke teoretikere (Sander, 2021).

En sentral tenkning bak indre stemme teorien er at mennesker har en innebygd moralsk forståelse, og at denne forståelsen er med på å gi oss en intuitiv følelse av hva som er riktig eller galt. Denne følelsen manifesterer seg i mennesker som en slags indre stemme, eller som en indre følelse av skam eller synd når det brytes med de moralske standardene en har innebygd (Sander, 2021).

En annen tilnærming til denne teorien er at samvittigheten kan være en slags måte å forholde seg til sosiale forventninger og normer på. For eksempel kan samvittigheten være med på å fortelle oss at ulike ting er galt, selv om ingen andre er vitne til at vi gjennomfører det. På denne måten kan samvittigheten være med på å gi oss en indre stemme som hjelper oss å leve etter samfunnets normer og moralske standarder (Sander, 2021).

Denne teorien om at samvittighet er en indre stemme er blitt diskutert og utforsket av mange ulike filosofer, teologer og psykologer opp igjennom tidene. Det er utfordrende å gi en bestemt teoretiker navnet sitt på denne teorien, da det er en rekke forskjellige som har skrevet om denne. Vi kjenner til at Immanuel Kant og Søren Kierkegaard mente at samvittighet var en av de viktigste og grunnleggende aspektene ved menneskelig erfaring, og at det å følge ens egen samvittighet kunne være avgjørende for å leve et moralsk og meningsfylt liv (NOU 2016:13, s. 164).

Kant mente i sine verker at samvittighet var en helt fundamental del av menneskets rasjonelle natur. Ifølge Kant`s teori er mennesket det eneste vesenet på jorden som kan tenke på en universell morallov og ta beslutninger med dette tatt i betraktning (NOU 2016:13, s.27).

Det er også verdt å merke seg at Jean-Jacques Rousseau også mente at samvittighet var en form for empati som gjorde at mennesker kunne identifisere seg med andre og igjen kunne kjenne medlidenhet når noen hadde det vondt. Rousseau mente også at samvittighet var en universell følelse som kom til syne gjennom sosiale og kulturelle normer, som igjen kunne føre til rettferdighet og sosial harmoni hvis den ble fulgt. En kan tenke seg at hans tanker rundt samvittighet i stor grad også kan tilfalle “indre stemme” teorien, når han hevder dette er en universell følelse (NOU 2016:13, s.163-164).

2.1.2 Ronald Dworkin: reservasjon og samvittighetsfrihet

Som nevnt tidligere i kapittelet vil den amerikanske juristen og filosofen Ronald Dworkin’s teori om reservasjon og samvittighetsfrihet være treffende for studien og problemstillingen til oppgaven. Dworkin levde frem til 2013, og han arbeidet som professor innenfor jus og filosofi. I sin levetid og i ettertid har han vært mest kjent for sitt bidrag til rettsfilosofi og politisk filosofi, og arbeidet hans omhandlet ofte spørsmål rettet mot rettferdighet, moral og frihet. Han er å regne som en svært innflytelsesrik filosof på 1900-tallet, og er å regne som en av de fremste teoretikerne på sitt felt (Thorsen, 2023).

Dworkin sitt interessefelt og det han arbeidet med har i stor grad vært med på å prege hans arbeid og hvilke teorier han har lagt frem. I boken hans “Taking Rights Seriously” presenterte han sin teori rundt reservasjon og samvittighetsfrihet, og argumenterte med at hvert enkelt individ bør ha rett til å reservere seg mot å utføre handlinger eller oppgaver som er i strid med personens overbevisninger. Dette kom naturlig nok med noen bemerkninger, som at det å avstå fra å gjennomføre noe ikke skulle føre til betydelige negative konsekvenser for andre (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 2).

Eksemplene Dworkin benytter seg av er i stor grad innenfor helsevesenet og med religiøse begrunnelser for de valg som blir tatt, som igjen går på samvittighet og overbevisninger. Han argumenterer i samme moment med at denne mulige retten til å kunne reservere seg mot å utføre oppgaver er nødt til å balanseres mot andre hensyn, som for eksempel tilgang til helsetjenester eller hensynet til pasientenes rettigheter. Han mente at hvis en persons reservasjoner fører til betydelig negative konsekvenser for andre, kan ikke denne typen reservasjon rettferdiggjøres.

En kan enkelt oppsummere Dworkins teori om at han hevder at alle individer skal ha rett til å følge sin egen samvittighet og overbevisning, så langt dette ikke går på bekostning av andres frihet og rettferdighet (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 2-3).

Et siste viktig poeng ved teorien om reservasjon og samvittighetsfrihet er ideen om at det må foreligge en viss balanse mellom statens interesser og individets rettigheter. Staten har grunnleggende som plikt å skulle beskytte individuelle rettigheter, samtidig som en er nødt til å opprettholde sikkerhet og sosial orden. I praksis betyr dette at staten kan nekte å legge til rette for og tillate noen former for reservasjon, hvis dette går på bekostning av samfunnets interesser eller allmennheten.

Teorien til Dworkin om reservasjon og samvittighetsfrihet har hatt stor innflytelse innenfor politisk teori og rettsfilosofi, og har blitt benyttet som grunnlag for en rekke rettsavgjørelser flere steder i verden. Til tross for dette har teorien også høstet en del kritikk, noe jeg vil komme tilbake til i neste delkapittel.

2.1.3 Kritikk av det teoretiske perspektivet

Til tross for at Ronald Dworkins teori om reservasjon og samvittighetsfrihet har hatt stor innflytelse innenfor noen fagfelt, har teorien også høstet en del kritikk fra flere hold. Det finnes flere kritikere av Dworkins teori om reservasjon og samvittighetsfrihet. Jeg vil noe senere liste opp noen av de kritiske røstene og deres meninger, først vil jeg redegjøre for den generelle kritikken av teorien.

En del av kritikken har handlet om at det er utydelig og noe vanskelig å avgjøre hva som faktisk regnes som en akseptabel grunn til reservasjon. Dette kan i ytterste konsekvens føre til at en legger til rette og tillater reservasjoner som kan føre til diskriminering og begrense tilgangen til tjenester for noen marginale og utsatte grupper i samfunnet, som for eksempel LHBTQ+ personer (Johnsen, 2013).

En annen del av kritikken går på at teorien kan være noe problematisk når det kommer til å skulle balansere de individuelle rettighetene mot fellesskapets interesser. Det som løftes frem som problematisk med teorien er at det legges i overkant mye vekt på individuell autonomi og for lite på det offentlige og hensynet til fellesskapet. I tillegg rettes det kritikk mot at Dworkins definisjon av samvittighet som noe personlig og en personlig overbevisning, og at det ikke kan regnes som en objektiv moralsk standard. Dette vil ifølge kritikere kunne føre til

at individuelle overbevisninger blir satt over fellesskapets og dets interesser, og føre til en fragmentering av samfunnet (Dworkin, 2015, kap. 13, avsn. 2-5).

En siste del av kritikken dreier seg om at tilnærmingen i teorien muligens kan føre til en økt belastning for de som skal utføre jobber eller tilby tjenester, siden disse kan være gjenstand for reservasjon. Dette kan igjen føre til en usikkerhet om hvordan en skal balansere retten til reservasjon med plikten til å kunne tilby likeverdige tjenester for alle.

Av kjente teoretikere som har kritisert Dworkins teori er navn som Martha Nussbaum, Brian Leiter og David Heyd, alle professorer innenfor fagfeltet filosofi. Kritikken fra disse tre er noe delt, men gjennomgående er deres kritikk av Dworkins definisjon og tolkning av begrepet samvittighet og samvittighetsfrihet. Det stilles spørsmål rundt hvorfor samvittighetsfrihet bør gis særbehandling sammenliknet med andre former for frihet, skadeligheten ved å overvurdere betydningen av samvittighet og at tolkningen av samvittighet er noe snever (Mahoney, 2004).

Et viktig aspekt ved dette er at teorien har blitt kritisert av en del teoretikere, men den har i større grad blitt støttet av mange som opplever at den er et svært viktig bidrag til debatten om samvittighetsfrihet og individuelle rettigheter.

Gjennom å studere ulike teorier og innfallsvinkler til begrepet samvittighet og teorier rundt dette er det verdt å merke seg at det ikke eksisterer én universell teori om reservasjon og samvittighet. Det er ikke å finne i noe litteratur at det eksisterer en allmenn aksept blant teoretikere og forskere rundt en spesifikk teori.

2.2 Reservasjon og samvittighet i det offentlige og lovverk

For å kunne få en bredere forståelse av hva som legges i reservasjon og samvittighet i det offentlige Norge, er jeg nødt til å se på hva som bestemmer definisjonen av begrepet i den offentlige samtalen og ved bestemmelser av begrepet i lovverket. Jeg ser det derfor hensiktsmessig å ta utgangspunkt i det nyeste dokumentet vi har på feltet. I 2016 kom det ut en NOU om samvittighetsfrihet i arbeidslivet, som er hovedlitteraturen til denne delen av kapitlet.

Innledningsvis gjøres det rede for grunnleggende trekk ved samvittigheten. Det blir skrevet at samvittigheten er en menneskelig egenskap som blir ansett som viktig, da den har innvirkning

på erkjennelsen av hva som er godt og ondt, rett og galt, og er å regne som et vesentlig aspekt ved det enkelte menneskes grunnleggende selvforståelse. Med dette som utgangspunkt for hva samvittighet er, er det naturlig å hevde at samvittigheten har en sentral rolle i enkeltmenneskets liv - både som privatpersoner, arbeidstakere og samfunnsborgere (NOU 2016:13, s.21).

I kapittel 4 i NOU'en gjøres det rede for hva som legges i reservasjon og reservasjonsrett. Reservasjon eller reservasjonsrett blir beskrevet som retten til å kunne reservere seg mot å utføre en arbeidsoppgave eller lignende som en i utgangspunktet er forpliktet til å utføre. Kriteriene for å kunne få adgang til reservasjon generelt kan være flere eller strengere enn hvor det er lovbestemt reservasjonsrett. Det vil derimot ikke si at reservasjonsrett er noe ubetinget, men skulle det komme for mange vilkår for å kunne oppnå retten til reservasjonsrett vil det imidlertid i praksis ikke kunne hevdes at det lengre er en reell rettighet (NOU 2016:13, s.30).

NOU-en legger seg på linje med det jeg tidligere har funnet i annen litteratur om at det er utfordrende og vanskelig å si noe helt presist om hva samvittighet er, mens definisjonen av reservasjon og reservasjonsrett er relativt lik i ulike litteratur. En kan si at samvittighet primært knytter seg til det enkelte menneske, og vi legger gjerne til grunn at hvert enkelt individ har en egen samvittighet. Det blir referert til teolog Torleiv Austad som påpeker at samvittigheten ikke er et kollektivt begrep, selv om vi til tider benytter begrepet som noe kollektivt. Eksempler på dette kan være begreper som "kirkens samvittighet" eller "statens samvittighet". Vanligvis vil vi knytte begrepet samvittighet til individuelle handlinger, i større grad enn på et mer kollektivt plan (NOU 2016:13, s.21)

Utvalget som har utarbeidet NOU-en presiserer at det ligger noe dyptgripende til samvittighetsbegrepet, i den forstand at det er med på å gjøre noe med identiteten til den enkelte. En vil da kunne si at samvittigheten inneholder og rommer identitetsdannende elementer, som høyst sannsynlig er under utvikling over tid (NOU 2016:13, s.21-22)

NOU-en legger frem sin definisjon av samvittighetsbegrepet og bruker noe mindre tid på å definere reservasjonsbegrepet, og det kommer tydelig frem hva de legger i det for sin videre undersøkelse av samvittighetsfrihet i arbeidslivet. Det er verdt å merke seg at de legger seg på linje med en rekke teoretikere i at samvittighet er noe som ligger til det enkelte individ, og ikke noe vi som samfunn vet sammen. De benytter seg ikke av begrepet indre stemme i sin

egen definisjon av begrepet, men henviser til dette flere steder i rapporten (NOU 2016:13, s.27, 161 og 164).

2.2.1 NOU 2016:13 og teorien “indre stemme”

For å kunne skape et godt begrepsverktøy for den videre oppgaven blir det viktig å se NOU-en, Ronald Dworkins teori og begrepsforståelsen av samvittighet som “indre stemme” i sammenheng. Dette blir avgjørende for å kunne bruke teorien og hva det offentlige legger til grunn under ett, for at vi skal kunne analysere dataene og materialet på en god måte.

Til tross for at utvalget ikke benytter seg av begrepet indre stemme i stor grad, er det viktig å se på om vi kan dra noen paralleller mellom dem. Det blir brukt mye tid på å se på den historiske konteksten til begrepet samvittighet, og hvordan det har utviklet seg gjennom historien. Gjennom store deler av vår historie har religion og tro stått sentralt i forståelsen av en rekke elementære ting ved mennesket, dette endret seg gjennom opplysningstiden. Samvittighetsbegrepet ble sekularisert, og vektleggingen på tro inn i begrepet ble erstattet med en indre og naturlig forståelse av rett og galt, og det ble lagt mer vekt på samvittigheten med en følelsesmessig karakter. Det blir henvist til kjente navn som Adam Smith, Immanuel Kant og Mahatma Gandhi når en ser på denne utviklingen av samvittighetsbegrepet. Disse teoretikerne som vi, i dag, tar utgangspunkt i når vi ser på samvittighetsbegrepet kunne føye seg inn i rekkene om at samvittighet var en “indre stemme”, men at denne indre stemmen var fornuftsbasert og ikke nødvendigvis betinget av en religiøs overbevisning (NOU 2016:13, s.27).

I utgangspunktet kan vi si at Mahatma Gandhi anså samvittighet i seg selv som Guds stemme i mennesker og at samvittigheten ikke var noe en kunne betvile - da det var Guds stemme. Dette standpunktet til Gandhi ble offer for mye diskusjon, og et resultat av tiden han levde i. Etter mye kritikk fra meningsmotstandere gikk Gandhi med på å ikke referere til samvittighet som Guds stemme i mennesker, men heller en indre stemme som hvert menneske er i besittelse av. Når han gikk bort fra utgangspunktet sitt, føyde han seg inn i rekken av teoretikere som la til rette for at samvittigheten kan begrunnes på en måte som andre har muligheten til å forstå og etterprøve, til tross for at man muligens vil være uenig i konklusjonen. Denne definisjonen og teorien sier utvalget er i tråd med deres krav til definisjon av samvittighet (NOU 2016:13, s.164).

Slik jeg leser utvalget og de definisjonen de legger seg på omkring reservasjon og samvittighet, og forståelse av samvittighetsfrihet, vil dette sammenfalle godt med teorien til Ronald Dworkin. Det er fokus begge steder på at samvittighet er noe som ligger til det enkelte individ, samt at dette er noe som styrer mennesker i mange ulike situasjoner. En kan hevde ut fra et teoretisk perspektiv at hvis samvittighet er en indre stemme i et hvert menneske, vil det være naturlig at denne indre stemmen har innvirkning på mennesker hele livet. Både som medmenneske, arbeidstaker, arbeidsgiver og samfunnsborger. Til tross for at verken utvalget eller Dworkin selv benytter seg av begrepet "indre stemme" er den videre definisjonen av begrepet noe som vil sammenfalle med det som ligger under teorien om akkurat dette.

2.2.2 Definisjon i lovbestemmelser

Gjennom NOU-en henvises det ikke til hvilken definisjon av reservasjon eller samvittighet som ligger til grunn for ulike lover i Norge. Slik jeg ser litteraturen og lovverket på det gitte temaet er det ikke i norsk rett noen formell definisjon av begrepet samvittighet som ligger til grunn når man legger til eller endrer lovbestemmelser. Det er derimot definisjonen NOU-en legger til grunn for reservasjon som også er gjeldende innenfor lovverket. Til tross for at det ikke eksisterer en reell definisjon av samvittighet har Norge forpliktet seg til å etterfølge retten til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet, i henhold til FNs menneskerettighetsavtaler og Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen.

Ser vi til den norske Grunnloven § 100, gir denne grunnleggende rettigheter til forsamlingsfrihet, ytringsfrihet, retten til å danne foreninger og trosfrihet, her er det også en henvisning til "samvittighetsfrihet" som faller innunder delen om trosfrihet. I tillegg finner vi det samme i arbeidsmiljøloven § 15-7, hvor det står "*arbeidstakers rett til å nekte å utføre arbeid som strider mot hans eller hennes religiøse eller moralske overbevisning*".

I tillegg finner vi at samvittighet er nevnt i flere straffebestemmelser i norsk straffelov. Slik jeg samlet sett ser det gir ulike lovbestemmelser i Norge beskyttelse og anerkjennelse av begrepet samvittighet, selv om det ikke ligger noen presis definisjon av begrepet i grunn.

Ved at det er klargjort at det ikke ligger noen formell definisjon til grunn for lovbestemmelser rundt samvittighet i Norge, vil jeg videre i oppgaven legge NOU-en sin definisjon av begrepet som gjeldende sammen med det teoretiske perspektivet.

2.3 Begrepsapparat

For at jeg skal kunne bygge et teoretisk begrepsapparat som er anvendelig og egner seg til den type analyse jeg skal undersøke, er det hensiktsmessig at jeg tydeliggjør argumentene for de ulike begrepene sett i lys av Dworkins teori. Videre vil jeg legge til elementer fra definisjonene som ligger til grunn i NOU 2016:13. Dette vil fordre valg fra min side hvordan jeg kvalifiserer samvittighetsbegrepet og andre begreper som er relevante. Det er tydelig at dette vil ha en betydning for hvordan jeg analyserer den videre data og materiale. Mine valg vil ligge innenfor rammene av teorien om “reservasjon og samvittighetsfrihet”, men vil innebære en tolkning fra min side for å ytterligere tydeliggjøre innholdet til begrepene.

2.3.1 Samvittighet

Videre i oppgaven vil det ligge til grunn at samvittighet som begrep refereres til i den hensikt og definisjon Dworkin har benyttet seg av, og vil i større grad også falle under definisjonen “indre stemme”. Denne stemmen kan sammenliknes med å ha et innebygd kompass som er med på å legge føringer på ens avgjørelser og handlinger. Dette kompasset utvikles i fellesskap med andre, som for eksempel i et spesifikt religiøst fellesskap. Det er viktig å presisere at denne opplevelsen er subjektiv, og noe som i stor grad vil variere fra person til person. Følelsen som er knyttet til denne indre stemmen vil oppleves ulikt fra menneske til menneske, men den kan være med på å veilede mennesker til å gjøre det som oppleves rett, eller en følelse av å vite hva som er riktig eller galt i ulike situasjoner.

Det er verdt å legge til at denne definisjonen av samvittighet ofte kan knyttes til noe religiøst eller filosofisk, samtidig vil tanken om at samvittighet er noe som ligger i et hvert menneske være gjeldende i denne sammenheng. På lik linje som det kommer frem av tolkningen til utvalget i NOU-en.

Hovedargumentet for å benytte denne definisjonen av begrepet i studien er at dette kan være et viktig begrep i å forsøke å forstå ulike moralske og etiske dilemmaer. Videre kan det ha en viktig betydning rundt politiske spørsmål, som for eksempel retten til å avstå fra å utføre en handling på bakgrunn av ens egen samvittighet.

2.3.2 Samvittighetsfrihet

Ronald Dworkin definerte i sin teori samvittighetsfrihet som det enkelte individs rett til å følge sin egen samvittighet, til tross for at dette kunne medføre konflikt med samfunnets normer eller lover. Han argumenterte for dette i lys av at samvittighetsfrihet var en helt grunnleggende menneskerettighet, som måtte vernes om og var helt nødvendig for å sikre et inkluderende og mangfoldig samfunn (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 2).

Sett i lys av Dworkin sitt syn på hva samvittighetsfrihet innebærer, kommer det samme synet i NOU 2016:13 frem, hvor det henvises til at en person har samvittighetsfrihet i moralsk forstand i den grad han eller hun har anledning til å handle i samsvar med sin samvittighet uten ytre innskrenkninger (NOU 2016:13, s.30).

Her kunne jeg lagt frem en rekke forbehold til denne definisjonen, men ser ikke det hensiktsmessig da jeg skal definere hva jeg videre vil legge til grunn for begrepet samvittighetsfrihet. Videre i oppgaven vil samvittighetsfrihet innebære det enkelte individ sin rett til å følge egen samvittighet. Hvorvidt Dworkin sitt syn på at dette kan gå på bekostning av samfunnets lover og normer vil bli videre diskutert i analysedelen av oppgaven.

Kapittel 3: Metode

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for min metodiske fremgangsmåte i studien. For å kunne belyse Nav-ansatte og politikernes syn på om en bør kunne reservere seg mot visse type arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning, har jeg valgt en kvalitativ tilnærming og tematisk analyse. I kapittelet vil jeg presentere studiens design, type analyse og utvalg. En del av kapittelet vil også inneholde en presentasjon og drøfting av valg av metode for studien.

3.1 Design og metodisk tilnærming

Problemstillingen for oppgaven lyder som nevnt tidligere : *«Bør en kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag samtidig som en mottar trygdeytelser fra Nav?»*.

Problemstillingen er med på å løfte et spørsmål om vi som samfunn bør tillate at en kan reservere seg på bakgrunn av religiøs overbevisning, samtidig med et ønske om å belyse om dette er en reell problemstilling for de som arbeider med dette. Jeg har tidligere gjort rede for valg av ordlyd, og redegjort for valgene som er tatt.

For å kunne belyse problemstillingen har jeg vurdert det slik at det er hensiktsmessig å ta utgangspunkt i Nav-ansatte sin opplevelse av problemstillingen samt politikere som i praksis eventuelt kan gjøre noe med lovbestemmelsene rundt temaet. Intervjuer av Nav-ansatte vil gi mulighet til å innhente data på om dette er en problemstilling de møter i sitt daglige virke og hvilke eventuelle utfordringer dette måtte medføre. Intervjuer av politikere vil gi mulighet til å forstå om dette er en sak de ser utfordringer med, og i hvilken grad de måtte ønske å gjøre noen endringer i lovverket.

Gjennom intervjuene, og ved å lytte til historier og fremstillinger kan jeg forsøke å forstå og belyse om bør legges til rette for at en kan reservere seg mot visse type arbeid på grunn av religion. For å kunne si noe om en bør legge til rette for dette, må informantenes synspunkter og erfaringer komme til syne, og forsøkt forklart gjennom det teoretiske rammeverket. For å kunne belyse dette på best mulig måte, har valget falt på en kvalitativ tilnærming.

Ifølge boken *“Det kvalitative forskningsintervju”* av Steinar Kvale og Svend Brinkmann (2015) har tilnærmingen til hensikt å forstå informantenes perspektiv i dybden. Hvor problemstillingen i denne oppgaven belyses gjennom bruk av kvalitativ metode, der empirien

innhentes gjennom semistrukturerte intervjuer. Det strategiske utvalget av intervjuobjekter/informanter er valgt ut fra målsettingen av intervjuene, for å gi relevant informasjon til den gitte problemstillingen (Kvale & Brinkmann, 2015, s.65-66).

Kriteriene som har ligget til grunn for utvelgelsen av informanter har vært at de arbeider i Nav, med brukere som kan sammenfalle med problemstillingen og politikere som arbeider eller har interesse for det lovverket problemstillingen eventuelt hadde falt inn under. Utvalget av informanter inneholder begge kjønn, noe overrepresentert den ene veien. Det ville muligens vært interessant å fremstille variasjonen i svarene etter kjønn, og hvilken rolle de innehar - tross dette har jeg valgt å ikke legge vekt på dette, på bakgrunn av at dette ikke gjorde store utslag da jeg jobbet med den tematiske analysen. Jeg ønsker derimot å få frem nyanser og de ulike perspektivene som kommer frem av den tematiske analysen, og ser at dette lar seg gjøre uten å kategorisere etter kjønn og rolle.

En ulempe ved tilnærmingen jeg har valgt er at utvalget av informanter er for lite til å kunne gi generaliserbare resultater. Til tross for at målet med kvalitative studier ikke er å generalisere, kan kunnskapen som innhentes likevel være overførbar og gjenkjennelig i annen forskning, så langt funnene i denne studien støtter opp om andre fremtidige funn. Hvis jeg hadde valgt en kvalitativ tilnærming med et større utvalg av informanter og benyttet meg av spørreskjema, kunne dette gitt en større bredde og mer generaliserbare data. Ulempene ville vært at prosjektet ville vært vanskelig å gjennomføre med tanke på tidsperspektivet, samtidig som jeg ville miste den noe dypere innsikten i problemstillingen som jeg har vært ute etter (Kvale og Brinkmann, 2015, s.76-79).

3.2 Metode for datainnsamling

Ettersom jeg har vært ute etter Nav-ansatte sine egne opplevelser rundt problemstillingen, og om de ser nødvendigheten av at lovverket endrer seg, samt politikere sitt syn på problemstillingen, har det vært naturlig for meg å snakke direkte med de som faller inn under kriteriene. Med dette som kriterier anså jeg derfor intervju som den best egnede blant ulike kvalitative metoder for datainnsamling. Etter noen runder kom jeg frem til at det egnet seg best å kun snakke med Nav-ansatte og ikke brukere, i hovedsak fordi muligheten til å komme i kontakt med eventuelle brukere som opplevde seg berørte av problemstillingen ville være krevende.

Innledningsvis i planleggingen av prosjektet vurderte jeg gruppeintervjuer og aksjonsforskning, men kom frem til at intervjuer med enkeltpersoner ville gi et større rom for å legge til rette for fortrolighet og åpenhet. Jeg opplevde at det å gjennomføre enkelt intervjuer ga større rom for å reflektere og utdype rundt de ulike spørsmålene. Med dette utgangspunktet så jeg også muligheten for at det kunne komme opp sensitive opplysninger eller erfaringer fra Nav-ansatte, som jeg vurderte slik at ville være mer etisk riktig at kom frem i en til en setting enn i andre type intervjusituasjoner.

For at jeg skulle kunne belyse den enkelte Nav-ansatte og politikernes tanker og erfaringer, valgte jeg et semistrukturert intervju som metode for intervjuene. Denne type metode består av et utvalg forhåndsplanlagte spørsmål og emner, der målet er å gå i dybden på et bestemt og avgrenset tema. Denne metoden åpnet også for å gå inn på spørsmål, emner og tema som ikke var planlagt på forhånd. Semistrukturert intervju kan derfor betraktes som en delvis strukturert samtale, hvor den enkelte forsker har valgt ut et tema på forhånd (Kvale & Brinkmann, 2015, s.82-84).

Slik jeg opplevde det ga denne tilnærmingen mulighet for åpenhet, rom for å følge opp og vektlegge det som opplevdes som viktig å få belyst av informasjon fra intervjuene. Temaet jeg på forhånd hadde valgt var Nav i møte med religiøse, mulige utfordringer, legitime argumenter og om en bør kunne reservere seg (se vedlagt intervjuguide). Ved at jeg valgte intervju som metode ga det mulighet for at den enkelte informant sine beskrivelser og egne refleksjoner kunne komme frem. Kvalitative intervjuer er en metode som er godt egnet i denne type studie hvor målet er at informantenes opplevelser og erfaringer skal stå sentralt (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 42). Med bakgrunn i den gitte problemstilling har jeg har vært avhengig av å få perspektiver på om en bør kunne reservere seg på religiøst grunnlag, dermed blir Nav-ansatte og politikeres perspektiver viktig å undersøke, og med dette som grunnlag ser jeg den valgte metoden som egnet til denne type oppgave.

3.3 Forskerrollen

Når vi ser på den kvalitative forskningstradisjonen er forskeren å regne som en aktiv deltaker i feltet for å innhente materiale som kan være med på å bidra til utvikling av kunnskap. Den enkelte forsker vil ikke være å regne som nøytral i forhold til de bestemte fenomenene som

skal studeres, og må derfor være bevisst på hvordan en som forsker kan være med på å påvirke prosessen (Kvale & Brinkmann, 2015, s.51-53). I forkant var jeg bevisst på og så en risiko for at mine informanter ville prøve å besvare spørsmålene som ble stilt med et ønske om å gi meg det de opplevde jeg var ute etter. Jeg var derfor svært opptatt av å skape en trygg intervjusituasjon, hvor vi møttes på en arena hvor informanten var trygg, bevisst på å formidle hensikten med intervjuet og studien på en tydelig måte og ikke stille åpne men konkrete spørsmål.

Min etiske vurdering i forkant var at jeg måtte være forberedt på at det kunne komme refleksjoner som ikke nødvendigvis gagnet arbeidsplassen, arbeidsgiveren eller det gitte politiske partiet. På bakgrunn av dette vurderte jeg at det ville være etisk riktig å møte mine informanter på deres respektive arbeidsplasser.

Når jeg skal løfte frem et kritisk blikk på den kvalitative metoden ser jeg det hensiktsmessig å stille noen spørsmål rundt min rolle som forsker i dette prosjektet. De spørsmålene jeg i ettertid har sittet mer er følgende:

- Besitter jeg som intervjuer/forsker gode nok kommunikasjonsferdigheter?
- Er jeg kapabel til å fange opp hele konteksten rundt de ulike intervjuene?
- I hvilken grad påvirkes jeg av den enkelte informant, enten det de formidler, eller informantens handlinger eller følelser?
- Hvilke forventninger har jeg underbevisst til intervjuene, og hva forventer jeg i forkant å finne?
- Hvilke kunnskap og erfaring har jeg om dette temaet i forkant? Og på hvilken måte vil dette eventuelt forme meg som forsker?

På den ene siden ville det være viktig å skape et trygt rom for å kunne forstå den enkelte informants erfaringer og opplevelser, på den andre siden vil det alltid være en reell fare for å forstå og tolke informantens utsagn galt. Som forsker er en nødt til å evne å leve seg inn og ha forståelse for det informanten sier og forteller (Kvale & Brinkmann, 2015, s.114-117). For å kunne forberede meg så godt som mulig på intervjusituasjonene gjorde jeg et pilotprosjekt i forkant, hvor jeg prøvde ut intervjuguiden på en nær venn som arbeider i Nav og en politiker jeg kjenner fra tidligere.

Jeg hadde på forhånd forsøkt å legge til rette for at intervjuene skulle foregå på en best mulig måte, og at jeg som forsker skulle være godt forberedt. I tillegg forsøkte jeg å gå inn i dette

prosjektet med et åpent sinn, og jeg håper at min kjennskap til krysningsfeltet mellom Nav og religion i forkant har gitt meg mulighet og evne til å forstå de ulike sammenhengene. Samtidig har dette forhåpentligvis vært med på å i minst mulig grad prege og farge mine konklusjoner og tolkninger av intervjuene.

3.4 Utvalg

Mine intervjuer var et utvalg bestående av 7 informanter. Kvalitative studier baserer seg i stor grad på et strategisk utvalg av informanter, det vil si at de utvalgte informantene innehar gitte kvalifikasjoner eller egenskaper som er strategiske for studiet og de teoretiske perspektivene de baseres på. Teoretisk utvelgelse vil si at den enkelte forsker har god innsikt, erfaring og kompetanse om fenomenet en skal undersøke, og med dette skal kunne sette sammen et utvalg som igjen vil gjenspeile variasjonen i det som skal undersøkes (Kvale & Brinkmann, 2015, s.65-69).

Nav-ansatte ble valgt ut på bakgrunn av geografisk plassering, at de arbeider med brukere på arbeidsavklaringspenger eller dagpenger samt at den bestemte Nav-lederen ga godkjennelse på at den ansatte kunne delta. Politikerne som deltok i prosjektet ble valgt ut på bakgrunn av hvilken komité de tidligere satt i eller sitter i på nåværende tidspunkt og/eller interesse for feltet, i tillegg ble de valgt ut fra ulike partier i norsk politikk for å kunne gi et mer nyansert bilde.

Utvalget som er gjort er med på å bestemme hva jeg som forsker har grunnlag for å si noe om, og kan også være med på å påvirke funn og tolkninger (Kvale & Brinkmann, 2015, s.97-100). Når vi skal se på resultatene som kommer av utvalget, og i hvilken grad dette har gyldighet og overførbarhet, vil den kritiske refleksjonen rundt utvalget som er gjort være helt vesentlig.

I dette tilfellet er utvelgelsen i stor grad gjort av den enkelte Nav-leder ved ulike Nav-kontorer på Østlandet og Innlandet. På forhånd ba jeg om at Nav-ansatte gjerne måtte ha ulike erfaringer, meninger og perspektiver på problemstillingen. I denne sammenheng hadde ikke jeg som forsker mulighet til å spørre den enkelte Nav-ansatte da jeg ikke hadde tilgang til hvem som arbeider med hva, og var avhengig av at den enkelte Nav-leder satt meg i kontakt med aktuelle ansatte. Etter å ha kommet i kontakt med ansatte henvendte jeg meg med informasjonsskriv med forespørsel om å delta i forskningsprosjektet mitt (se vedlegg).

Jeg opplevde en varierende respons, men de som ønsket å delta var både positive og raske i sin tilbakemelding. Etter at forespørslene var sendt ut så jeg muligheten til å bruke flere informanter fra Nav enn det jeg endte med å bruke, til slutt brukte jeg 5 informanter fra ulike kontorer. Hovedgrunnen til at jeg endte på dette antallet var tidsbruken og noe lang reisevei til noen av kontorene.

I utvelgelsen av aktuelle politiske informanter brukte jeg i hovedsak mitt eget nettverk i politikken, både på nasjonalt og lokalt plan. Jeg sendte ut informasjonsbrev til de jeg så på som aktuelle for studien. Her var det lavere positiv respons, og en rekke som ikke ønsket å være informanter til dette arbeidet. Jeg endte til slutt med 2 informanter, fra ulike partier.

Til tross for at jeg ikke fikk flere informanter fra politikken, anså jeg 7 informanter i sin helhet som tilstrekkelig. Denne beslutningen ble tatt i sammenheng med studiens størrelse og teoretiske anbefalinger. I tillegg er egen kapasitet en viktig faktor i utvalgets størrelse. Det jeg opplevde som viktig i prosessen med å finne informanter til studien var at aktuelle informanter ikke skulle føle seg presset til å stille, og at jeg hadde full forståelse for at noen valgte å takke nei til tilbudet.

3.5 Datainnsamling

Kvalitativt intervju kan inneholde spørsmål om informantens erfaring og mening rundt forskningsspørsmålet, samt at det kan inneholde faktaspørsmål. Den enkelte forsker bør lytte eksplisitt til uttalelser og beskrivelser, og det som eventuelt sies mellom linjene (Kvale & Brinkmann, 2015, s.192-194). Jeg ønsket å få tak i de ulike informantenes erfaringer og synspunkter rundt det bestemte temaet. Min vurdering i forkant var at det opplevdes mest hensiktsmessig å benytte meg av en nokså strukturert intervjuguide, med noen endringer mellom informantene fra Nav og politikere fra ulike politiske partier. Grunnlaget for valget av en nokså strukturert intervjuguide bunnet i at det ville gjøre prosessen noe enklere når jeg skulle sammenligne erfaringer og muligheten til å legge til rette for at fokuset under de ulike intervjuene skulle omhandle det samme temaet. Som forsker må jeg tross dette være forberedt på å få ulike erfaringer og forståelser rundt temaet fra de ulike informantene (Kvale & Brinkmann, 2015, s.191-197). Det kan likevel oppstå innvendinger og perspektiver jeg ikke har vært forberedt på, som igjen bringer inn nye temaer under intervjuet. Dette kan muligens være med på å avdekke ulike perspektiver på temaet og nærliggende temaer jeg ikke forutså.

Et av leddene i forberedelsene til intervjuene med informantene, utarbeidet jeg i forkant en intervjuguide, et informasjonsskriv og et samtykkeskjema (se vedlegg). Med utgangspunkt i problemstillingen for oppgaven og de ulike forskningsspørsmålene utviklet jeg intervjuguiden. Jeg utarbeidet intervjuguiden slik at den la til rette for at jeg skulle dekke alle tema og problemstillinger jeg ønsket å belyse. I selve utformingen av intervjuguiden var det relevant for meg å se sette meg inn i tidligere forskning, som NOU 2016:13 og artikkelen “Religion i Nav: *Variasjoner i bakkebyråkraters vurderinger av religiøse reserverasjoner*” av Ragnhild Laird Iversen. Dette for å være oppdatert på den nyeste forskningen og kunnskapen innenfor lignende område jeg ønsket å undersøke.

De kvalitative forskningsintervjuene var i utgangspunktet planlagt å finne sted i august - september 2022. Grunnet ulik respons og andre uforutsette ting ble intervjuene utsatt til desember 2022 og januar 2023. De informantene jeg tidlig kom i kontakt med ble informert om utsettelsen, og ønsket fortsatt å delta i prosjektet. Intervjuene ble gjennomført på informantenes arbeidssted eller sted de selv valgte, dette i hovedsak fordi informantene selv skulle kjenne at de var på et trygt sted. Jeg kunne valgt å gjennomføre noen av intervjuene over Teams eller Zoom på bakgrunn av lang reisevei, men så det hensiktsmessig å få muligheten til å møte informantene ansikt til ansikt. Alle intervjuene ble gjennomført enten på et kontor eller møterom som ingen andre i tidsrommet intervjuet foregikk hadde tilgang til.

Informasjonsskriv og samtykkeskjema ble sendt ut i forkant slik at informantene hadde mulighet til å lese igjennom. Under selve intervjuet ble informasjonsskrivet og samtykkeskjema igjen delt ut - og ble i denne sammenheng signert. Tidspunktet for de ulike intervjuene ble planlagt individuelt med den enkelte informant.

Selve intervjuet ble tatt på lydopptak, og jeg noterte for hånd de mest sentrale funnene underveis for å enkelt kunne gå tilbake i ettertid å se på det jeg anså som ekstra viktig å belyse. Lydopptakene ble kun brukt til transkribering som ble gjort kort tid etter at intervjuet hadde funnet sted, deretter ble lydopptakene slettet. Selve datainnsamlingen og intervjuet varte i om lag 30 - 45 minutter.

Intervjuene startet med at jeg hadde en kort introduksjon om temaet, og fortalte kort om studiet og formålet. Grunnen til at jeg gjorde dette var for å legge til rette for eventuelle spørsmål informantene måtte besitte. Dette kan ifølge Kvale og Brinkmann (2015) være med på å legge til rette for en avslappende og trygg setting, noe som er svært viktig i en

intervjusetting. Ettersom jeg hadde noe kjennskap til noen av informantene fra tidligere, ble det ekstra viktig for meg å tydeliggjøre min rolle i denne intervjusituasjonen, og forklare tydelig at jeg var ute etter deres erfaringer, meninger og eventuelt noe som kunne bidra til en kvalitetsforbedring hvis de kjente seg igjen i problemstillingen. Den ferdige intervjuguiden var naturlig nok førende for intervjuene, men det ble også stilt en rekke oppfølgingsspørsmål underveis. Disse så noe ulike ut fra intervju til intervju.

Jeg sitter igjen med en opplevelse av at alle informantene var villige til å fortelle under intervjuene og hadde mye å fortelle, samt at de svarte svært godt og utfyllende på alle spørsmålene. Min egen erfaring rundt forskerrollen var at jeg i de første intervjuene var svært knyttet til intervjuguiden og stilte færre oppfølgingsspørsmål. De neste intervjuene gikk lettere, jeg greide å løsrive meg mer fra intervjuguiden i form av at jeg ikke ble sittende å lese av den og stilte flere oppfølgingsspørsmål.

Ifølge Kvale og Brinkmann (2015) er kvaliteten på de gjennomførte intervjuene helt avgjørende for hvilken kvalitet det blir på analysen. Dette henger tett sammen med innholdet i svarene som kommer frem i intervjuet, hvor godt dette følges opp av den enkelte forsker og forskers evne til å tolke og stille de gode oppfølgingsspørsmål underveis. Dette fordrer naturlig nok at forskere i forkant har forståelse for at analysen allerede starter i selve intervjusituasjonen. Med mitt grunnlag i informasjonsinnhenting via intervjuene, opplevde jeg å få et godt materiale for å kunne belyse og svare på problemstillingen.

3.6 Transkribering

Etter at hvert enkelt intervju var gjennomført ble lydopptakene transkribert fortløpende. Selve transkriberingen skjer i ordrett tekstformat fra samtalen i etterkant av intervjuet. Dette gir en god oversikt over materialet en har innhentet på et tidlig tidspunkt (Kvale & Brinkmann, 2015, s.206-207). Hensikten med denne prosessen, å omgjøre det muntlige intervjuet til tekst er å kunne gi en mest mulig presis gjengivelse av det som har blitt sagt. I tillegg er det med på å ivareta informantens formidling av meninger og erfaringer. Som nybegynner på forskningsfeltet er dette et arbeid en bør gjøre selv, og se på det som et hjelpemiddel for å styrke den vitenskapelige kvaliteten på analysearbeidet (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 207). Det skal sies at det var noe utfordrende å transkribere intervjuene rett i etterkant av at de var utført, da dette er svært tidkrevende. Tross dette ble transkriberingen gjennomført så raskt som mulig. Jeg gjorde selv jobben med å transkribere alle intervjuene i sin helhet, dette var

helt avgjørende for at jeg skulle oppleve et eierforhold til materialet. Det spennende med å transkribere intervjuene selv var at jeg erfarte at intervjuene kom til live igjen, og jeg ble kjent med sider av materiale jeg ikke hadde lagt merke til under selve gjennomføringen av dem.

I tillegg fikk jeg mulighet til å vurdere hvordan jeg hadde utført selve intervjuet, som igjen ga meg mulighet til å hente inn nye vinklinger og spørsmål til de gjenværende informantene. Ved å gjøre det på denne måten opplevde jeg at jeg fikk god oversikt over datamaterialet som gav meg et godt grunnlag for analysen. Lydfilene etter intervjuene ble transkribert ordrett, videre markerte jeg i teksten når det oppsto latter, pauser eller småsnakk for å ha en bedre forståelse i ettertid for selve konteksten. Gjennomføringen av de ulike intervjuene og transkriberingen ble gjennomført parallelt, dette for å effektivisere prosessen og ikke sitte igjen med alt av transkribering til slutt. Lydfilene og utskrifter av intervjuene ble i ettertid oppbevart på et låst kontor og i en låsbar skuff, som kun jeg hadde tilgang til. Dette ble heller ikke merket med navn eller andre gjenkjennelige opplysninger eller detaljer. I henhold til NSD sine regler og prosedyrer med datamaterialet aidentifisert og ved prosjektets slutt har jeg selv stått for makuleringen av materialet.

3.7 Analyse

Når en har gjort et valg av metode ligger denne til grunn for forberedelser, utforming og gjennomføringen av selve intervjuene. I kvalitative undersøkelser kan en si at analysen rent praktisk begynner allerede ved starten av intervjuene (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 221-225). På bakgrunn av dette bør analyseformen være bestemt i forkant. Hva som er målet å undersøke fordrer at analyseformen er med på å legge til rette for at en får fremstilt resultatene slik en ønsker, dette spør om det er personer eller temaer som er målet å fremstille. Målet med intervjuene i dette studiet er todelt. Den ene delen er å utforske om Nav-ansatte opplever lovverket slik det foreligger i dag som åpent nok for at de kan ta skjønnsmessige vurderinger, om problemstillingen er noe de opplever i sitt daglige virke og om de sitter med en oppfatning av at en bør legge til rette for denne type reservasjoner. Det andre målet er å undersøke om politikere vil legge til rette for en presisering i lovverket, enten i form av å åpne for reservasjon eller ikke, slik at det ikke er opp til den enkelt Nav-ansatte å sitte med dette ansvaret.

Gjennom de ulike intervjuene har jeg forsøkt å få innsikt i Nav-ansattes perspektiver og erfaringer knyttet til problemstillingen, i tillegg har jeg forsøkt å få klare svar fra politikere

om dette er en problematikk de var klar over og eventuelt ser behov for å gjøre endringer rundt. Dataene jeg har innhentet vil analyseres ved en tematisk analyse. Dette innebærer at analyseprosessen deles inn i fire ulike steg slik at jeg skal kunne danne meg et helhetsinntrykk. Analyseprosessen vil gjennomgå en grundig forberedelsesfase, videre vil det gjennomføres en kodefase hvor formålet er å fremheve og sette ord på viktige poenger i dataene, så følger kategoriseringsfasen hvor formålet er å sortere de kodede dataene i mer generelle kategorier, samt en rapporteringsfase (Johannessen, Rafoss & Rasmussen, 2018, s.303).

Transkribering, analyse, verifisering og rapportering av intervjuene, er prosessen en går gjennom fra en muntlig intervjusamtale til tekst (Kvale & Brinkmann, 2015, s.221-225). Gjennom intervjuene med Nav-ansatte og politikere med svært ulik bakgrunn, utdanning, arbeidshverdag og annet er det rimelig å anta at det vil komme frem svært ulike synspunkter og erfaringer rundt den gitte problemstillingen. I analysedelen av oppgaven velger jeg å benytte meg av tematisk analyse som metode, som beskrevet i kapittel 10 i Johannessen et.al (2018). I analysen sammenfattes informasjonen fra de ulike informantene, og tematisk analyse vil være et godt redskap for å gjennomføre analysen (Johannessen et.al, 2018, s.303).

Tematisk analyse av intervjuer er en vanlig analysemetode, som innebærer å identifisere og kategorisere ulike temaer som går igjen i de ulike intervjuene en har gjennomført. Innledningsvis begynner en med å transkribere intervjuene, for deretter å gå nøye gjennom materialet for å finne ulike kategorier eller temaer som går igjen. Den videre prosessen vil være å organisere disse ulike funnene på en strukturert måte for å videre kunne gi svar på de stilte forskningsspørsmålene (Johannessen et.al, 2018, s.304-305). Jeg vil videre nå presentere hvordan jeg har bearbeidet og analysert datamaterialet til dette studiet.

3.7.1 Forberedelsesfasen

Steg èn i den tematiske analysen er forberedelsesfasen, hvor jeg har klart for meg hvilke materiale jeg skal undersøke, bli kjent med materialet, lese gjennom alt og ta notater, og gjøre noen avsluttende notater om alt av materiale i sin helhet (Johannessen et.al, 2018, s.304). For å skape meg en god oversikt leste jeg igjennom alt det transkriberte materialet i sin helhet flere ganger. Jeg noterte underveis, og forsøkte å ikke la meg prege i overkant mye av egen forståelse og forskningsspørsmålene, men heller noterte det i datamaterialet jeg fant spesielt relevant for problemstillingen. Det ble også viktig å forsøke å fange opp andre betraktninger

og betydningsfulle erfaringer som kom fra informantene. Avslutningsvis i denne fasen skrev jeg ned notater etter å ha lest gjennom alt datamateriale, for å skape meg en helhetsoversikt.

3.7.2 Kodefasen

Steg to i den tematiske analysen er kodefasen, hvor jeg skal sette ord på og fremheve viktige poenger jeg finner i datamaterialet. Her vil jeg først gjøre en grundig koding av relevant og mulig relevant data i materialet, deretter skal en kode det flere ganger for å være helt sikker på at en har fanget opp alle nyansene en trenger (Johannessen et.al, 2018, s.304). For å kunne gjennomføre denne fasen var jeg helt avhengig av at jeg hadde skapt meg en god oversikt i steg én, noe som var med på å gjøre arbeidet i denne fasen noe enklere. For at jeg skulle skape en god oversikt over kodingen valgte jeg å både benytte meg av markering i teksten, stikkord, oppsummering og refleksjonsnotater ved siden av. Det jeg innså ved å ha syv intervjuer transkribert var at jeg hadde mye datamateriale, noe som førte til at jeg tok en "grov koding" i starten, hvor jeg gjorde utvalg av det som var mest relevant for problemstillingen.

Avslutningsvis under dette steget kodet jeg datamaterialet flere ganger, for å være helt sikker på at jeg faktisk hadde fanget opp det som var mest interessant for problemstillingen og som kunne gi svar på de gitte forskningsspørsmålene.

3.7.3 Kategoriseringsfasen

Steg tre i den tematiske analysen er kategoriseringsfasen. I denne fasen skal jeg sortere de kodede dataene fra steg to i mer generelle kategorier. Det er disse kategoriene som vil utgjøre studiets temaer. Antallet kategorier en velger varierer i noen grad, men det er vanlig å ende med tre til fem ulike temaer i denne type analyse, hver enkelt av disse kan igjen deles opp i en rekke underkategorier eller undertemaer (Johannessen et.al, 2018, s.305).

Innledningsvis var det nødvendig å gjøre klart hvilke spørsmål jeg ønsket å få svar på i de ulike kategoriene jeg satte opp. Her ble det naturlig å se på problemstillingen og forskningsspørsmålene jeg hadde satt for oppgaven. Temaene, og spørsmålene jeg ønsket svar på innunder de ulike temaene var følgende:

1. Tema: Problemstilling som gjenkjennelig

- Spørsmål: Er ønske om reservasjon en problemstilling en kjenner til eller har håndtert i jobbsammenheng selv?

2. Tema: Gode grunner til reservasjon

- Spørsmål: Opplever informantene at det finnes gode grunner/legitime argumenter for reservasjon? Eventuelt religiøs reservasjon?

3. Tema: Dekkende lovverk

- Spørsmål: Opplevs gjeldende lovverk dekkende nok? Er det behov for presiseringer i lovverket?

Det var avgjørende for meg å sette disse spørsmålene innledningsvis, hvis jeg ikke hadde gjort det hadde arbeidet med kategoriene vært mer krevende - og muligens ville kategoriene blitt svært retningsløse og sprikende.

Etter at spørsmålene var formulert ble det videre arbeidet å lese over de kodene jeg allerede hadde utarbeidet, for deretter å plassere dem en etter en i kategorien jeg anså som mest dekkende. Dette var jeg nødt til å gjøre flere ganger for å være sikker på at jeg var så presis som overhodet mulig i fremstillingen. Gjennom arbeidet ble også spørsmålene og kategoriene finjustert, og jeg opplevde dette arbeidet som svært tidskrevende.

3.7.4 Rapporteringsfasen

Steg fire i den tematiske analysen er rapporteringsfasen, hvor jeg skal rapportere temaene jeg har kommet frem til i de foregående stegene, samt at jeg skal forsøke å gi et svar på problemstillingen med de ulike forskningsspørsmålene som er stilt (Johannessen et.al, 2018, s.305). Denne delen av analysen opplevdes som krevende og tok svært mye tid, tross dette opplevdes arbeidet overkommelig på grunn av forarbeidet som var gjennomført.

I denne delen var det nødvendig å avklare i hvilken rekkefølge de ulike temaene skulle presenteres i analysen. Her var det viktig å tenke på to ulike ting når jeg tok avgjørelsen rundt rekkefølge. Det ene var å være bevisst på å ivareta leserens interesse gjennom analysen, samt at det skulle oppleves som en god flyt i teksten når jeg hadde overganger fra et tema til et annet.

Det ble også viktig å tenke nøye gjennom hvordan jeg ønsket å disponere hvert enkelt tema. Hvor jeg valgte å innlede ved å generelt fortelle hva temaet ville inneholde og handle om, for deretter å presentere de få valgte undertemaene som skulle være med på å nyansere denne allerede gitte beskrivelsen.

Det som ble avgjørende i denne delen var at disposisjonen var god, noe som førte til at utformingen av denne delen ble svært mye enklere. Jeg hadde i forkant lagd koder for hva jeg skulle bruke av illustrasjoner på de ulike temaene. Dette var til god hjelp.

Gjennom litteraturen på tematisk analyse var jeg forberedt på at denne jobben måtte gjøres opptil flere ganger, og at temaene måtte revideres flere ganger.

3.8 Metoderefleksjon

Det å gjennomføre intervjuforskning er mer enn bare å gjennomføre og beherske intervjuprosessen. Det innebærer minst like mye å kunne reflektere over praksisen, etiske forhold og verdien av kunnskap fra de gjennomførte intervjuene. Videre i dette kapittelet vil jeg derfor forsøke å reflektere rundt egen rolle og forståelse, datamaterialets reliabilitet og validitet, samt se på dilemmaer i studien og forskningsetiske aspekter ved den (Kvale & Brinkmann, 2015, 305-306).

Når jeg gjennomfører en metoderefleksjon rundt valg av tematisk analyse innebærer det at jeg greier å reflektere kritisk over metoden jeg har valgt for å identifisere og analysere temaene i forskningsmaterialet. Dette er de følgende spørsmålene jeg vil forsøke å gi svar på i dette delkapittelet:

- Opplever jeg at tematisk analyse var en hensiktsmessig metode for å besvare problemstillingen og forskningsspørsmålene?
- På hvilken måte ble temaene identifisert og kategorisert? Var den gjennomførte kategoriseringen tilstrekkelig nøyaktig og dekkende?
- Hva opplevde jeg som styrkene og begrensningene ved å benytte meg av tematisk analyse i dette studiet? Hvilke utfordringer ble jeg møtt med underveis i analysen?
- Hvordan påvirker min bakgrunn og forutsetningen kategoriseringen og identifiseringen av temaer?
- Hvordan ble validitet og reliabilitet ivaretatt gjennom analysen? Var det noen risiko for tolkningsfeil og bias?
- Hvordan ble resultatene tolket og presentert? Opplever jeg resultatene i tråd med problemstillingen, formålet og er de troverdige?

Denne typen refleksjoner kan være med på å avdekke forbedringspotensial i analysen og mulige feilkilder, i tillegg kan dette være med på å bidra til å styrke studiens validitet og

pålitelighet. Dette vil også gi grunnlag til å gi meg som forsker økt bevissthet rundt metodiske valg og reflektere over min egen rolle.

3.8.1 Forforståelse

Utviklingen av den forståelse en utarbeider for informasjonsmaterialet bygger på forståelsen av det en forsker på. Livserfaringen en besitter fra arbeid, fritid og kunnskap om emnet en undersøker danner denne forforståelsen, og den vil bli brukt både bevisst og ubevisst til å tolke arbeidet og omverden (Johannessen et.al, 2018, s.40). Ut fra min realkompetanse som prosjektleder, ungdomsarbeider og politiker i flere år, har jeg møtt både brukere og ansatte i Nav-systemet som har gjort meg nysgjerrig på hvordan de opplever det å møte og arbeide i et system som for omverden muligens oppleves rigid. Disse ulike møtene har vært med på å utvikle mitt syn på velferdsstaten og lovverket, og Nav-systemet spesielt. Jeg har i tillegg hovedsakelig arbeidet med ungdom og unge voksne med minoritetsbakgrunn og gjerne en annen religiøs bakgrunn enn majoritetsbefolkningen. Dette har gitt meg både erfaring og innsikt, og utfordret meg på om systemet vårt er rigget for minoritetsbefolkningen eller majoritetsbefolkningen.

Med min bakgrunn har jeg blitt nysgjerrig på å forstå hvordan lovverket fungerer og i hvilken grad vi skal legge til rette for individuelle behov når en benytter seg av velferdsstatens mange goder. Mine møter med brukere - unge og gamle, samt ansatte i Nav har hatt en vesentlig betydning på innfallsvinkelen jeg valgte for studien, og det har påvirket de forskningsmessige perspektivene jeg har valgt i studien. Forforståelsen min har jeg naturlig nok hatt med meg gjennom hele dette arbeidet, og det har nok satt sitt preg på min tilnærming, og i møte med de ulike informantene. Mitt arbeid som prosjektleder og ungdomsarbeider har fått meg til å reflektere over hvor viktig det er at vi som samfunn er omstillingsdyktige og rustet til å løse nye problemstillinger på en god måte.

Studien har hatt søkelys på Nav-ansattes og politikeres erfaringer og perspektiver på feltet, min oppgave som forsker har vært å få informantenes erfaringer og synspunkter synlig og videreført inn i selve studiet. Forskningsprosjektet oppsto av egen interesse for krysningspunktet mellom religion og velferd og egne erfaringer gjennom arbeid. Hensikten

med prosjektet har vært å fordype seg i et emne og tema som jeg opplever som viktig, for lite forsket på og som muligens vil ha betydning for videre utvikling av lovverket.

Selve problemstillingen er valgt i samråd med veileder, forsker Ragnhild Laird Iversen og egne erfaringer knyttet til feltet. Det å skulle forske på krysningspunktet mellom religion og velferd uten å snakke med brukere av systemet, har gjort det nødvendig å være bevisst på min rolle. Noen av intervjuene er gjort med informanter jeg har hatt kjennskap til fra tidligere, noe som har gjort det særdeles viktig å være bevisst på min rolle i studien. Forforståelsen har vært med på å danne det normative utgangspunktet for studien. For at jeg ikke skulle bli for preget av min egen forforståelse, har jeg etterstrebet å holde et perspektiv som fører til at det er informantenes egne erfaringer og synspunkter som skal komme frem, og at dette ikke blir preget av mine tanker eller erfaringer.

Min manglende erfaring fra fagfeltet, da jeg ikke arbeider innenfor Nav-systemet har bidratt til at det i perioder har vært krevende å skulle finne knagger å henge erfaringer og perspektiver på fra informanter, forskning og teori. Dette kan ha vært med på å bidra til at jeg tilegner informantene synspunkter og erfaringer de i utgangspunktet ikke har hatt, på grunnlag av min manglende innsikt i deres arbeidshverdag. Baksiden ved dette er at det har vært noe mer krevende å skulle forstå alt av det informantene belyser.

I boken "*Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy til kvalitativ analyse*" av Johannessen et.al kommer det frem at for stor tilknytning til det som forskes på kan påvirke forskere til å ignorere og vektlegge resultater på bekostning av nøytralitet og nøyaktighet. Ved at jeg forsker på noe som ligger innenfor mitt fagfelt, men utenfor mitt arbeid reduserer det risikoen for at min kunnskap og forforståelse påvirker hvordan materialet blir tolket og mottatt. Det er derimot ikke mulig å ignorere muligheten for at min kunnskap og forforståelse av problemstillingen har hatt en form for påvirkning på studien, og at de informantene som kjente til meg fra tidligere har presentert sine erfaringer og synspunkter på en annen måte enn om de ikke hadde hatt kjennskap til meg. Ved å ha vært bevisst på dette har jeg vært tydelig på å både informere om og klargjøre min rolle overfor informantene, og at deres deltagelse i prosjektet ikke skal ha noen påvirkning på dem eller deres rolle der de arbeider, eller hvilket politisk parti de representerer.

Jeg har i tillegg forsøkt å være bevisst, og stille med blanke ark og et åpent sinn for å ikke definere resultatet av intervjuene på forhånd ut fra hvilken informant jeg skulle snakke med.

Som forsker har jeg vært opptatt av å skulle utforske og presentere materialet i tråd med det informantene har fortalt. Jeg har derimot foretatt tolkninger og valg som påvirker det materialet jeg legger frem, min analyse av dette og hvordan dette blir presentert. Mine erfaringer i arbeidssammenheng og som politiker, og som forsker på et felt jeg ikke har kjent altfor mye til på forhånd, har dette vært med på å påvirke hvilken innfallsvinkel som har vært på studien. Min forforståelse med bakgrunn i det som er nevnt tidligere, har vært med på å prege hva jeg har tenkt om problemstillingen i forkant. Dette har påvirket mitt syn på forskningsmessige perspektiver, teoretiske perspektiver og i søk etter litteratur. Tross dette har jeg vært forberedt på at funnene i forskningen kunne gi meg resultater som ikke nødvendigvis ville samsvare med min forforståelse av problemstillingen.

3.8.1 Validitet og reliabilitet

Validitet er ensbetydende med gyldighet. I litteraturen beskrives det at for at kvalitativ forskning skal kunne gi oss gyldig vitenskapelig kunnskap, må det vurderes om de gjennomførte intervjuene reflekterer de eller det fenomen vi ønsker økt kunnskap om (Kvale & Brinkmann, 2015, s.277-288). Kriteriene jeg satte for mitt utvalg av informanter vil dermed ha betydning for i hvilken grad jeg får belyst problemstillingen. Hensikten med dette studiet var å forsøke å komme nærmere en konklusjon om en bør ha mulighet til å reservere seg mot arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning, hvis en er arbeidssøkende i Nav-systemet. Mitt grunnlag for tolkning er naturligvis preget av fagfeltet jeg studerer, hva jeg arbeider med og forforståelsen jeg besitter.

I perioden jeg har arbeidet med masteroppgaven, og i tidsperioden intervjuene ble gjennomført, har jeg arbeidet som prosjektleder inn mot ungdom, samtidig som jeg har vært aktiv i politikken. Jeg har ikke hatt direkte tilknytning til Nav selv, eller mine informanter, til tross for at jeg har kjennskap til noen av dem fra tidligere. Det er verdt å merke seg at denne kjennskapen ikke kan kategoriseres som vennskap eller lignende. Til tross for dette kan min kjennskap til noen av mine informanter, samt mitt politiske ståsted, ha vært med å bidra til at alle ikke har snakket helt åpent om hva de faktisk mener om den gitte problemstillingen. Ut fra svarene som ble gitt, vil jeg likevel kunne si at informantene i de gitte intervjusituasjonene har gitt valide svar på de spørsmålene som ble stilt.

Reliabilitet handler om at resultatene av forskningen er troverdig eller pålitelig i form av den innhentede informasjonen (Kvale & Brinkmann, 2015, s.275-277). Siden denne studien er

kvalitativ forskning, handler det i hovedsak om å få frem et nyansert bilde av virkeligheten (Johannessen et.al, 2018, s.27 og 29). I denne studien har de innspilte lydopptakene blir lyttet til flere ganger, og transkriberingsprosessen har skjedd i rimelig tid etter endt intervju for å i størst mulig grad kunne sikre viktig utsagn, ordlyd og informasjon. Det som er avgjørende i denne prosessen med intervjuer er å bygge tillit til informanter, for å i mest mulig grad kunne unngå at informanter tilstreber eller gir svar ut fra hva de tror jeg som forsker vil høre. Det er også verdt å merke seg at ulike mennesker kan og vil tolke svarene i intervjuene ulikt. Ved å gi tilstrekkelig informasjon i forkant av intervjuene kan en minske og unngå misforståelser.

Innenfor kvalitativ forskning må forskere erkjenne at en kan påvirke informantene gjennom de spørsmålene som blir stilt og kroppsspråk. At det foreligger en grundig beskrivelse av forskningsprosessen, vil helt tydelig ha betydning for reliabiliteten til studien. Dette må ligge til grunn for at andre i ettertid skal kunne vurdere den enkelte forskers troverdighet, valg for studie og fremgangsmåte (Kvale & Brinkmann, 2015, s.119). Jeg har gjennom metodekapittelet redegjort grundig for min valgte fremgangsmåte, og har lagt ved intervjuguiden som vedlegg. Min bakgrunn og eventuell relasjon til informantene jeg har benyttet i studien er redegjort for, og jeg har forsøkt å reflektere rundt mine erfaringer, bakgrunn og bekjentskap til noen av informantene, og i hvilken grad dette eventuelt har påvirket prosessen. Kvale og Brinkmann (2015) skriver at forskerens kunnskap, uavhengighet og erfaring er forskjellige faktorer som kan påvirke resultatet av den gitte studien. Det kan derfor ikke med sikkerhet sies at en annen forsker ville kommet frem til og fått de samme resultatene ved denne fremgangsmåten. Analysen av materialet som er gjennomført kan bli svekket av min forforståelse som forsker, og resultatet av dette kan være at reliabiliteten blir svekket. Om funnene dermed støttes av annen forskning, vil dette eventuelt være med på å styrke reliabiliteten.

Resultatene som er kommet frem av analysen og dens overføringsverdi henger tydelig sammen med studiens relevans inn i andre sammenhenger (Johannessen et.al, 2018, s.307). Resultatet av denne studien er basert på et for lite utvalg informanter, og kan dermed ikke generalisere. Jeg vil likevel mene at utvalget er stort nok til å kunne antyde noe om hvilke erfaringer og meninger ulike Nav-ansatte har rundt problemstillingen, og hva fløyene i norsk politikk måtte mene om den samme problemstillingen. Siden det tidligere er gjort svært lite forskning om krysningspunktet mellom velferd og religion er det vanskelig å hevde at resultatene understøtter tidligere forskning, men det er interessant at de ulike informantene

har relativt like opplevelser og vurderinger rundt problemstillingen. Dette vil jeg hevde til sammen er med på å styrke studiens validitet. I reservasjonsdebatten vil resultatene av analysen kunne ha verdi ved at en får synliggjort eventuelle svakheter ved lovverket, at det kan oppleves utydlig og at det krever flere skjønsmessige vurderinger, informantene vil hevde at en vil sikret mer likhet for loven hvis lovverket hadde presiseringer.

3.8.2 Forskningsetiske betraktninger

Som forsker i all forskningsvirksomhet er en forpliktet til å vurdere ulike etiske aspekter ved forskningsprosessen. I starten av arbeidet med masteroppgaven, og før oppstart av prosjektet måtte jeg sette meg inn i retningslinjene som forelå hos NSD (Norsk senter for forskningsdata) på personvern. I forkant av prosjektet hadde jeg et ønske om å intervju religiøse ledere i ulike trossamfunn, og dette ville medført mer vern rundt personvern og lignende. Da dette ikke ble tilfellet for studien kom jeg i samråd med veileder frem til at det var nok å melde inn studien til NSD. Dette med bakgrunn i de intervjuene som var tiltenkt, informanter og selve problemstillingen jeg ønsket å undersøke, så vi ikke nødvendigheten i å søke noe videre godkjenning.

Kvale & Brinkmann (2015) refererer til tre ulike etiske retningslinjer og aspekter når en skal gjennomføre kvalitativ forskning.

- Informert samtykke
- Konfidensialitet
- Konsekvenser

(Kvale & Brinkmann, 2015, s.102-108).

Det første punktet om informert samtykke handler om at informantene til studien er informert om formålet med intervjuet og studien, at det skal gjennomføres personlig intervju, at det er bygget på frivillighet og at det er mulighet å trekke seg både underveis og i ettertid.

Rekrutteringen av informanter til studien skjedde gjennom enkelte Nav-ledere ved ulike kontorer, og mitt nettverk i det politiske miljøet. På bakgrunn av at det var Nav-ledere som satt meg i kontakt med den enkelte ansatte, og jeg brukte informanter fra det politiske miljøet fra ulike fløyer i norsk politikk, vil prosessen med rekruttering, etter mitt syn, ikke ansees som partisk.

I forkant av intervjuene sendte jeg ut informasjonsskriv og samtykkeskjema slik at informantene fikk mulighet til å lese igjennom. Materialet ble igjen delt ut i papirformat ved selve intervjuet. Jeg som forsker kontaktet informantene som hadde takket ja til å delta i prosjektet, for å avtale tid og sted for intervjuet. Det ble tydelig informert både muntlig og skriftlig om at informantene kunne trekke seg fra prosjektet både i forkant og etterkant av intervjuet.

I studien er ikke den geografiske plasseringen av kontoret til den enkelte informant opplyst om, informantene er anonymisert ved bruk av pronomen "hen", politisk parti er heller ikke referert til - alt dette for å sikre konfidensialitet. I tillegg er pseudonym tatt i bruk i studien, og det innsamlede materialet er anonymisert. Opptak og notater fra intervjuene med informantene er oppbevart på sikkert sted, og makuleres etter endt prosjekt. Alt av e-postkorrespondanse er slettet etter endt kommunikasjon. Alle intervjuene som er gjennomført er selv transkribert av meg. Dette er gjort da jeg som forsker har vært bevisst på at den tilliten som informantene har vist meg ikke skal misbrukes (Kvale & Brinkmann, 2015, s.97-100).

Forskeren skal gjennom hele prosjektet ha respekt for det materialet som er kommet frem ved at det analyseres og fremstilles på en slik måte at det sikres at informanten sikres og at integriteten ivaretas. I dette ligger det at informasjonen som er kommet frem ikke skal kunne kobles til enkeltmennesker, og med dette ikke beskrive noe i detalj som gjør at noe kan kobles til en av informantene når resultatene fremstilles. Intervjuene er anonyme, og prosessen i ettertid har sikret videre anonymisering. Studien er godkjent av NSD (se vedlegg).

På bakgrunn av at jeg kun har intervjuet voksne mennesker som snakker flytende norsk, har det etiske aspektet rundt kommunikasjonen i intervjuene ikke vært noe jeg videre har tatt stilling til. Det har ikke vært noen språkutfordringer, ei heller kognitive utfordringer å skulle forholde seg til med tanke på analysen av resultatene eller spørsmålene som ble stilt til informantene under intervjuprosessen. Med min genuine interesse for problemstillingen, og krysningfeltet mellom religion og velferd, har det vært spennende og engasjerende å kunne ta del i tankene og perspektivene til informantene. Jeg har forsøkt så godt det lar seg gjøre at det er informantenes erfaringer, meninger og refleksjoner som skulle prege samtalene, og laget mine egne meninger til siden.

Det har vært særdeles viktig å bevare informantenes konfidensialitet gjennom studien. Det er i tillegg viktig at materialet håndteres sensitivt ved at uttrykk og ord som lettere kan identifisere noen ikke benyttes (Kvale & Brinkmann, 2015, s.213). Dette har jeg tatt hensyn til når jeg legger frem sitater i analysen. Et etisk dilemma har derimot vært å skulle presentere de ulike resultatene som er kommet frem løsrevet fra den overordnede helheten. Det er jeg som forsker som har analysert materialet med bakgrunn i mine valg av temaer og min forståelse, med dette løper det en risiko for at informantene kan oppleve seg fremmedgjort i analysen. Jeg har forsøkt etter beste evne til å lytte til hver enkelt, og skape en presentasjon og analyse hvor forståelsen for hver enkelt kommer frem.

Denne studien har som mål å belyse hvilke eventuelle utfordringer og erfaringer Nav-ansatte har med brukere som ønsker å reservere seg mot visse typer jobber, og et ønske om å belyse hva politikere som sitter med makt til endring i lovverket og deres betraktninger rundt problemstillingen er. Formålet er å innhente erfaringer og informasjon som kan si noe om det bør åpnes for denne type reservasjoner, samt at studien kan bidra til å løfte debatten rundt reservasjon og samvittighetsfrihet. Studien kan sies å fremme ulike perspektiver, men resultatet av å delta som informant er å sees på som positiv for dem. Det er derimot verdt å merke seg at debatten rundt en slik type reservasjon i det offentlige ordskifte kan føre med seg harde fronter for brukere av systemet, som eventuelt opplever å ha et behov for å reservere seg av religiøse grunner.

Kapittel 4: Analyse og resultat

Dette kapittelet vil innledes med en kort presentasjon av de 7 informantene som deltok i studiet. Resultatene som kommer frem gjennom intervjuene vil bli trukket frem og systematisert ut fra punktene som er henvist til under tematisk analyse. Empirien fra undersøkelsene vil bli presentert i ulike temaer og noen undertemaer som den gjennomførte analyseprosessen har ledet frem til. Informantenes ulike meninger og erfaringer er ivarettatt, og vil bli gjengitt i form av sitater. Kapittelet vil avsluttes med en oppsummering av resultatene som er presentert, samt egne refleksjoner.

Målet med denne undersøkelsen er å belyse om en bør kunne reservere seg mot å søke og/eller takke ja til arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning. Denne undersøkelsen har et normativt utgangspunkt som skal beskrive virkeligheten, med et ønske om å kunne belyse Nav-ansattes opplevelser og erfaringer, samt politikernes synspunkter omkring problemstillingen. Dette for å gjøre rede for om reservasjon finner sted flere steder i samfunnet enn det vi i forkant har vært klar over. I min analyse av materialet er det tre tema som har vært spesielt fremtredende. Disse er kommet frem til gjennom spørsmålene som har blitt stilt til informantene i intervjusituasjonen, ulike nyanser, motsigelser, forskjellige erfaringer, meninger og perspektiver. Jeg vil mene at den enkelte informants erfaringer og synspunkter som ikke nødvendigvis samsvarer med de resterende er like viktige som de erfaringer og synspunkter som det virker som de fleste er enige om. Innenfor kvalitativ forskning er en ute etter å belyse komplekse fenomener, og løfte frem de ulike meninger, erfaringer og perspektiver på det gitte fenomenet (Kvale & Brinkmann, 2015, s.65).

Datamaterialet i sin helhet inneholder svært mange individuelle momenter, til tross for dette er det tre områder som har utmerket seg når jeg har sett på materialet i sin helhet. Disse er følgende: Kjennskap til problemstillingen, grunner til reservasjon og endring av lovverket.

Et av hovedfunnene i analysen er at det fremstår som om enkelte ansatte i Nav og samarbeid med bedrifter er avgjørende for i hvilken grad brukere blir møtt på sine eventuelle reservasjoner. I presentasjonen av resultatene vil funnene belyses i hovedkategoriene ut fra hva som er kommet frem i intervjuene med Nav-ansatte og politikere. Gjennom funnene gjort i analysen synes det at ansatte i Nav har ulike erfaringer med problemstillingen, og deres skjønnsutøvelse i forskjellige saker virker avgjørende for resultatet. De funnene som er resultat av informasjonsinnhenting ligner til dels det som kom frem av forskningsartikkelen

av Iversen fra 2020, samt at det er kommet frem andre og nye temaer som ikke var belyst i artikkelen. De forskningsspørsmålene som jeg har ønsket å få de ulike informantenes betraktninger på, har vært avgjørende og ledende for presentasjonen av funnene. I diskusjonskapittelet og delkapittelet om resultat har jeg vært opptatt av å belyse hvilke erfaringer og synspunkter Nav-ansatte og politikere har av kjennskap til religiøs reservasjon blant brukere, hvilke ulike problemstillinger som kan oppstå med det religiøse mangfoldet vi har i Norge i dag, hva de opplever som avgjørende faktorer i arbeidet og hvilke eventuelle resultat ville oppnås ved en presisering av lovverket.

4.1 Fremtredende temaer

I arbeidet med analysen ble det etter hvert tydelig at informantene fra Nav satt med noe sprikende erfaringer og vurderinger, samt at det var en rekke samsvarende opplevelser rundt situasjoner og brukere. Det som var tydelig fra informantene fra det politiske miljøet var at de var relativt enige rundt problemstillingen, men vektla ulike begrunnelser i sine besvarelser i intervjusituasjonen. Jeg vil fremstille empirien ved å trekke frem det som ble viktig for informantene gjennom intervjuene. Hva jeg tolker som viktig i denne sammenheng, baseres på analysen jeg har arbeidet kontinuerlig med over tid. Jeg har i tillegg lagt vekt på hva jeg opplevde at informantene selv enten ble engasjert av, ytret begeistring for eller hvor jeg som forsker opplevde frustrasjon fra informantene.

Ved at jeg som forsker kodet dataene og grupperte dem etter denne forståelsen, opplevde jeg å få et gjennombrudd. Tolkningen som er gjort av disse kodene, sammen med den helhetlige forståelsen for materialet har jeg arbeidet frem en tematikk, som videre har ført meg til de tre hovedtemaene jeg har skapt. Jeg har brukt mye tid på å formulere temaene som skal forsøke å ramme inn de erfaringer og synspunkter som har vært fremtredende. De tre hovedtemaene er følgende:

- Problemstilling som er gjenkjennelig
- Grunner til reservasjon
- Opplevelse av lovverket som dekkende

De tre ulike temaene vil være helt avgjørende for å kunne besvare problemstillingen. De er også sentrale for å kunne gi en faktisk beskrivelse av erfaringene og synspunktene til informantene (Kvale & Brinkmann, 2015, s. 151-156). Temaene er de samme for begge

informantgruppene, Nav-ansatte og politikere, dette valget er gjort på bakgrunn av at spørsmålene var relativt like. Det er et tydelig funn gjennom arbeidet med analysen at disse to informantgruppene vektla spørsmålene noe ulikt. Erfaringene og synspunktene til informantene vil bli fremstilt i dette kapittelet uten det teoretiske rammeverket, dette for å beskrive materialet fremkommet av intervjuene på en oversiktlig og empiri nær måte, det blir videre sett i lys av teorien i kommende kapittel.

En del av analysen inneholder utsagn og sitater fra bestemte temaer og eventuelle undertemaer fra intervjuene. Dette vil være med på å ramme inn de valgte temaene. Etter å ha gjennomført en fremstilling av det som er kommet frem i analysen, vil jeg presentere et oppsummerende delkapittel med tolkning av det som er kommet frem. Presentasjonen av resultatene fra empirien er delt opp ved at de ulike temaene har egne overskrifter, men underoverskrifter som beskriver undertemaene som skal være med på å spisse hovedtemaet. Informantene vil bli henvist til som Informant 1 - 7, hvor Informant 6 og 7 vil være informantene fra det politiske. Sitatene fra den enkelte informant blir referert til ved hjelp av Informant og nummer.

4.1.1 Tema: Problemstilling som gjenkjennelig

Dette temaet handler om i hvilken grad en er kjent med at religiøs reservasjon i Nav er en gjenkjennelig problemstilling, enten i form av at en arbeider med dette eller er kjent med det gjennom sitt engasjement og/eller verv. Utsagnene fra informantene er noe ulike, hvor det både refereres til negative og positive opplevelser ved problemstillingen.

Det som kommer frem er at informantene er til dels kjent med problemstillingen, noen mer enn andre. De viser til at problemstillingen ikke er den de i sitt arbeid står mest ovenfor, men at den aktualiseres med noe ujevnt mellomrom. Temaet er viktig i denne studien på bakgrunn av at hvis problemstillingen ikke var en kjent problemstilling for ansatte hos Nav, eller politikere, er ikke studiens problemstilling være relevant å diskutere. Det som blir tydelig av utfordringer under dette temaet er at informantene har ulike erfaringer og synspunkter rundt problemstillingen, noe som kan ha hatt konsekvenser for deres møte med brukere som ønsker å reservere seg på bakgrunn av religiøs overbevisning.

Problemstilling som gjenkjennelig

I dette delkapittelet vil jeg fremstille hvilke ulike erfaringer informantene har med problemstillingen. Jeg spurte Informant 1 om hvilke erfaringer hen har hatt med problemstillingen:

“Ikke helt sikker på hvordan jeg skal svare på det, har jo vært borti problemstillingen, men ikke så ofte. Det har jo blitt mer av det de siste årene, spesielt når flyktingene fra Syria kom (...). Er naturlig at vi fort tenker at dette kun gjelder muslimer, men det kan jo gjelde alle andre også. Den ene erfaringen jeg kommer på rundt dette var en mann som ikke ville ta jobb i en kantine fordi han måtte tilberede og servere svinekjøtt, det løste seg det altså (...). Vi fikk til en avtale med arbeidsgiver” (Informant 1)

Informant 1 har arbeidet på Nav i mange år, og har hatt flere ulike stillinger på det samme kontoret. Det kommer tydelig frem i intervjuet at Informant 1 har sett en tydelig utvikling i det religiøse mangfoldet på stedet hen arbeider, og at det nå er en rekke flere med annen religiøs bakgrunn enn tidligere. Informant 1 sier følgende:

“Jeg begynte å jobbe her for mange år siden (...), og det er kanskje de siste 5-10 årene det har kommet flere med noe annet enn kristen tro. Dette gjør jo at vi må tenke annerledes, vi må også bruke mye tolk, det er mye språkproblemer. Jeg ser at ting har blitt annerledes, og plutselig kommer det andre ting vi må ta hensyn til enn før” (Informant 1)

Alle informantene har blitt stilt det samme spørsmålet rundt erfaringer med problemstillingen, dette er hva Informant 2 svarte på samme spørsmålet:

“.. etter mange år i denne jobben har selvfølgelig spørsmålet dukket opp, kanskje ikke så ofte, men jeg kjenner til det. Tror det egentlig er andre her på huset som har vært borti det mer enn meg, (...) jeg har kanskje vært borti det personlig 2-3 ganger” (Informant 2)

Informant nummer 2 jobbet på et lite Nav-kontor i en utkantkommune i Norge, og hen er gjennom hele intervjuet klar på at dette er en problemstilling hen ikke har mye personlig erfaring eller kjennskap til. Det vil senere i analysen vise seg at tross lite erfaring med problemstillingen, har hen tydelige synspunkter rundt håndteringen av disse type problemstillinger.

Informant 3 sier følgende om kjennskap til problemstillingen:

“For å si det sånn, det skjer mye oftere enn før. Jeg kan ikke si at det er mange som selv sier de vil avstå fra jobb fordi de er religiøse, men det er mange flere spørsmål enn før om dette. Det jeg ofte hører er at noen ikke vil jobbe med det ene eller det andre, så spør jeg jo hvorfor og prøver å kartlegge (...) er flere enn før som sier det er på grunn av religion eller tro da” (Informant 3)

Informant 4 er relativt ny i jobben hos Nav, og svarene til informantene er nok mye preget av dette. Det er derimot tydelig at problemstillingen har vært snakket om blant kollegaer, og noe en som er ansatt på dette kontoret er bevisst på. Informant 4 sier følgende:

“Det har vært snakket en del om på jobb, dette med brukere som har spesielle preferanser rundt jobb. Jeg har ennå ikke opplevd det selv, men vet at flere her har opplevd det flere ganger. Sånn jeg opplever er det ofte muslimer dette gjelder, at de ikke vil servere alkohol eller svin. (..) flere her på kontoret som har løst sånt ulikt.” (Informant 4)

Den siste Informanten, nummer 5, viser gjennom hele intervjuet at dette er en problemstilling hen er godt kjent med, og har behandlet flere ganger. Slik jeg tolker intervjuet og informanten er at hen er noe frustrert over at dette behandles ulikt fra flere. Informant 5 sier følgende:

“De aller fleste brukere jeg har hos meg er ikke etnisk norske, mange er også muslimer (...). Sier seg jo selv at disse har andre regler å følge enn oss, eller ja. Føler ofte det blir problemer når de aktivt skal søke 3-5 jobber de er kvalifisert for, så kan det være de bare er kvalifisert for butikk, restaurant og lignende jobber. Der kan man jo både måtte servere svin og selge alkohol, det er vanskelig for noen. Tror kanskje jeg opplever dette sånn 1-2 ganger i halvåret, så det er jo ikke mye.” (Informant 5)

Informant 6 og 7 er begge politikere, men tilhører ulike partier og sider i norsk politikk. Noen av spørsmålene som er stilt disse er noe ulikt formulert og/eller presisert for at de skal kunne svare på dem, da disse ikke har førstehåndskunnskap på lik linje med informantene fra Nav. Spørsmålet om de er kjent med problemstillingen er presisert slik: "Hvilke erfaringer/kjennskap har du til problemstillingen?"

Informant 6 sier følgende:

“Dette er en problemstilling jeg har vært kjent med gjennom flere år, sist det var på dagsordenen er tilbake i 2020. Det har vært synd å være vitne til at brukere på ulike stønader behandles ulikt, det må være på grunn av at lovverket virker utydelig. Sånn sett er jeg kjent med problemstillingen, jeg skal sikkert si noe om mitt synspunkt på dette senere?” (Informant 6)

Informant 7 beskriver sin kjennskap/erfaring på følgende måte:

“Før dette intervjuet har jeg satt meg inn i problemstillingen, dette var ikke noe jeg var klar over i forkant var en problemstilling hos Nav. Det er klart det er problematisk at noen brukere av velferdssystemet vårt skal kunne reservere seg mot å bidra, vi har religionsfrihet men det får være grenser for hva vi skal legge til rette for”
(Informant 7)

Undertema: Konkrete erfaringer med problemstillingen

Det var ikke alle informantene som kunne komme med konkrete erfaringer med problemstillingen, enten fordi de ikke hadde erfaring direkte knyttet til det eller at de ikke husket konkrete eksempler. Jeg ser det uansett hensiktsmessig å redegjøre for de konkrete erfaringene som knytter seg til religiøs reservasjon i Nav, for å tydeliggjøre hva dette i praksis kan dreie seg om. I tillegg vil dette være viktig for den videre analysen og resultatet av den.

“De to eller tre gangen jeg har vært borti at noen ikke vil søke på en jobb eller har takket nei til en jobb har det i handlet om to ting sånn jeg husker det i farta. Den ene husker jeg ganske godt (...) ble tilbudt jobb i en kiosk og ville heller fortsette å søke jobber fordi han ikke ville servere pølser. Sånn jeg husker det var det vel fordi pølsene inneholdt svin” (Informant 2)

“Litt vanskelig å komme på helt konkrete eksempler egentlig, hvis du skjønner. Det er gjerne ganske komplisert, og mange faktorer som spiller inn når noen ikke vil takke ja til jobb eller i det hele tatt søke. Det som klart kommer til meg er religiøse begrensninger, som dette med alkohol, svin og noen helligdager også. Dette kan jo være begrensninger (...), kanskje det mest konkrete jeg komme på sånn nå”
(Informant 5)

Det andre av erfaringer som kom frem var svært lite konkrete, derfor er ikke disse tatt med i dette undertemaet.

4.1.2 Tema: Legitime argumenter/grunner til reservasjon

Under det forrige temaet ble det tydelig at alle informantene enten hadde erfaring eller kjennskap til problemstillingen, noen i større grad enn andre. Det ble også klart at dette var et relativt nytt fenomen, og flere av informantene brukte den økte flyktingestrømmen som har vært de siste årene som begrunnelse for den økte kjennskapen til problemstillingen. I dette temaet vil fokuset ligge på hva informantene anser som gode grunner til reservasjon, og om religion er en slik god grunn. Grunnen til dette temaet handler i stor grad om å kartlegge om

det finnes enighet rundt legitime grunner, og om dette har overføringsverdi til religiøse reservasjoner.

Under dette temaet legges det frem sitater og utsagn i kronologisk rekkefølge, hvor jeg først henviser til utsagn fra informantene i Nav for deretter å gjøre rede for hva politikernes synspunkt er å på det samme.

“Vet ikke om jeg ville brukt ordet reservasjon kanskje, tilrettelegging passer bedre. Klart det finnes gode grunner for å legge til rette, folk kan jo ha angst, psykiske problemer eller at det er noe med familieforholdene som gjør at en ikke kan jobbe sånn eller sånn” (Informant 1)

“ Er jo litt som i andre deler av samfunnet da, at en ikke skal tvinges til å gjøre ting som føles feil kanskje. Ser liksom ikke noe problem med at noen ikke vil gjøre en jobb, da er det min jobb i samarbeid med arbeidsplasser å prøve å legge til rette, det viktigste er jo at folk kommer i jobb. Selv mener jeg jo at det ikke er noe forskjell i om du ikke kan jobbe i kassa på en kiosk fordi du sliter med noe psykisk eller fordi du har noen religiøse grunner til å ikke ville sitte der, hvis du skjønner. Så gode argumenter er kanskje hvis det oppleves veldig feil, så må vi prøve å tilrettelegge på andre måter” (Informant 2)

“.. selv tenker jeg det finnes mange gode grunner til å ikke ønske å gjøre en spesiell jobb. Det kan jo være motivasjon, sykdom, familie og sikkert mange andre grunner. Det er vanskelig å si hva som er gode og dårlige grunner, tror det må vurderes fra bruker til bruker egentlig. For noen vil det være helt greit å ikke ønske å arbeide med noe på grunn av religion, for eksempel, for andre er jo ikke dette relevant i det hele tatt egentlig. Personlig mener jeg nok at min jobb er å ikke tilrettelegge samfunnet for brukerne, men at brukerne må tilpasse seg samfunnet, hvis det gir mening.” (Informant 3)

“Lovverket er ganske klart på hva som er gode grunner, sånn som familiesituasjon også. Er egentlig ikke opp til meg som veileder å skulle bedømme det, men det er jo klart at det kan eksistere andre gode grunner enn de som det står om i lovverket. Tror også at det varierer veldig fra person til person jeg, hva som er gode grunner.” (Informant 4)

“Det blir vanskelig å skulle nevne noen gode grunner til å reservere seg, hvis vi tenker på religiøse grunner til det. Generelt mener jeg at vi skal ta hensyn til familiesituasjoner, fysiske plager og psykiske utfordringer. Personlig tenker jeg det ikke skal være slik at vi tilrettelegger eller lignende på grunn av religion,

det blir på lik linje som at vi skulle tilrettelagt på grunn av manglende interesse eller motivasjon” (Informant 5)

Min gjennomgående refleksjon rundt svarene ansatte ved Nav kommer med er at de kvier seg i noen grad for å komme med konkrete eksempler på hva som er gode grunner og/eller argumenter. Det oppleves generelt, og i tråd med allerede eksisterende lovverk de bemerkninger som kommer frem. Gjennom analysen er det en fremtredende opplevelse av at det er noe ulike synspunkter knyttet til om religion i det hele tatt er et argument for tilrettelegging omkring arbeidssøking, og mottak av ytelser fra det offentlige samtidig.

De to informantene med politisk bakgrunn er stilt spørsmålet på lik linje som informantene fra Nav, her for å kartlegge i hvilken grad det eksisterer gode grunner til å reservere seg mot arbeid når en samtidig mottar ytelser fra det offentlige. Her var jeg i forkant forberedt på at svarene ville være nokså ulike, det viste seg derimot at informantene var relativt samstemte i sine uttalelser.

“Slik jeg ser det er det fornuftig å gå til det gjeldende lovverket for å si noe om gode grunner til reservasjon, der vil jeg anta det er gjort gode begrunnelser for hva som oppleves som gyldig. Det blir viktig for meg å presisere at religionsfriheten står sterkt i Norge, og er en helt grunnleggende menneskerettighet. Eh, det blir vanskelig å skulle se at denne rettigheten skal gjøre det mulig å avstå fra å takke ja til en jobb eller delta på noen aktiviteter”
(Informant 6)

Informant 7 understreket tydelig flere ganger gjennom intervjuet at dette ikke var en problemstilling hen var godt kjent med fra tidligere, men opplevde det som viktig at hen som politiker uttalte seg om saken siden dette var viktig for vedkommende sitt parti.

“Helt først er jeg jo nødt til å understreke at det ikke er opp til meg som politiker å si noe om hva som er gode eller ikke gode grunner til reservasjon. Det som er viktig for meg (..), er at flest mulig er i jobb så lenge det ikke foreligger helserelevante utfordringer. Vil si det er vanskelig å skulle se at religion eller det noen tror på skal, på en måte, være et hinder for å jobbe. (...) religionsfriheten står og skal jo stå sterkt, men formålet er ikke å skape et vern, slik at noen ikke skal jobbe”. (Informant 7)

I arbeidet med analysen har jeg under dette temaet ikke valgt å ta med et eller flere undertemaer på bakgrunn av at det ikke kom frem så mange spesifikke gode grunner til reservasjon. De fleste av svarene er relativt generelle, til tross for at jeg stilte oppfølgings spørsmål under dette spørsmålet.

Det er likevel verdt å merke seg at informantene hadde ulike erfaringer og synspunkter rundt religiøse reservasjoner, sett i sammenheng med andre typer reservasjoner eller tilrettelegginger. Noen av informantene sammenlignet religiøs tilknytning som noe som kunne sees i sammenheng med motivasjon og interesse, og ikke kunne sammenliknes med andre typer reservasjoner på bakgrunn av fysiske eller psykiske utfordringer eller familiesituasjoner.

Gjennom de ulike intervjuene var ikke spennet så stort i hva en opplever som gode grunner og/eller argumenter, heller var det større uenighet i hvilken grad vi skal tilrettelegge for religiøse reservasjoner. Noen av informantene var relativt prinsipielle når de uttalte seg om dette, andre var mer åpne for at presiseringer var ønskelige for å sikre at brukere i større grad ble behandlet likt. Det kan være flere ulike grunner til hvorfor oppfatningen er noe ulik, jeg vil komme tilbake til dette på et senere tidspunkt.

4.1.3 Tema: Gjeldende lovverk

Dette temaet handler om hvordan en oppfatter lovverket, og om det er dekkende nok med utgangspunkt i problemstillingen. Informantene som arbeidet i Nav jobbet innenfor det samme området, og arbeider dermed med den samme delen av lovverket. Det er naturlig variasjon i hvor mange brukere de har i sin portefølje, noe som igjen kan vise seg gjeldende når vi snakker om hvor inngående de har mulighet til å gå hos hver enkelt bruker. Min tolkning gjennom analysen er at alle informantene var enige om at de hadde hjemmel i lovverket de arbeidet under for å kunne pålegge brukere aktivitet, og at manglende vilje hos brukerne til nettopp dette kunne medføre økonomiske konsekvenser. Det var også enighet blant Nav-ansatte om at det var den enkelte veileders skjønnsutøvelse som sto sentralt når en skulle forvalte dette regelverket.

Det kommer også tydelig frem gjennom arbeidet med dette temaet at alle informantene på ulikt vis formulerte at denne problemstillingen om religiøs reservasjon var en sak som vokste, og ikke noe det hadde blitt mindre av med tiden. At vi som samfunn må erkjenne at dette ikke kommer til å forsvinne, og er en problemstilling vi må ta innover oss. Uenigheten blant

informantene kom til syne rundt om lovverket i dag var dekkende nok, eller ikke. Grunnen til uenighet kan være mange, en av grunnene kan være kjennskap til problemstillingen, mengden av religiøse reserverasjoner en har opplevd og hvor lenge en har arbeidet i Nav. Dette vil bli diskutert nærmere i neste kapittel.

To av informantene var tydelige på at det eksisterende lovverket allerede var dekkende nok til å håndtere eventuelle religiøse reserverasjoner på en hensiktsmessig og god måte. Det er vanskelig å anslå om disse to uttalte seg på et prinsipielt grunnlag på bakgrunn av at de ikke ser religiøse reserverasjoner som gyldig argumentasjon for reserverasjon, eller om det er på bakgrunn av deres erfaringer med problemstillingen hvor de har opplevd lovverket som dekkende nok. Slik jeg har analysert materialet opplever disse to informantene at lovverket er fleksibelt, legger opp til god skjønnsutøvelse og at dette er helt nødvendig når en arbeider med mennesker.

“Opplever ikke at lovverket i dag er til hinder eller en utfordring i møte med dette. Om jeg møter brukere som trenger spesiell oppfølging eller tilrettelegging på grunn av religion, mener jeg lovverket er klar på at dette kan gjøres på samme måte som andre typer tilrettelegging. Jeg kan ikke si at jeg ser noe forskjell på ulike tilrettelegginger, det er samme sak. Lovverket er bra på denne måten” (Informant 2)

Informant 2 opplever i stor grad lovverket som dekkende nok i dag, og ser ikke behovet for ytterligere presiseringer. Informant 3 har samme synspunkter:

“På de årene jeg har jobbet i Nav har jeg ikke opplevd noen utfordringer med dette lovverket. Det handler jo om at jeg som veileder skal kunne utøve skjønn hos mine brukere, oppstår det ønske om reserverasjon på grunn av religion, må jeg ved hjelp av skjønn og lovverket forsøke å tilrettelegge, ikke sant.”
(Informant 3)

Både informant 2 og 3 opplevde lovverket i dag som dekkende nok, og de begge opplevde at det var rom i lovverket for å enten kunne legge til rette for å møte den eventuelle religiøse reserverasjonen eller eventuelt avvise den. For begge disse informantene ble dette begrunnet i muligheten til skjønnsvurderinger, hvor de som veiledere hadde rom til enten å legge til rette eller avvise eventuelle reserverasjoner.

I min analyse av de resterende informantene ansatt i Nav hadde de en annen oppfatning rundt hvor tydelig og eventuelt dekkende det eksisterende lovverket er. De trakk frem at ved mye utbredt skjønnsutøvelse i ulike saker blir det en utfordring å skulle behandle brukere etter prinsippet “likhet for loven”. De var også relativt samstemte rundt at lovverket burde vært tydeligere rundt reservasjoner, slik at alle ble behandlet likt i møte med dette. De var noe vagere om det burde presiseres i lovverket at det tillates eller ikke rundt religiøse reservasjoner, men var tydelige på at det skulle vært likt for alle med denne type reservasjoner. En av informantene som hadde hatt flere saker rundt dette hadde erfaringen med at om det legges til rette for reservasjoner av religiøs karakter, har det erfaringsmessig presedens i ulike miljøer, som igjen fører til at andre kan forvente den samme tilretteleggingen uten at det er presisert i noe lovverk.

Informantene forklarte sine synspunkter rundt lovverket som følger:

“Lovverket og regelverket i Nav er dessverre ikke tydelig nok. Det gjør jo at vi som veiledere ikke har noe å henvise til når sånne typer saker kommer. Personlig mener jeg at det er bedre at brukerne prøver før de eventuelt sier at noe ikke går, ofte blir det jo positivt til slutt.” (Informant 5)

“Det handler egentlig om at regelverket ikke er tydelig nok på sånne saker som dette, det fører jo til at jeg famler litt i blinde og at regelverket ikke er til hjelp. Det hadde jo være enklere å kunne si at dette går faktisk ikke på grunn av bla bla bla, enn at vi hele tiden må ha skjønnsbehandling av dette. Det hadde også, helt sikkert, vært mer rettferdig for brukerne også, at de ble behandlet likt”
(Informant 4)

“Jeg tror det hadde vært enklere hvis lovverket var tydelig, for da hadde vi sluppet at vi kollegaer tolker og avgjør sånne situasjoner ulikt. Kan jo fort føre til at den ene blir den snille og den andre den slemme, fordi alt faller på skjønnsutøvelse” (Informant 1)

Disse tre informantene beskriver at det er behov for presiseringer i lovverket, slik at en sikrer at alle brukere blir behandlet likt. I tillegg vil en minske sjansen for at noen veiledere opplever å bli den slemme og noen opplever å bli den snille i møte med brukere. Det er tenkelig at dette kommer med for stor mulighet til å bruke skjønn i møte med den enkelte bruker. I tillegg kan det virke som at ønsket om tydeligere lovverk også handler om at

likebehandling skal tilstrebes og at brukere ikke skal måtte komme til den “riktige” veilederen for å få tilsvarende behandling som noen andre.

Blant de fem informantene som arbeider i Nav, uavhengig av om de ønsker en presisering i lovverket eller ikke, var de enige om at den enkelte veileder i stor grad har mulighet til å utøve skjønn i sin stilling. Dette er veldig relevant, når vi senere skal forsøke å konkludere rundt om en bør kunne reservere seg mot arbeid på bakgrunn av religiøs tilknytning.

Informant 6 og 7 var under dette temaet igjen veldig samspilte på sine tanker omkring lovverket som ligger til grunn. Slik jeg analyserer utspillene ser det ut til at de begge har lest seg opp på denne samme forskningen som foreligger i forkant, og sagt seg enig i det som er kommet frem der.

“Når det kommer frem av flere undersøkelser at noen brukere ikke får sine reservasjoner innvilget og andre opplever å få det, er det klart at vi trenger en presisering slik at ansatte ved ulike Nav-kontor behandler dette likt. Det skal ikke være slik at noen opplever at ytelsene blir redusert eller stanset på grunn av dette, og andre ikke opplever noen reduksjoner” (Informant 6)

“Stortinget kom faktisk med en presisering i 2016, om at brukere ikke kunne reservere seg mot aktivitet eller arbeid på grunn av religiøse overbevisninger. Så var dessverre ikke dette nok, når jeg ser at brukere fortsatt behandles ulikt rundt omkring i landet. Vi er nok nødt til å få en større oversikt på dette, men slik jeg ser det tror jeg ansatte hos Nav ville hatt nytte av noen føringer i lovverket” (Informant 7)

Til tross for at det ble vedtatt i Stortinget i 2016 at en skulle sikre at ingen kunne reservere seg mot arbeid av religiøse eller ideologiske årsaker (Justis- og beredskapsdepartementet, 2016), er informant 6 og 7 samstemte ikke at dette ikke har vært nok, og at det trengs en tydeligere presisering for å sikre likebehandling. Slik jeg analyserer intervjuene med disse informantene tolker jeg det slik at ingen av dem ser behovet for å lette på dagens lovverk, heller komme med en presisering som sier at en ikke skal åpne opp for denne type reservasjoner.

Behov for presisering

Gjennom å ha analysert materialet kommer det tydelig frem at flertallet av informanter ser behovet for en presisering i lovverket. I hovedsak tolker jeg det slik at dette bunner i et ønske om å møte brukere likt, at det ikke skal ha noe å si om du møter en veileder på Østlandet,

Innlandet eller i Finnmark. Lovverket skal oppleves så klart som mulig, men mindre muligheter til å utøve skjønn i denne typer saker.

4.2 Oppsummering av empirisk data og analyse

I løpet av dette kapitlet har jeg analysert og fremstilt erfaringene og synspunktene informantene har kommet med gjennom intervjuene. Det utvalget og tolkningene jeg har gjort på hva hver enkelt informant har opplevd som viktig, har vært bygget på de forskningsspørsmålene jeg har ønsket svar på for å kunne besvare problemstillingen i oppgaven. I tillegg har jeg lagt vekt på hvor jeg har opplevd engasjement eller frustrasjon hos informantene, dette har også hatt betydning for hvilke av utsagnene jeg har valgt å belyse i dette kapitlet. Dette har også vært med på å utvikle og utforme de gitte temaene og hvordan jeg har valgt å organisere kapitlet.

Analysen er med på å tydeliggjøre at det finnes ulike erfaringer og synspunkter på problemstillingen, i tillegg ulike innvendinger rundt den. Dette vil jeg reflektere rundt i diskusjonskapitlet. I løpet av denne tematiske analysen som er gjennomført opplever jeg å ha utviklet en mer helhetlig forståelse for de to informantgruppene ved å forsøke å kategorisere utsagnene. De utvalgte temaene kan forstås som kategorier som er med på å skape en oversikt over fordeler, ulemper, erfaringer og endringsbehov i de ulike informantgruppene.

I forberedelsesfasen og starten av dette forskningsarbeidet var målet å finne ut om vi hadde et behov for presisering i lovverket og om vi som samfunn bør legge til rette for reservasjoner i Nav på bakgrunn av religiøse overbevisninger. Etter å ha analysert og presentert empirien, har naturlig nok min forståelse av tematikken utviklet seg, og fått en forståelse for at dette er et stort spørsmål å stille, som samtidig er innom aspekter som samvittighetsfrihet og religionsfrihet. Analysen av materialet har gjort meg i større grad i stand til å forstå kompleksiteten i problemstillingen og hvor mye av dette materialet som både må forstås i et samfunnsnyttig perspektiv, samtidig som en skal ta hensyn til samvittighetsfrihet.

I diskusjonskapitlet vil jeg drøfte det som er kommet frem i analysedelen fra alle informantene som har deltatt i prosjektet, og undersøke om det bør tilrettelegges for en slik reservasjon i lovverket. Jeg vil drøfte funnene i lys av det teoretiske rammeverket som er gjort

rede for tidligere, og hva som blir vesentlig å legge vekt på, og hva som blir viktig for å forstå problemstillingen i studien.

Kapittel 5: Diskusjon

I resultatkapittelet har jeg vært opptatt av å belyse hvilke erfaringer og synspunkter Nav-ansatte og politikere har av kjennskap til religiøs reservasjon blant brukere, hvilke ulike problemstillinger som kan oppstå med det religiøse mangfoldet vi har i Norge, hva de opplever som avgjørende faktorer i arbeidet og hvilke eventuelt resultat en ville oppnå ved en presisering i lovverket.

Formålet med denne studien har vært å få anledning til å undersøke om en bør kunne reservere seg mot visse typer arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning. Jeg har lest ulik litteratur, satt meg inn i ulike teorier omkring samvittighet, samvittighetsfrihet og reservasjon, samt intervjuet ansatte ved ulike Nav-kontorer og politikere. Hovedgrunnen til at disse to intervjugruppene ble valgt, var at Nav-ansatte kjenner godt til om dette er en problemstilling som er relevant, og at politikere er i posisjon til å eventuelt gjøre noe med det eksisterende lovverket.

Informantenes erfaringer, meninger og synspunkter er viktige for å belyse problemstillingen, og kan være med på å sette lys på eventuelle utfordringer ved det lovverket vi har i dag. Gjennom de kvalitative intervjuene som er gjennomført med de syv informantene har jeg utviklet en forståelse for følgende problemstilling:

Bør en kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag samtidig som en mottar trygdeytelser fra Nav?

Forskningsspørsmålene i studien har vært:

- Er reservasjon på religiøst grunnlag noe som forekommer i Nav, ser de ansatte en eventuell økning av denne type reservasjoner?
- Er det behov for presiseringer i lovverket omkring denne type reservasjoner?
- Kan teorien “reservasjon og samvittighetsfrihet” gi oss mulighet til å forstå i hvilken grad vi bør legge til rette for religiøse reservasjoner, samtidig som en mottar trygdeytelser?

I dette kapittelet vil jeg først gjøre rede for hvordan jeg tolker informantenes forståelse og erfaringer omkring gjenkjenneligheten av problemstillingen. Jeg vil drøfte funnene blant

annet ved hjelp av begreper fra teorien “reservasjon og samvittighetsfrihet”. Disse begrepene vil være sentrale da analysen av intervjuene viser at dette er en gjenkjennelig problemstilling og det eksisterer en felles forståelse for at arbeidet som Nav-ansatte fordrer en del skjønnsutøvelse. Jeg vil forsøke å tydeliggjøre informantenes synspunkter og erfaringer for å si noe om kjennskap til problemstillingen, om de opplever at det eksisterer legitime grunner til reservasjon og i hvilken grad lovverket slik det er utformet i dag er utfyllende nok. Skjønnsutøvelsen til den enkelte Nav-ansatte blir tydelig trukket frem fra samtlige som avgjørende for hvilken type behandling en bruker får omkring sin eventuelle reservasjon. Til slutt vil jeg fremstille informantenes opplevelse omkring problemstillingen, og se på hvordan dette kan være med på å si noe om vi som samfunn bør legge til rette for at en kan reservere seg mot visse type jobber på religiøst grunnlag.

5.1 Gjenkjennelig problemstilling

Det første temaet som kom frem i analysen var “*Kjennskap til problemstillingen*”. Gjennom dette temaet ble det tydelig at informantene var godt kjent med mandatet i jobben sin, samt dyktige og evnet å reflektere rundt spørsmålene som ble stilt. I tillegg ble det tydelig for meg at informantene fra begge gruppene i forkant hadde forberedt seg på samvittighetsfrihet, religionsfrihet og reservasjon. Det ble også tydelig gjennom analysen at informantene, både fra Nav og politikere var kjent med at brukere ønsket å reservere seg mot noen type jobber på bakgrunn av religiøs overbevisning. Min oppfatning er at de ulike erfaringene og synspunktene omkring problemstillingen skyldes ulike kulturelle og strukturelle trekk ved arbeidet til informantgruppene, samt i hvilken grad en har direkte tilknytning til problemstillingen. I tillegg opplever jeg det som avgjørende at den ene informantgruppen opplever dette i møte med brukere, mens på den andre siden vil politikerne ikke ha denne opplevelsen å referere til.

Informantene ansatt i Nav trekker frem at dette er en problemstilling som har gjort seg mer gjeldende de siste årene, og noe vi høyst sannsynlig vil se mer til de kommende år. Denne type problemstilling er noe det snakkes mer om blant kollegaer og i møte med brukere nå, enn tidligere. Informantene som tilhørte det politiske trakk frem at dette var en problemstilling de i ulik grad var kjent med. Det ble også lagt vekt på at dette allerede var oppe i Stortinget

tilbake i 2016, derimot viser senere forskning at presiseringene som da kom ikke har hatt den effekten som var ønskelig (Iversen, 2020). Informantenes forståelse og tilnærming til problemstillingen er ulik og har utviklet seg gjennom år, hvor den ene gruppen ser en noe økning av denne type problemstilling mens den andre gruppen opplever at det i større grad er noe det snakkes om politisk. Min tolkning rundt den varierende erfaringen med problemstillingen blant informantene fra Nav er at noen har arbeidet lenge i systemet, hvilket Nav-kontor du er ansatt på og hvor i landet du arbeider. I tillegg opplever jeg det som tydelig at når alle informantene, ved ulike Nav-kontorer kjenner til og har erfaring med problemstillingen, at dette med stor sannsynlighet er noe som kan finnes ved flere kontorer rundt omkring i landet.

Teorien jeg skal se analysen i lys av er som tidligere redegjort for i Teori-kapittelet, Ronald Dworkins teori om “reservasjon og samvittighetsfrihet”. Teorien legger vekt på og setter søkelys på hvorvidt hvert enkelt individ bør ha rett til å avvise visse type oppgaver eller plikter på grunn av samvittighetsgrunner. Dette kan være grunner som religiøse overbevisninger eller moralske prinsipper, i denne sammenheng vil fokuset ligge på religiøse overbevisninger (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 2-4).

I sin teori hevder Dworkin at individer bør ha en viss grad av frihet til å handle i samsvar med sin overbevisning og samvittighet, og at dette også innebærer å avvise bestemte plikter og oppgaver. Han hevder samvittighetsfrihet er en verdi i seg selv, og at den er avgjørende for menneskelig verdighet og individuell autonomi (Dworkin, 2015, kap.7, avsn. 2).

Det er videre verdt å merke seg at Dworkins kriterier det skal balanseres mellom samsvarer i stor grad med de som blir lagt til grunn i NOU 2016:13. I NOUen kommer det frem at det er tre kriterier som skal tas hensyn til i saker hvor samvittighetsfrihet gjør seg gjeldende: en dyp og viktig samvittighets overbevisning, at det ikke blir inngripende for rettighetene til tredjepart og at det kan gjennomføres rent praktisk.

Sett i lys av teorien til Dworkin hvor individer bør ha frihet til å handle i samsvar med sin samvittighet, og at dette kan være med på at det enkelte individ ønsker å avvise bestemte oppgaver kan dette sees i sammenheng med erfaringene informantene har med problemstillingen. Hvis det er slik Dworkin hevder at en som individ skal kunne reservere seg og at dette er grunnleggende for menneskelig verdighet, er det ikke nødvendigvis oppsiktsvekkende at alle informantene i Nav er kjent med og har erfaring med

problemstillingen. I arbeid med mennesker, deres livshistorie og ønske om å komme i arbeid er det naturlig at en også vil være innom temaer som frihet og samvittighet, og dette kan medføre at noen brukere ikke ønsker å søke på eller takke ja til en jobb på bakgrunn av sin samvittighet, som bunner i religiøse overbevisninger.

“Ikke helt sikker på hvordan jeg skal svare på det, har jo vært borti problemstillingen, men ikke så ofte. Det har jo blitt mer av det de siste årene, spesielt når flyktningene fra Syria kom (...).” (Informant 1)

Som det kommer frem av sitatet fra informant 1, at det har vært en økning de siste årene, er min forståelse at dette har kommet av at det er ankommet mennesker med annen kulturell bakgrunn, lavere utdanningsnivå og mer konservativ religiøs tilknytning. Dette kan være faktorer som er med på at problemstillingen har gjort seg mer gjeldende, det er også mulig å tenke seg at det er på bakgrunn av at det norske systemet og velferdssystemet er bygget opp rundt majoritetsbefolkningen, og ikke minoritetsbefolkningen. Som muligens kan ha utslag i denne type sammenhenger.

Dworkin hevder retten til samvittighetsfrihet er med på å sikre menneskeverdet, og at samvittighet er noe som er iboende i oss som mennesker, og derfor vil oppleves galt å skulle handle på tvers av (Dworkin, 2015, kap.7, avsn. 3). Det er tenkelig at denne type samvittighetsproblemstillinger ikke oppstår i stor grad når majoritetsbefolkningen møter velferdssamfunnet, på bakgrunn av at systemet og samfunnet er bygget rundt denne befolkningen. Dermed at samfunnet til en viss grad er rigget for at en ikke skal stå i skvis mellom samvittighet og offentlige interesser.

Dworkin hevder retten til samvittighetsfrihet er med på å sikre menneskeverdet, og at samvittighet er noe iboende i oss mennesker, og derfor vil oppleves galt å skulle handle på tvers av (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 3). Det er tenkelig at denne type samvittighetsproblemstillinger, etter mitt syn, ikke oppstår i stor grad når majoritetsbefolkningen møter velferdssamfunnet, på bakgrunn av at systemet og samfunnet er bygget rundt denne befolkningen. Dermed at samfunnet til en viss grad er rigget for at en ikke skal stå i skvis mellom samvittighet og offentlige interesser.

I det neste delkapittelet vil jeg diskutere grunner til reservasjon og hvilke syn som er kommet frem gjennom analysen av intervjuene med informantene. Jeg vil forsøke å se dette i lys av

Dworkins teori, og spesielt hans tilnærming til hvilke tre hovedfaktorer som samvittighetsfrihet bør balanseres mellom.

5.2 Legitime argumenter/grunner til reservasjon

Det andre temaet som kom frem i analysen var “Grunner til reservasjon”, og det ble tydelig for meg at det ikke forekom noe unison enighet om gode eller legitime grunner til å skulle reservere seg mot arbeid. En av funnene jeg ble mest overrasket over, og brukte mye tid på å forstå var hvorfor det var så utfordrende å være konkret på hva en opplever som legitime grunner, og behovet for å ikke benytte seg av begrepet reservasjon - men heller begrepet; tilrettelegging. Min teori rundt dette er at reservasjon som begrep ofte assosieres med reservasjonsretten helsepersonell har omkring svangerskapsavbrudd, og at begrepet muligens oppleves fremmed for andre. Under dette temaet ble det skjelnet tydelig mellom informantgruppene, der informantene fra Nav var opptatt av ulike grunner til at reservasjon eller tilrettelegging kunne oppstå og at dette skulle skje i samarbeid med veileder til bruker, var politikerne mer tydelige på at helsemessige årsaker kunne være gode grunner og argumenter, men at religion i seg selv ikke var det.

“Helt først er jeg jo nødt til å understreke at det ikke er opp til meg som politiker å si noe om hva som er gode eller ikke gode grunner til reservasjon. Det som er viktig for meg (..), er at flest mulig er i jobb så lenge det ikke foreligger helserelevante utfordringer.” (Informant 7)

Informant 7 innleder med å si at det ikke er opp til hen som politiker å si noe om gode eller dårlige grunner til reservasjon, på det andre siden kommer det frem at det viktigste er at flest mulig er i jobb så lenge det ikke foreligger helserelevante utfordringer. Min tolkning av dette utsagnet er at informanten indirekte sier at det kun er helserelevante utfordringer som er gyldig eller god grunn til reservasjon, og at religiøs tilknytning eller overbevisning ikke er gyldig.

“Det blir vanskelig å skulle nevne noen gode grunner til å reservere seg, hvis vi ser på det religiøse aspektet av det. Generelt mener jeg at vi skal ta hensyn til familiesituasjoner, fysiske plager og psykiske utfordringer.” (Informant 5)

Informant 5, Nav-ansatt, opplever det som vanskelig å skulle komme med gode grunner hvis en skal se det i lys av religiøs argumentasjon. Det kommer likevel tydelig frem at familiesituasjon, fysiske og psykiske utfordringer er legitime argumenter for å reservere seg mot visse type jobber. Denne informanten er noe bredere i sine synspunkter rundt gode grunner til reservasjon enn begge de politiske informantene. Min forståelse er at dette bunner i at dette også er nedfelt i lovverket, og dermed enklere å kategorisere dette som gode grunner.

I Dworkins teori om samvittighetsfrihet, hevder han at samvittighetsfrihet og retten til å reservere seg bør være balansert mot tre faktorer:

- Offentlig interesse
- Personlig integritet
- Hensynet til andre

Med *offentlig interesse* refererer han til situasjoner der det sees på som viktig for samfunnet som helhet at noen bestemte oppgaver utføres, selv om dette skulle krenke en persons samvittighet. *Personlig integritet* refereres til som situasjoner der en persons samvittighet er helt grunnleggende for en persons integritet. *Hensynet til andre* handler om situasjoner der en persons samvittighet er med på å krenke interessene eller rettighetene til et annet individ. Dworkin hevder at samvittighetsfriheten til et individ bør begrenses av disse faktorene, på en slik måte at en tar hensyn til både samfunnets interesser og individuell frihet (Dworkin, 2015, kap.7, avsn. 2-7).

Det jeg sitter igjen med som det mest interessante funnet fra analysen var at en del av informantene valgte gjentatte ganger å benytte seg av begrepet “tilrettelegging” fremfor “reservasjon”. Mulig dette er en måte å se den samme problemstillingen på, men ved å benytte andre begreper. Det blir dermed interessant å se på hvilke type tilpasninger en da ser for seg, og i hvilken grad eller hvordan disse tilpasningene kan fungere i praksis.

Hvis vi benytter oss av eksemplet som er kommet frem gjennom intervjuene, hvor en bruker ikke ønsker å arbeide i kiosk hvor det serveres pølser, hvor den religiøse begrunnelsen er at en ikke ønsker/kan servere svinepølser. Legger vi til grunn at dette bunner i religiøs overbevisning hos brukeren, som ikke ønsker å servere svin, ei heller ta i dette, vil det være opp til den enkelte arbeidsgiver hvilke tilpasninger det er mulig å legge til rette for. På den ene siden kunne arbeidsgiver lagt til rette for at det kun serveres kylling eller lignende i

kiosken, og at en ikke lengre serverte svin i det hele tatt. Dette ville vært en type tilpasning som kunne kommet frem i samarbeid mellom aktuell arbeidsgiver og Nav, som hadde lagt til rette for at den gitte bruker hadde takket ja til denne type jobb. På den andre siden kan en stille spørsmål rundt i hvilken grad en kan kreve at en arbeidsgiver skal legge til rette for denne type tilpasninger, for at en enkelt person skal takke ja til arbeid. Dette ville muligens hatt økonomiske konsekvenser og hatt utslag for appellen til enkelte kunder. I dette bestemte eksemplet kan det tenkes at tilpasningen som måtte ligget til grunn er for stor til å kreve av en arbeidsgiver, og at dette hverken ville vært gjennomførbart eller ønskelig fra den bestemte kioskeier.

Et annet lignende eksempel en kunne sett for seg er å arbeide i en bar eller matforretning, hvor en ville vært nødt til å servere og/eller selge alkohol til kunder. I denne sammenheng kunne en bruker ønsket seg individuelle tilpasninger for å kunne gjennomføre denne type arbeid, men på lik linje som forrige eksempel ville dette vært mye å kreve av en arbeidsgiver. En bar-eier kan ikke legge til rette for denne typen tilpasninger, og det virker utenkelig at en matforretning kunne gjort det samme. Dette kunne resultert i at en ansatt hadde vært nødt til å ha store individuelle tilpasninger, som både hadde hatt innvirkning på den enkelte arbeidsplass, samt kollegaer. Hvis en ansatt skulle fått fritak fra å gjennomføre enkelte arbeidsoppgaver på bakgrunn av religiøs overbevisning, hadde arbeidsbelastningen blitt større på andre kollegaer, samt at det muligens hadde ført til større økonomiske utgifter for den enkelte arbeidsgiver.

Et siste tenkelig eksempel kan være at en søker arbeid som taxisjåfør, men vil ha tilpasning om ikke å kjøre eller hente kunder på en bar eller utested. Dette kan sees på som et noe søkt eksempel, men hvis en legger til grunn at en ikke ønsker å være bidragsyter til at andre inntar alkohol kan dette være et reelt eksempel. Her kunne arbeidsgiver lagt til rette for individuelle tilpasninger hos den enkelte sjåfør, hvor en kun fikk bestemte brukergrupper eller kunder å skulle forholde seg til. I praksis ville dette derimot være krevende å skulle gjennomføre, og en ekstra belastning for både selskapet og andre kollegaer.

Situasjonene hadde sett svært annerledes ut om en som arbeidstaker ble tvunget til å spise svin i lunsjpausen på arbeid eller en var nødt til å innta alkohol for å gjennomføre jobben. Dette ville vært urimelige krav å sette til en arbeidstaker, men noe som kan være med å belyse konsekvensene om slike tilpasninger kunne gjennomføres for den enkelte.

Det er en rekke tilpasninger ulike arbeidsgivere kan legge til rette for, som både vil ivareta arbeidsgivers interesser, samt ivareta samvittigheten til den enkelte arbeidstaker. Eksempelet som tidligere er nevnt om å arbeide på sabbaten eller eventuelt under ramadan er situasjoner hvor en arbeidsgiver kan legge til rette for individuelle tilpasninger. Dette kan være at en som arbeidstaker er fritatt fra å arbeide under disse spesielle høytidene eller helligdagen, eventuelt at det blir gjort tilpasninger i arbeidsoppgavene som skal gjennomføres. Det er mulig å se for seg at denne type tilpasninger er mulig å gjennomføre, uten store konsekvenser, som ville forhindre at en opplever en reell religiøs reservasjon.

Slik jeg ser funnene fra analysen av gode grunner til reservasjon er at informantene til en viss grad legger seg på linje med Dworkin ved å ikke eksplisitt si noe om gode eller dårlige grunner til reservasjon. Dette kan handle om at en er ansatt i det offentlige er i tjeneste for interessen til det offentlige, samtidig som en skal arbeide med brukere som av ulike grunner står utenfor arbeidslivet. Det kan være vanskelig å si noe konkret om legitime grunner basert på religiøse overbevisninger, fordi dette heller ikke er fastsatt ved lov. På den ene siden kan analysen tolkes slik at gode grunner for reservasjon på bakgrunn av religiøs overbevisning ikke er å finne, da dette er med på å undergrave interessen samfunnet har til at alle mennesker som kan jobbe eller skal jobbe, så lenge en mottar offentlige ytelser. Det er likevel verdt å merke seg at når en benytter seg av begrepet tilpasninger, vil det kunne se annerledes ut. Noen individuelle tilpasninger kan arbeidsgiver og Nav komme til enighet om, som videre vil gagne både det samfunnets interesse om at de fleste av oss skal være i arbeid, samtidig som den enkelte brukers samvittighet blir ivaretatt.

Det kommer også frem hos noen av informantene at det er like gyldig å ønske å avstå fra å arbeide med kundeservice på grunn av angst som religiøse grunner, hvor samvittigheten til den enkelte trumfer høyere enn offentlig interesse. En kan også se dette med fra andre perspektiver, hvor en tar hensyn til denne type reservasjoner for å ivareta samfunnets interesse. En kan dermed tolke det slik at den bestemte informanten tenker at det vil lønne seg for det offentlige at brukere kommer i en jobb brukeren selv ønsker, for muligens vil brukeren gjøre en bedre jobb og stå lengre i denne jobben. Eventuelt at brukeren får individuelle tilpasninger i en jobb en i utgangspunktet ville reservert seg mot. Dette må derimot skje i samarbeid mellom aktuell arbeidsgiver, Nav og bruker. Dette ville resultert i at en både tar hensyn til samfunnets interesse, og ivaretar den enkelte bruker.

Dworkin mener at balansen mellom samfunnets interesse og hvert enkelt individs samvittighet kan oppnås ved å gi individer en viss grad av frihet til å handle i tråd med sin samvittighet og overbevisning, samtidig som vi må sikre mekanismer som er med på å ivareta samfunnets behov og interesser blir oppfylt og ivaretatt (Dworkin, 2015, kap. 7, avsn. 2-4). Dette blir mulig å gjennomføre slik jeg ser det ved at vi legger til rette for individuelle tilpasninger i noe type arbeid, hvor begge siders interesser vil bli ivaretatt.

Informant 3 sier følgende: "*Personlig mener jeg nok at min jobb er å ikke tilrettelegge samfunnet for brukerne, men at brukerne må tilpasse seg samfunnet, hvis det gir mening*". Slik jeg tolker dette sitatet, sett i sammenheng med helheten, sier informanten at det ikke er samfunnet som skal tilpasse seg den enkelte bruker, men at det er brukere som skal tilpasse seg samfunnet. Dette er med på å si at samfunnets oppbygging og interesser, står sterkere enn det enkelte individs samvittighet og overbevisning. Dette samsvarer også til dels med Dworkins teori om at en skal ha en viss grad av frihet, så langt det ikke strider med samfunnets interesse. At det offentliges interesse i større grad må ivaretas enn enkeltindividets samvittighet, en tanke om at fellesskapet skal ivaretas før den enkelte.

I det neste delkapittelet vil jeg diskutere det gjeldende lovverket, og hvilke erfaringer og synspunkter som kom frem gjennom analysen av empirien. Jeg vil igjen diskutere dette sett i lys av teorien som ligger til grunn for studien.

5.3 Gjeldende lovverk

Det tredje temaet det er satt søkelys på i analysekapittelet er "Gjeldene lovverk", hvor fokuset lå på informantenes opplevelse av tilstrekkeligheten til lovverket sett i lys av problemstillingen i studien. I tillegg kom det frem ulike synspunkter omkring i hvilken grad vi har et dekkende nok lovverk i dag, og synspunkter rundt eventuelle endringer det er behov for. Informantene jeg intervjuet, som arbeidet i Nav, hadde relativt like arbeidsoppgaver, og alle jobbet med den samme delen av lovverket. Ulikhetene dem imellom kom til syne gjennom hvor mange brukere de til enhver tid fulgte opp, og hvor lenge de hadde arbeidet hos Nav, og med dette feltet. Mitt inntrykk gjennom analyseringen av empirien var at informantene satt med samme oppfatning av lovverket, hva gjaldt det å pålegge brukere aktivitet, og at manglende vilje hos den enkelte bruker til dette kunne medføre økonomiske konsekvenser og reduksjoner i eventuelle stønader. Det kom også tydelig frem gjennom

analysen at informantene fra Nav var enige om at deres jobb innebar mye skjønnsutøvelse i møte med brukere, og at dette var nødvendig for å kunne forvalte lovverket de forvalter.

Et annet aspekt ved analysen som nevnt under delkapittel 5.1 var at samtlige av informantene nevnte at problemstillingen denne studien undersøker har blitt enda mer aktuell, og at det ikke er tendens til at den hverken vil forsvinne eller bli mindre med tiden. Med dette aspektet lagt til grunn, er det verdt å undersøke om dette er grunn nok til å se på endringer i lovverket. I form av en presisering for å legge til rette for mindre skjønnsutøvelse hos de ansatte, og sikre at alle brukere blir behandlet likt. Uenigheten jeg fant gjennom analysen var i hvilken grad informantene oppfattet lovverket som tydelig eller dekkende nok. Grunnen til denne uenigheten kan igjen bunne i ulike aspekter. Min oppfatning er at dette handler om i hvilken grad en kjenner godt til problemstillingen, mengden religiøse reservasjoner hos brukere en selv har opplevd og arbeidstiden hos Nav. Det kom frem at informantene som hadde arbeidet lenge i Nav-systemet hadde større tillit til at lovverket var dekkende nok, sett i sammenheng med de informantene med kortere ansettelsestid hos Nav. Slik jeg ser resultatene av analysen er at ansatte som har opplevd denne problemstillingen flere ganger, opplever lovverket som dekkende nok og har større tillit til egen skjønnsutøvelse etter flere år i yrket. De har også lettere for å konkludere med at det ikke er behov for eventuelle presiseringer i lovverket.

De andre informantene som arbeidet i Nav hadde en oppfatning av at lovverket var mindre tydelig, til mindre hjelp og at utydelighet fører til ulik praksis rundt denne type problemstillinger. Min opplevelse gjennom analysen var at disse informantene var opptatt av at brukerne skulle behandles likt, og at det ikke skulle ha noe å si hvilken veileder en ble tildelt. De opplever også samstemte når det kommer til at det er behov for at lovverket blir tydeligere rundt denne type reservasjoner, da de sitter med inntrykk av at omfanget av denne type saker vil vokse i fremtiden.

Informantene var noe vage når det gjaldt konkrete spørsmål om lovverket burde presiseres slik at det kan åpnes for denne type reservasjoner eller ikke. Hvis vi ser informantenes ønske om tydeligere lovverk, sett i sammenheng med deres svar omkring gode grunner til reservasjon, er det ikke å finne hos flertallet at religiøse reservasjoner er å regne som gode grunner til å oppnå reservasjon til å takke ja til eller søke visse type jobber. Min oppfatning er at flertallet av informanter fra Nav ønsker en presisering av lovverket, for å gjøre deres arbeid enklere i møte med problemstillinger omkring religiøse reservasjoner. En vil i større grad

sikre at brukere behandles likt over hele landet, og at hver enkelt ansatt har noe konkret i lovverket å vise til når de fatter vedtak.

Informant 6 og 7, politikerne, opplevdes gjennom hele analysen av empirien som relativt samstemte til tross for at de ikke tilhører samme politiske partiet, ei heller lik side i norsk politikk. Min oppfatning var at de begge i forkant av intervjuene hadde lest seg opp på forskningen som finnes på feltet, og ulike debatter som har vært i Stortinget og andre komiteer.

“Det skal ikke være slik at noen opplever at ytelsene sine blir redusert eller stanset på grunn av dette, og andre ikke opplever noen reduksjoner” (Informant 6)

“Vi er nok nødt til å få en større oversikt på dette, men slik jeg ser det tror jeg ansatte hos Nav ville hatt nytte av noen føringer i lovverket” (Informant 7)

Begge de politiske informantene tolkes slik at de er opptatt av likhet for loven, og at brukere skal oppleve å bli behandlet likt - i tråd med informantene fra Nav. I tillegg sier Informant 7 at hen ser nytten av tydeligere presiseringer i lovverket, for å sikre at dette skjer i større grad enn det skjer i dag.

Ser vi på dette i sammenheng med Dworkins teori om samvittighetsfrihet, hvor denne skal balanseres mellom de tre hovedfaktorene: offentlig interesse, personlig integritet og hensynet til andre. Kan en tenke seg at lovverket vårt bygger på nettopp dette, hvor formålet er å ivareta samfunnets interesse, ivareta personers samvittighet og at vedtak ikke skal gå på bekostning av andre. Spørsmålet blir videre om lovverket fungerer slik intensjonen er. Når Stortinget i 2016 presiserte: “*regjeringen skal sikre at ingen kunne reservere seg mot arbeid av religiøse eller ideologiske årsaker*” (Justis- og beredskapsdepartementet, 2016). Likevel viser tidligere forskning og denne studien at dette fortsatt forekommer til tross for at det strider mot offentlig interesse. I tillegg vil forskjellige fattede vedtak for ulike brukere føre til forskjellsbehandling i et system hvor det etterstrebes likhet for loven, til tross for at Nav-ansatte er klar over at mye av deres jobb fordrer skjønnsutøvelse i den enkelte sak.

Når Solberg-regjeringen nr. 1 hadde som mål å sikre at ingen kunne reservere seg mot arbeid av religiøse eller ideologiske grunner, er det tenkelig at dette målet noen år senere ikke er nådd. Det blir dermed nødvendig å stille spørsmålet om vi enten bør åpne for dette eller

komme med en presisering i lovverket som ikke gir rom for skjønnsutøvelse blant de ansatte i Nav i denne type saker.

5.4 Resultat av diskusjon

Gjennom dette diskusjonskapittelet har jeg tatt for meg de tre temaene som utpekte seg gjennom den tematiske analysen av empirien. Vi har sett på informantenes kjennskap og erfaring med religiøs reservasjon blant brukere i Nav, politikernes synspunkter og erfaringer, gode grunner for reservasjon og om lovverket er tydelig nok, og om det er behov for presisering. Til tross for at det er noe ulike erfaringer og synspunkter hos alle informantene, har jeg tolket det slik at det finnes enighet rundt en rekke punkter. De er alle kjent med problemstillingen, har erfaringer med den i ulik grad, det blir henvist til gjeldende lovverk for gode grunner til reservasjon og flertallet ytrer ønske om presiseringer i lovverket for å gjøre arbeidet lettere. Et viktig funn er at flere informanter ønsker å benytte seg av begrepet tilpasninger, fremfor reservasjon. Min tolkning er at det i hovedsak ligger et ønske om å oppnå reell likhet for loven for brukerne, og at dette kan oppnås ved at det legges mindre til rette for skjønnsutøvelse i denne type saker og at en har noe konkret å henvise til i lovverket. På den andre siden kan systemet legge mer til rette for individuelle tilpasninger, som både ivaretar den enkelte brukers samvittighet og samfunnets interesse.

Problemstillingen studien reiser er: *“Bør en kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag samtidig som en mottar trygdeytelser fra Nav?”*. Min tolkning er at analysekapittelet og diskusjonskapittelet har ført oss nærmere et svar på dette, og at informantenes synspunkter og erfaringer - i sammenheng med det teoretiske rammeverket, har vært avgjørende for å kunne si noe om dette.

Slik jeg ser det kan en konkludere for begge deler, at en bør kunne reservere seg og at en ikke bør ha anledning til dette. Det vil i hovedsak ut fra studien handle om hva man tillegger størst vekt: samfunnets interesse eller den enkeltes samvittighetsfrihet.

Hvis vi legger til grunn at samfunnets interesse trumfer den enkeltes rett til samvittighetsfrihet omkring problemstillingen, bør det ikke åpnes for denne muligheten. Begrunnelsen for dette er at samfunnets interesse er slik å forstå at alle skal være i arbeid, og at ingen kan reservere seg mot dette samtidig som en mottar offentlige stønader.

Hvis vi legger til grunn at den enkeltes samvittighetsfrihet står såpass sterkt at den trumfer samfunnets interesser, vil en åpne for at en bør kunne reservere seg. På bakgrunn av samvittighet som argument vil en kunne hevde at reservasjon bør la seg gjøre.

Ser vi det i lys av det teoretiske rammeverket for studien, og tar utgangspunkt i Dworkins tre hovedfaktorer som må balanseres for samvittighetsfrihet, er mitt inntrykk at det å avstå fra arbeid på bakgrunn av religiøse overbevisninger, samtidig som en mottar offentlige ytelser, strider imot faktorene som inneholder samfunnets interesse og at det går på bekostning av tredjeperson. Det er elementært for det norske samfunnet at flest mulig skal være i arbeid, og at det offentlige skal stille opp når livssituasjonen krever det. Det blir vanskelig å se at en bør kunne reservere seg mot bestemte jobber på bakgrunn av religion når en mottar offentlige ytelser, og at dette igjen går på bekostning av befolkningens skattepenger og offentlig interesse. Materialet og analysen har derimot åpnet for en annen inngangsvinkel til denne problemstillingen: tilpasning. Hvis vi benytter oss av dette begrepet, fremfor reservasjon, vil det være enklere å skulle argumentere for at det er gjennom individuelle tilpasninger i samvittighetsspørsmål man vil ivareta flest interesser. I denne sammenheng vil en ved å legge til rette for individuelle tilpasninger så langt de ikke er urimelige å skulle forlange, både ivareta brukerens samvittighet, samfunnets interesse og mandatet til Nav.

Til tross for at min tolkning er slik at man kan konkludere for begge synspunkter, opplever jeg det slik at det vil være utfordrende for samfunnet å skulle åpne for denne type reservasjon på bakgrunn av religiøs overbevisning. Dette med bakgrunn i den innsikt jeg har opparbeidet meg gjennom analysen og diskusjonen, og at jeg ser dette i lys av Dworkins teori. Det vil derimot være anledning til å se på muligheten for å åpne for individuelle tilpasninger, så langt dette gagnar alle parter uten for store konsekvenser. Det vil sannsynligvis tjene både ansatte ved Nav og brukere at vi åpner opp for en endring av lovverket, slik at det ikke er opp til skjønnsutøvelsen fra den enkelte ansatte, som avgjør i hvilken grad du får reservere deg på religiøst grunnlag, men heller legge til rette for en presisering hvor det blir åpnet for individuelle tilpasninger.

Kapittel 6: Oppsummering

Denne masteroppgaven undersøker om en bør kunne reservere seg mot visse type jobber i Nav på bakgrunn av religiøs overbevisning, sett i lys av kvalitative intervjuer av Nav-ansatte og politikere. I studiens innledende kapitler gjør jeg rede for problemstillingen, bakgrunnen for valget og valgene som er gjort, samt NOU 2016:13 og det teoretiske perspektivet. For å kunne svare på om vi som samfunn bør legge til rette for å kunne reservere seg på bakgrunn av religiøse årsaker har jeg valgt å fremstille et teoretisk rammeverk som legger særlig vekt på samvittighetsaspektet, sett i sammenheng med NOU 2016:13 sine refleksjoner omkring temaet.

Basert på de 7 intervjuene som er gjennomført med Nav-ansatte fra ulike kontorer og politikere fra forskjellige partier har jeg identifisert tre forskjellige temaer: kjennskap til problemstilling, gode grunner til reservasjon og dekkende lovverk, som er med på å kunne gi et svar på problemstillingen som er stilt. I diskusjonskapittelet har jeg forsøkt å koble det teoretiske rammeverket sammen med mine tolkninger av det empiriske datamaterialet, og drøftet funnene som kom frem gjennom analysen for å komme nærmere et svar på om vi bør åpne opp for denne type reservasjoner. Jeg har peker på hvordan Dworkins teori og hans begreper kan være med på å forklare svarene som er kommet frem i analysen, og hvordan dette kan være en forklaringsnøkkel til å forstå disse svarene. I tillegg drøfter jeg i hvilken grad de svarene som er kommet frem leder oss nærmere en konklusjon på problemstillingen.

Det blir tydelig gjennom diskusjonsdelen at religiøs reservasjon blant brukere forekommer, at det er utfordrende for informantene å si noe nærmere enn det som allerede står i lovverket om gode grunner til reservasjon og at alle informantene har et ønske om at brukere skal behandles likt. I diskusjonskapittelet framkommer det at informantene er noe uenige om i hvilken grad det er behov for presiseringer som gir rom for reservasjon eller ikke, flertallet sier derimot at det eksisterer et behov for presisering av lovverket og at en presisering vil sikre muligheten til i større grad å kunne likebehandle brukere. Det blir lagt stor vekt på behovet for å benytte seg av begrepet tilpasninger fremfor reservasjon, som åpner opp for en annen konklusjon enn hva som ville kommet med kun reservasjonsbegrepet.

Min tolkning er at det kommer tydelig frem at religiøs reservasjon blant brukere er en økende problemstilling, at dette også er noe en vil se mer til de kommende årene og at en presisering i lovverket vil sikre muligheten for at brukere behandles med de samme betingelsene, og at ikke deres sak vil avhenge av hvilke skjønnsutøvelser veileder viser.

Avslutningsvis i diskusjonskapittelet under 5.4 redegjør jeg for resultatet av diskusjonen, samt egne refleksjoner og betraktninger, som fører nærmere til et svar på problemstillingen for studien.

6.1 Refleksjoner om forskningsprosjektet

Dette forskningsprosjektet har vært en lang læringsprosess, med en bratt læringskurve. Min forståelse for faget og problemstillingen har utviklet seg, med dette har også oppgaven i stor grad utviklet seg gjennom arbeidet. Jeg opplever forskningsprosjektets omfang som stort, da det i stor grad har omhandlet flere felt, og det har til tider vært vanskelig å skulle orientere seg og begrense seg. Sett i ettertid kunne deler av arbeidet vært gjort grundigere, og det hadde vært klokt om flere berørte av problemstillingen hadde fått plass i oppgaven. Informantene som er valgt til studien kunne i større grad inkludert et større mangfold av personer, jeg ser i ettertid at det hadde vært hensiktsmessig å få religiøse lederes synspunkter og brukeres erfaringer. Imidlertid forsøkte jeg å komme i kontakt med disse gruppene i forkant av arbeidet, uten å lykkes. Jeg vil i dette delkapittelet gjøre rede for svakheter jeg ser ved eget prosjekt og forskning, og deler av arbeidet jeg er fornøyd med

I det teoretiske rammeverket har jeg lagt til grunn en teori jeg oppleves passer godt til studien og de funnene som er kommet frem, jeg ser i ettertid at jeg kunne brukt mer tid på kritiske refleksjoner til denne teorien og åpnet opp for at andre teoretiske rammeverk også kunne vært nyttige. Dette vitner muligens om lite teoretisk forståelse, og refleksjon rundt dette.

I arbeidet med å svare på problemstillingen som er reist kunne jeg valgt en mer etisk tilnærming til spørsmålet, enn å la informantenes stemme være rådende i konklusjonen omkring den. Dette kunne vært med på å åpne opp for et større perspektiv og flere synspunkter. Imidlertid opplevde jeg det som interessant å gjennomføre kvalitative intervjuer, og at det var viktig for meg i denne studien å få innsikt fra de som arbeider med dette til daglig og politikere som har makt til å eventuelt endre lovverket. Jeg ser også i ettertid at det hadde vært enklere å velge en problemstilling det finnes mer forskning på fra tidligere. Per i

dag finnes det kun én forskningsartikkel om dette i norsk sammenheng. Det har gjort at jeg har vært nødt til å gjøre andre valg enn jeg hadde sett for meg i utgangspunktet, og bruke forskning som ikke nødvendigvis handlet eksakt om temaet.

I det store og det hele er jeg fornøyd med valgene jeg har tatt omkring perspektivene på teori og metode for prosjektet. Valget av tematisk analyse har vært avgjørende for min forståelse, mulighet til å gjøre et dypdykk i empirien og kunne reflektere rundt valgene som har blitt tatt. Jeg opplever at studien er oversiktlig, og at jeg også viser hva som har vært utfordrende. Gjennom presentasjonen og analysen av det empiriske materialet legger jeg vekt på de viktige funnene, for å kunne gå nærmere inn i forskningsspørsmålene som er stilt, samt komme nærmere en konklusjon på problemstillingen. Diskusjonskapittelet er med på å kunne gå dypere inn i empirien lagt frem i analysedelen, hvor det tydeligere kommer frem resultater av analysen. Jeg tror studien kan være med på en større debatt omkring problemstillingen, og om vi i det hele tatt bør lovfeste en slik rett til reservasjon i Nav-systemet.

6.2 Veien videre

Jeg satte meg flere mål med denne masteroppgaven, og to av målene var å bidra med mer innsikt på feltet mellom religion og velferd, og løfte frem politikernes stemme i denne debatten. Grunnen til dette er at religion og velferdsforskning hver for seg er store forskningsfelt, og min opplevelse er at det var overraskende at det ikke finnes mer felles om disse feltene. Det var også essensielt for meg å undersøke dette i et perspektiv hvor jeg stilte spørsmålet “Bør” og ikke “I hvilken grad” eller lignende, dette for å minimere prosjektet, samtidig som jeg fikk innsikt i ulike synspunkter om dette er noe en bør åpne opp for. Slik det kommer frem av analysekapittelet og diskusjonskapittelet opplever Nav-ansatte at religiøs reservasjon er en problemstilling som er kommet for å bli, jeg håper denne studien kan være nyttig for å skape et forskningsbasert innblikk på problemstillingen og være med på en utvikling som vil sikre likebehandling av brukere.

Denne forskningen viser at problemstillingen er kjent både innenfor Nav og blant politikere, og forskningen kan være med på å gi en større forståelse for hvor komplisert det kan være når religion møter det offentlige. Min oppfatning er at en kan lære mye av funnene fra intervjuene med informantene om hva skjønnsutøvelse kan føre til, og hvilken krevende situasjon en

plasserer både ansatte og brukere i. Det er tenkelig, slik jeg ser det, at denne studien kan være relevant og lærerikt i andre lignende situasjoner.

Helst ønsker jeg i fremtiden å se enda mer forskning på samvittighetsfrihet hos individer i en offentlig sammenheng, og hvordan vi skal vekte disse opp mot hverandre. Det ville også vært viktig å få andre stemmer inn i diskusjonen omkring religiøs reservasjon i Nav-systemet, gjerne innspill og synspunkter fra ulike religiøse ledere og brukere som ønsker å reservere seg. Jeg har tro på at en slik diskusjon ville økt innsikten betraktelig, og muligens også bringe forståelse for de som ønsker å reservere seg et skritt videre.

Litteraturliste

- Album, A. , Widerberg, K. & Hansen, N.M. (2010) Metodene våre: Eksempler fra samfunnsvitenskapelig forskning. Oslo: Universitetsforlaget.
- Arbeids- og velferdsetaten (2013). Rundskriv til Ftrl. kap. 4: Dagpenger under arbeidsløshet. (Rundskriv R04-00)
<https://lovdata.no/nav/rundskriv/r04-00#ref/lov/1997-02-28-19/%C2%A74-5>
- Brekke, T. (2010). Frihet og religion. Oslo: Civita AS.
- Bäckström, A., Davie, G., Edgardh, N. & Pettersson, P. (red.) (2016). Welfare and religion in 21st century Europe: Volume 1. Configuring the connections. Farnham: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315547558>.
- Dalen, M. (2011) Intervju som forskningsmetode en kvalitativ tilnærming. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dworkin, R. (2015) Taking Rights Seriously. London: Bloomsbury Academic. Hentet fra: Perlego.com
- Diskrimineringsnemda (2018). Sak 108/2018.
<https://www.diskrimineringsnemnda.no/media/1930/108-2018-endelig-uttalelse-anonymisert.pdf>.
- Folketrygdloven. (1998). Lov om folketrygd (LOV-1997-02-28-19). Lovdata:
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1997-02-28-19>
- Friberg, J.H. & Elgvin, O. (2014). Når aktivering blir ydmykelse. En studie av møtet mellom somaliske innvandrere og NAV. Fafo-rapport 2014:43.
<https://www.fafo.no/index.php/zoo-publikasjoner/fafo-rapporter/item/nar-aktivering-blir-ydmykelse>.
- Furseth, I. & Everett, L.E. (2020) Masteroppgaven - hvordan begynne og fullføre. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garvik, O. (2019). Asylsituasjonen i Norge fra 2015. Hentet fra:
https://snl.no/asylsituasjonen_i_Norge_fra_2015
- Gisle, J. (2021). Reservasjonsrett. Hentet fra:
https://snl.no/reservasjonsrett_-_i_arbeidsforhold
- Iversen, L.R. (2020) Religion i Nav: Variasjoner i bakkebyråkraters vurderinger av religiøse reservasjoner. Hentet fra:
<https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.0809-2052-2020-02-02>

- Johnsen, R.A. (2013) Det ene svar: Ronald Dworkin (1931-2013). Hentet fra: <https://www.minerva.no/det-ene-svar-ronald-dworkin-1931-2013/139303>
- Justis- og beredskapsdepartementet .(2016). Fra mottak til arbeidsliv – en effektiv integreringspolitikk. (Meld. St. 30 (2015–2016)). Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-30-20152016/id2499847/>
- Johannessen, F.E.L , Rafoss, W.T. & Rasmussen, B.E. (2018) Hvordan bruke teori? Nyttige verktøy i kvalitativ analyse. Oslo: Universitetsforlaget.
- Krogh, T. (2003) Historie, forståelse og fortolkning. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015) Det kvalitative forskningsintervju. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Lavik, T. , Fjørtoft, K. & Pedersen, J. (2014) Filosofi for samfunnsvitere. Oslo: Universitetsforlaget.
- Menneskerettsloven. (1999). Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett (LOV-1999-05-21-30). Lovdata: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30>
- Mahoney, J. (2004) Objectivity, Interpretation, and Rights: A Critique of Dworkin. New York: Springer Publishing
- Magelssen, M. (2013) Menneskeverd i klinikk og politikk. Oslo: Lunde forlag.
- Moe, V. & Døving, C. (2022). Diskriminerings erfaringer blant muslimer i Norge. Oslo: HL-senteret.
- NOU 2013:1 (2013). Det livssyns åpne samfunn. Kulturdepartementet.
- NOU 2016:13 (2016). Samvittighetsfrihet i arbeidslivet. Arbeids- og sosialdepartementet.
- Ot.prp.nr 38 (1974-1975) Om lov om svangerskapsavbrudd. Sosialdepartementet.
- Strand, R.A-M. (2018) *Samvittighetsfrihet i omsorgsprofesjoner – spenningen mellom etikk og politikk i den offentlige diskursen om reservasjonsrett for leger*. Hentet fra: <https://www.idunn.no/doi/10.18261/issn.1504.3053-2018-03-04-09>
- Sander, Kjetil (2021). Moral og etikk: Hva er samvittighet?. Hentet fra: https://estudie.no/samvittighet/#google_vignette
- Symes, J. (2022). Philosophers on Consciousness: Talking about Philosophy. London: Bloomsbury Academic.
- Tjora, A. (2021) Kvalitative forskningsmetoder i praksis. Oslo: Gyldendal.
- Thorsen, E.D. (2023) Ronald Dworkin. Hentet fra: https://snl.no/Ronald_Dworkin

- Valeur, S.H. (2013) Reservasjon uten ulempe?. Hentet fra:
<https://tidsskriftet.no/2013/12/kommentar-og-debatt/reservasjon-uten-ulempe>
- Vike, H. (2018) Maktens samvittighet. Oslo: Kopinor.

Vedlegg

Vedlegg 1: Informasjonsskriv og samtykkeskjema

Vedlegg 2: Intervjuguide

Vedlegg 3: NSD godkjenning

VEDLEGG 1

Vil du delta i forskningsprosjektet:

Religion og NAV: Bør en kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag samtidig som en mottar trygdeytelser fra Nav?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å undersøke om en bør kunne reservere seg mot visse typer arbeid på bakgrunn av religiøs overbevisning i NAV. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med prosjektet er å avdekke om en bør kunne ha mulighet til å reservere seg mot visse typer jobber på bakgrunn av religiøs overbevisning i NAV-systemet. Det er tidligere avdekket at det er opp til veileder hvordan lovverket tolkes i praksis, og dette prosjektet vil forsøke å finne ut om det trenges eller bør komme en presisering eller ett tillegg i lovverket som gjør at brukere behandles likt.

Problemstillingen for oppgaven er følgende “ Bør man kunne reservere seg mot visse type arbeid på religiøst grunnlag i NAV?”. Denne problemstillingen er det som danner grunnlaget for min masteroppgave i Religion og Samfunn ved Universitetet i Oslo.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Universitetet i Oslo, Det teologiske fakultet ved professor Knut W. Ruyter.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

På bakgrunn av din stilling og relevans for oppgaven. Jeg ønsker å intervjuve veiledere ved ulike NAV-kontor, religiøse ledere og politikere.

Grunnen til at du får spørsmålet om å delta i prosjektet er på bakgrunn av din stilling/funksjon.

Hva innebærer det for deg å delta?

Det prosjektet innebærer for deg å la deg intervjuve i ca. 45 minutter, intervjuet vil bli spilt inn på lydopptak og senere transkribert.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

De eneste som vil ha tilgang på personopplysningene dine vil være Lene Juul Frømyhr og veileder Knut W. Ruyter. Dine personopplysninger vil være sikret gjennom at navn og kontaktopplysninger vil bli erstattet av fiktive navn/og eller koder som lagres på egen naveliste adskilt fra øvrige data.

Du som deltaker i prosjektet vil ikke gjenkjennes i publikasjonen, du blir kun henvist til ved din stilling.

Hva skjer med personopplysningene dine når forskningsprosjektet avsluttes?

Prosjektet vil etter planen avsluttes mai 2023, etter prosjektslutt vil datamaterialet med dine personopplysninger anonymiseres. Lydopptak har blitt transkribert, og de opprinnelige lydfilene vil bli slettet. De resterende opplysningene som blir anonymisert vil ikke slettes, men kan gjenbrukes til for eksempel videre forskning.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Universitetet i Oslo har Personverntjenester vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke opplysninger vi behandler om deg, og å få utlevert en kopi av opplysningene
- å få rettet opplysninger om deg som er feil eller misvisende
- å få slettet personopplysninger om deg
- å sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å vite mer om eller benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Universitetet i Oslo ved Knut W. Ruyter på telefon 91184062 eller e-post: k.w.ruyter@admin.uio.no
- Vårt personvernombud: Roger Markgraf-Bye kan nås på personvernombud@uio.no

Hvis du har spørsmål knyttet til Personverntjenester sin vurdering av prosjektet, kan du ta kontakt med:

- Personverntjenester på epost (personverntjenester@sikt.no) eller på telefon: 53 21 15 00.

Med vennlig hilsen

Knut W. Ruyter
(Forsker/veileder)

Lene Juul Frømyhr
(masterstudent)

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet Religion og NAV, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

- å delta i intervju til prosjektet
- at mine personopplysninger lagres etter prosjektslutt, til videre forskning – hvis aktuelt

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

VEDLEGG 2

Semistrukturert intervju

I denne metoden er spørsmålene forhåndsbestemt, og de samme spørsmålene blir stilt i samme rekkefølge til samtlige kandidater. Du står fritt til å velge oppfølgingsspørsmål ut ifra det kandidaten forteller, og ikke utifra det du vil at kandidaten skal fortelle. Alle kandidater får samme hovedspørsmål, som gjør at alle behandles likt, samtidig som intervjuet til en viss grad formes ut ifra kandidatens svar.

Fordeler

- Samme spørsmål gir likt grunnlag for alle kandidatene, men intervjuet formes til en viss grad ut ifra svarene.
- Kandidaten føler seg tryggere siden intervjuet oppleves som en samtale, snarere enn som et avhør.

Ulemper

- Du må hele tiden ha stålkontroll på hvilke kvalifikasjoner og erfaringer du vil vite mer om.
- Kan gjøre det enklere å avspore, som kan ha konsekvenser for når du skal sammenligne alle kandidatene du har møtt.

Informasjon

Velkommen og takk for at du tar deg tid til å delta i dette forskningsprosjektet.

Jeg setter stor pris på at jeg får bruke tiden din til å få innsikt i temaet mitt.

Intervjuet vil bli tatt opp elektronisk, men vil bli transkribert snarest mulig etter at det er gjennomført.

Deretter vil lydfilene bli slettet. Det skriftlige dokumentet vil bli oppbevart i samsvar med gjeldende regelverk og deretter bli slettet.

Jeg forventer at intervjuet vil ta 45 minutter. Det er ikke satt av tid til pause.

Har du noen spørsmål før vi starter?

Innledning

Jeg er student ved Universitetet i Oslo, og intervjuet vil være en del av datagrunnlaget til min masteroppgave i religion og samfunn. Temaet for oppgaven er religiøs reservasjon i NAV.

Spørsmål

Kjønn (Han/hun/hen):

Alder:

Stilling:

1. Hva er dine holdninger til religiøs tilknytning i jobben din generelt?
2. Møter du mange brukere med religiøs tilknytning i ditt arbeid?
3. Opplever du at religiøs tilknytning er noe hinder når det kommer til jobbsøking?
4. Hva anser du som legitime grunner for å reservere seg mot en jobb? Finnes det?
5. Kan du tenke deg religiøse grunner som er legitime?
6. Er dette problemstillinger du har vært borti?
7. Hvilke erfaringer har du hatt med problemstillingen?

Praktiske erfaringer - konkrete problemstillinger

HUSK AT SPØRSMÅLENE skal hjelpe deg å svare på problemstillingene.

Stille konkrete spørsmål: er det riktig å ikke kunne reservere seg?

- Servere svin
- Servere alkohol
- Ulike saker, høres berettiget ut
 - Skal det være overlatt til den enkelte
 - Adventister: reservere seg mot å jobbe lørdager
 - Abort, staten har trumfet igjennom en lov som gir kvinner rett til abort - som strider med kristne eller muslimes oppfatning. Staten har også gitt reservasjonsrett til dette.

Ingen spekulasjon, ikke særrettigheter, ingen antagelser, såpass åpne at jeg kan stille dem til flere.

Reserve spørsmål: disse skal være ganske konkrete, hvordan vurdere enkeltsituasjoner.

VEDLEGG 3

Vurdering av behandling av personopplysninger

Referansenummer: 671890

Vurderingstype: Standard

Dato: 12.12.2022

Prosjekttittel: Religiøs reservasjon i NAV - masteroppgave

Behandlingsansvarlig institusjon: Universitetet i Oslo / Det teologiske fakultet

Prosjektansvarlig: Knut Willem Ruyter

Student: Lene Juul Frømyhr

Prosjektperiode: 01.08.2022 - 31.05.2023

Kategorier personopplysninger

Alminnelige

Særlige

Lovlig grunnlag

Samtykke (Personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a)

Uttrykkelig samtykke (Personvernforordningen art. 9 nr. 2 bokstav a)

Behandlingen av personopplysningene er lovlig så fremt den gjennomføres som oppgitt i meldeskjemaet. Det lovlige grunnlaget gjelder til 31.05.2023.

Kommentar

OM VURDERINGEN

Personverntjenester har en avtale med institusjonen du forsker eller studerer ved. Denne avtalen innebærer at vi skal gi deg råd slik at behandlingen av personopplysninger i prosjektet ditt er lovlig etter personvernregelverket.

Personverntjenester har nå vurdert den planlagte behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at behandlingen er lovlig, hvis den gjennomføres slik den er beskrevet i meldeskjemaet med dialog og vedlegg.

VIKTIG INFORMASJON TIL DEG

Du må lagre, sende og sikre dataene i tråd med retningslinjene til din institusjon. Dette betyr at du må bruke leverandører for spørreskjema, skylagring, videosamtale o.l. som institusjonen din har avtale med. Vi gir generelle råd rundt dette, men det er institusjonens egne retningslinjer for informasjonssikkerhet som gjelder.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle alminnelige personopplysninger og særlige kategorier av personopplysninger om religion frem til 31.05.2023.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake.

For alminnelige personopplysninger vil lovlig grunnlag for behandlingen være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a.

Behandlingen av særlige kategorier av personopplysninger er basert på uttrykkelig samtykke fra den registrerte, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 a og art. 9 nr. 2 a.

PERSONVERNPRINSIPPER

Personverntjenester vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen

- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke behandles til nye, uforenlige formål

- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet

- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18), og dataportabilitet (art. 20).

Personverntjenester vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13.

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

Personverntjenester legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og/eller rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

MELD VESENTLIGE ENDRINGER

Dersom det skjer vesentlige endringer i behandlingen av personopplysninger, kan det være nødvendig å melde dette til oss ved å oppdatere meldeskjemaet. Før du melder inn en endring, oppfordrer vi deg til å lese om hvilke type endringer det er nødvendig å melde:

<https://www.nsd.no/personverntjenester/fylle-ut-meldeskjema-for-personopplysninger/melde-enderinger-i-meldeskjema>

Du må vente på svar fra oss før endringen gjennomføres.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

Personverntjenester vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Kontaktperson hos oss: Lene Chr. M. Brandt